

Vankien poistumislupajärjestelmä

Lapin Yliopisto
Oikeustieteiden tiedekunta
Maisteritutkielma
Esa-Pekka Hänninen
Rikosoikeus
syksy 2012

Lapin yliopisto, oikeustieteiden tiedekunta

Työn nimi: Vankien poistumislupajärjestelmä

Tekijä: Esa-Pekka Hänninen

Opetuskokonaisuus ja oppiaine: Rikosoikeus

Työn laji: Tutkielma_x_Laudaturtyö__ Lisensiaatintyö__ Kirjallinen työ__

Sivumäärä: 71

Vuosi: 2012

Tiivistelmä:

Tämän tutkielman tarkoituksena on käsitellä vankien poistumislupajärjestelmää oikeudellisesta näkökulmasta. Poistumislupajärjestelmä luotiin Suomeen 1970-luvun alussa vankeuden haittavaikutusten vähentämiseksi. Pitkäaikaista rangaistusta suorittavien osalta poistumislupia perusteltiin mielenterveydellisillä syillä. Katsottiin, että lomat vähentäisivät laitostumista ja mahdollistaisivat yhteydenpidon säilymisen ulkomaailmaan. Lisäksi lomajärjestelmän ajateltiin vähentävän kurinpitorangeistuksia.

Nykyään poistumisluvista säädetään vankeuslain 14 luvussa ja sen 1 §:n mukaan poistumisluvan tarkoituksena on edelleen tukea vangin yhteyksien säilymistä ja sijoittumista yhteiskuntaan sekä vähentää vapauden menetyksestä aiheutuvia haittoja. Poistumislupa voidaan myöntää rangaistusajan pituuden perusteella, tärkeän syyn perusteella, erittäin tärkeän syyn perusteella tai saatettuna.

Poistumislupajärjestelmän toimivuudesta on käyty paljon kriittistä keskustelua, koska etenkin kesällä 2011 vankien poistumisluvilta palaamatta jäämisestä uutisoitiin erittäin laajasti. Totuus kuitenkin on hieman toisenlainen, ainakin jos katsotaan poistumislupaehtojen rikkomisista laadittuja tilastoja. Niiden mukaan vuonna 2011 poistumislupaehtoja rikottiin ainoastaan neljässä prosentissa myönnettyistä luvista. Poistumislupia myönnettiin vuonna 2011 yhteensä 11 016.

Tutkimusta varten olen haastattelut poistumislupakysymyksiin perehtyneitä asiantuntijoita ja käynyt läpi poistumislupia koskevat eduskunnan oikeusasiamiehen tietokannasta löytyvät ratkaisut. Kokonaisuudessaan poistumislupajärjestelmä vaikut-

taa toimivan varsin hyvin. Poistumislupajärjestelmään kuitenkin liittyy joitakin ongelmia, joista tärkeimpinä voidaan mainita lupapäätöksen tekijän harkintavallan laajuus, vankien sosioekonomisista olosuhteista aiheutuva eriarvoisuus lupaprosessissa, sekä muutoksenhakuoikeuden puuttuminen muiden kuin erittäin tärkeän syyn perusteella anottujen poistumislupien osalta.

Avainsanat: poistumislupa, vangit, vankeus

Muita tietoja:

Suostun tutkielman luovuttamiseen Rovaniemen hovioikeuden käyttöön_x_

Suostun tutkielman luovuttamiseen kirjastossa käytettäväksi_x_

Suostun tutkielman luovuttamiseen Lapin maakuntakirjastossa käytettäväksi_x_

(vain Lappia koskevat)

Sisällysluettelo

Lähdeluettelo.....	I
Lyhenneluettelo.....	IV
1. Alkusanat.....	1
2. Poistumislupajärjestelmä oikeus- ja kriminaalipoliittisesta näkökulmasta	3
2.1. Yleistä vankeinhoitoideoista.....	3
2.2. Kriminaali- ja rankaisupoliittiset koulukunnat	4
2.2.1. Klassinen koulukunta.....	5
2.2.2. Positivistinen-, eli hoitoideologinen koulukunta	6
2.2.3. Uusklassinen koulukunta	8
2.2.4. Uuspositivistinen koulukunta	8
2.3. Rangaistusteorioiden rangaistusten oikeuttamisen taustalla	9
2.4. Poistumislupajärjestelmän kehitys Suomessa	12
3. Poistumislupia koskeva oikeudellinen sääntely	16
3.1. Vankeuslain suhde perustuslakiin	16
3.2. Kansainväliset sopimukset ja suositukset	20
3.3. Poistumislupajärjestelmän tarkoitus	24
3.4. Poistumislupamenettely	24
3.5. Poistumisluvan myöntämisperusteet	25
3.5.1. Rangaistusajan pituus	25
3.5.2. Tärkeä syy	26
3.5.3. Erittäin tärkeä syy	27
3.5.4. Lupa poistua saatettuna	28
3.5.5. Poistumisluvan pituus ja lupien kokonaismäärä	28
3.6. Rangaistusajan suunnitelma	29
3.7. Poistumisluvan ehdot ja niiden rikkomisen seuraamukset	32

3.7.1. Poistumisluvan ehdot	32
3.7.2. Poistumisluvan peruuttaminen ja ehtojen rikkominen	32
3.7.3. Rangaistusajaksi lukeminen	34
3.8. Poistumislupamatkojen kustannukset	35
3.9. Päätösvalta poistumislupa-asioissa	35
3.10. Muutoksenhaku poistumislupa-asioissa	36
3.11. Tutkintavankien poistumisluvat	37
3.12. Poistumislupien suhde muihin lupiin	38
3.13. Poistumisluvat muissa pohjoismaissa	40
3.13.1. Ruotsi	40
3.13.2. Norja	41
3.13.3. Tanska	42
4. Poistumislupajärjestelmä tilastojen valossa	43
4.1. Yleistä poistumislupatilastoista	43
4.2. Ketkä rikkovat poistumisluvan ehtoja?.....	44
5. Poistumislupajärjestelmä käytännössä: asiantuntijoiden haastattelut ja EOA:n ratkaisukäytäntö poistumislupa-asioissa	49
5.1. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisukäytäntö poistumislupiin liittyen	49
5.1.1. Poistumislupa-anomusten perustelevminen (EOA 1274/4/01 ja 2118/4/01)...	49
5.1.2. Poistumislupaehtojen kirjaaminen päätökseen (EOA 575/4/07).....	51
5.1.3. Poistumislupa-anomusten käsittelyvelvollisuus (EOA 2809/4/02)	54
5.1.4. Lähestymiskiellon vaikutus poistumislupaharkinnassa ja poistumislupa- anomuksen käsittelemättä jättäminen (EOA 1138/4/02).....	58
5.2. Mikä poistumislupajärjestelmässä toimii ja mikä ei?	61
5.2.1. RISE:n oikeudellisen yksikön johtajalle ja oikeusministeriön kriminaalipo- liittisen osaston lainsäädäntöneuvokselle esitetyt haastattelukysymykset	61
5.2.2. Haastateltujen näkemykset sekä omia kommenttejani poistumislupajärjes- telmän toiminnasta ja siihen liittyvistä ongelmista	62

6. Johtopäätökset	67
6.1. Tutkimuksen tuloksia	67
6.2. Onko poistumislupajärjestelmästä hyötyä?	69

Lähdeluettelo:

Haastattelut:

Mohell, Ulla, Oikeusministeriön kriminaalipoliittisen osaston lainsäädäntöneuvos, haastateltu 28.8.2012

Pietilä, Jouko, Rikosseuraamuslaitoksen oikeudellisen yksikön johtaja, haastateltu 4.9.2012

Kirjalähteet:

Arola-Järvi, Anna: Suunnitelmallisen vankeusajan käsikirja, Rikosseuraamusalan koulutuskeskuksen oppikirja 1/2012, Tampereen yliopistopaino Oy, Tampere 2012

Blomster, Peter – Linderborg, Henri – Muiluvuori, Marja-Liisa – Salo, Irja – Tyni, Sasu: Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2011, Kopijyvä 2012

Euroopan neuvoston vankilasäännöt, Rikosseuraamusalan koulutuskeskuksen oppikirja 2/2007, Juvenes Print 2007

Grönholm, Anna-Katrina: Pitkäaikaisvangit, Vankeinhoidon perusteet, toim. Markku Salminen ja Klaus Toivonen, Tietosanoma Oy, Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 4/2002, s.153-163

Hannula, Ilari: Rikosoikeudellinen järjestelmä kriisissä, Suomalainen lakimiesyhdistys, Helsinki 2004

Heikkinen, Anja: Vankien poistumislupajärjestelmä, Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisu 14/1981, Valtion painatuskeskus Helsinki 1982

Keinänen, Anssi – Tolvanen, Matti – Helminen, Maija – Kilpeläinen, Mia: Vankien poistumislupakäytännöt ja niiden yhteneväisyys, Rikosseuraamuslaitoksen julkaisu 4/2010, Vammalan kirjapaino Oy

Kurki-Suutarinen, Matleena: Kidutuksesta vankien elämänhallinnan edistämiseen (s. 21-55). Julkaistu teoksessa: Muurien sisällä – Sosiokulttuurinen innostaminen vankilassa, Tampereen yliopistopaino Oy, Tampere 2010

Laine, Matti: Voidaanko vankeja kuntouttaa?, Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 2/1994, Painatuskeskus Oy Helsinki 1994

Laine, Matti, Kriminologia ja rankaisun sosiologia, Rikosseuraamusalan koulutuskeskus Acta Poenologica 1/2007, Gummerus Kirjapaino Oy Jyväskylä 2007

Laitinen, Ahti – Aromaa, Kauko: Rikollisuus ja kriminologia, Gummerus Kirjapaino Oy Jyväskylä 2005

Lappi-Seppälä, Tapio: Rikosten seuraamukset, Werner Söderström Lakitieto Oy, Porvoo 2000

Luukkala, Jouni: Vankipsykologin käsikirja, Rikosseuraamusalan koulutuskeskuksen oppikirja 3/2007, Juvenes Print 2007

Matikkala, Jussi: Rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä, Edita Publishing Oy, Helsinki 2010

McGuire, James: Rikosten uusintariskin vähentämisessä käytettävät menetelmät – kansainvälisiä näkymiä, Esitelmä ”Mikä vaikuttaa” –seminaarissa tiedekeskus Heureka, Vantaa 2011, teoksessa What Works- mikä toimii vankeinhoidossa ja kriminaalihuollossa?, toim. Raija Järvenpää ja Marjaana Kempas, Vankeinhoidon koulutuskeskuksen oppikirja 1/2003, Dark Oy, Vantaa 2003

Mohell, Ulla – Pajuoja, Jussi: Vankeuspaketti, vankeinhoidon kokonaisuudistus käytännössä, Tietosanoma Oy 2006

Myhrberg, Pertti: Rangaistusten täytäntöönpano, Vankeinhoidon perusteet, toim. Markku Salminen ja Klaus Toivonen, Tietosanoma Oy, Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 4/2002, s.49-78

Myhrberg, Pertti: Vankeuden täytäntöönpano, Rikosseuraamusalan koulutuskeskuksen oppikirja 2/2012, Tampereen yliopistopaino, Tampere 2012

Mäenpää, Olli: Hallinto-oikeus, 4.laitos, WSOY Lakitieto 2003

Nuotio, Kimmo – Majanen, Martti: Rikosoikeuden poluilla, Helsingin yliopisto, Forum Iuris, oikeustieteellinen tiedekunta 2003

Nuutila, Ari-Matti: Rikosoikeuden ABC-kirja, Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, Rikos- ja prosessioikeuden sarja A:21, Turku 1995

Nuutila, Ari-Matti: Rikoslain yleinen osa, Kauppakaari Oy, Lakimiesliiton kustannus, Helsinki 1997

Puro, Perttu: Selvitys poistumislupajärjestelmästä sekä poistumisluparikkomusten taustatekijöistä, Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisuja 1/1998, Helsinki 1998

Tapani, Jussi - Tolvanen, Matti: Rikosvastuu ja sen toteuttaminen, Joensuun yliopiston oikeustieteellisiä julkaisuja, Joensuun yliopisto, Joensuu 2004

Tapani, Jussi - Tolvanen, Matti: Rikosoikeus- rangaistuksen määrääminen ja täytäntöönpano, Toinen uudistettu painos, Talentum Helsinki 2011

Utriainen, Terttu: Syyllisyys muuttuvana käsitteenä, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja N:o 161, Vammala 1984

Utriainen, Terttu: Rikosten rangaistukset ja muut seuraamukset, Toinen uudistettu painos, Lakimiesliiton kustannus, Helsinki 1992

Virallislähteet:

HE 263/2004 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa ja tutkintavankeuden toimeenpanoa koskevaksi lainsäädännöksi

HE 95/1970 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen muuttamisesta

LaVM 10/2005 vp. Hallituksen esitys vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa ja tutkintavankeuden toimeenpanoa koskevaksi lainsäädännöksi

OM:n työryhmämietintö 2006:12 Normaalisuusperiaatteen toteutuminen vankien, tutkintavankien ja yhdyskuntaseuraamuksia suorittavien kohtelussa

PeVL 20/2005 vp. Hallituksen esitys vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa ja tutkintavankeuden toimeenpanoa koskevaksi lainsäädännöksi

Artikkelit verkkolähteessä:

Blomster, Peter – Linderborg, Henrik- Muiluvuori, Marja-Liisa – Salo, Irja – Tyni, Sasu Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2010, Rikosseuraamuslaitoksen tilastollinen vuosikirja 2010. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/wqwe0o1.pdf> Viitattu 4.1.2012

Hartoneva, Anne: Normaalisuusperiaate Suomen vankeinhoidossa, Rikosseuraamusviraston julkaisuja 3/2002, Vammalan kirjapaino Oy, Vammala 2002. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/48mcaki1c.pdf> Viitattu 16.1.2012

Vangeille anomuksesta myönnettävät luvat, Lupatyöryhmän raportti Rikosseuraamusvirastolle, Rikosseuraamusviraston monisteita 4/2004. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/m3c5pwwv.pdf> Viitattu 18.11.2011

Kotoaro, Jani – Vesterbacka, Esa : Rikosseuraamuslaitos määräys 14/004/2010. Saatavissa <http://www.rikosseuraamus.fi/37169.htm> Viitattu 9.1.2012

Lyhenneluettelo:

CAT	Committee Against Torture
CPT	European Committee for the Prevention of Torture
EOA	Eduskunnan oikeusasiamies
HE	hallituksen esitys
KM	komitean mietintö
LaVM	lakivaliokunnan mietintö
nro	numero
PeVL	perustuslakivaliokunnan lausunto
RISE	Rikosseuraamuslaitos
RL	rikoslaki
RTA	rangaistusten täytäntöönpanoasetus
SopS	sopimussarja
TutkVankA	tutkintavankeusasetus
TutkVankL	tutkintavankeuslaki
VankA	valtioneuvoston asetus vankeudesta
VankL	vankeuslaki
Vp	valtiopäivät
YK	Yhdistyneet kansakunnat

1. Alkusanat

Tämän tutkielman tarkoituksena on esitellä vankien poistumislupajärjestelmää etenkin oikeudellisesta näkökulmasta käsin. Tutkielma on jaettu oman systematiikkani mukaisesti pääjaksoihin, joissa jokaisessa käsitellään tarkemmin yhtä vankien poistumislupajärjestelmän kannalta olennaista osa-aluetta. Lähestyn poistumislupaan liittyviä kysymyksiä esimerkiksi oikeus- ja kriminaalipoliittisesta näkökulmasta, jonka puitteissa tulen esittelemään järjestelmän ideologista perustaa sekä kertomaan pääpiirteittäin poistumislupajärjestelmän luomiseen liittyneen lainsäädäntöprosessin vaiheista.

Oikeus- ja kriminaalipoliittisen jakson jälkeen seuraa lainsäädäntöön keskittyvä jakso, jossa tarkastelen voimassa olevaa poistumislupajärjestelmän normistoa. Halusin tutkielmassa käsitellä kattavasti juuri tätä osa-aluetta, koska aiheesta ei käsittäkseni ole aiemmin tehty minkäänlaista oikeudellista yleisesitystä. Osiossa luodaan myös pinta-puolinen silmäys poistumislupajärjestelmiin muissa pohjoismaissa.

Neljännessä jaksossa käydään läpi poistumislupaiin liittyviä tilastoja, jotka auttavat saamaan käsityksen siitä, kuinka paljon poistumislupia myönnetään, kenelle niitä myönnetään ja kuinka paljon ja kenen toimesta poistumislupaehjoja oikeastaan rikotaan. Jos poistumislupajärjestelmän toimivuudesta tekee johtopäätöksiä pelkästään aiheesta käytävän julkisen keskustelun perusteella, tulee varmasti yllättymään, kun saa tietää, kuinka vähän poistumislupaehjoja tosiasiaassa rikotaan.

Tänä päivänä vallitsevana käsityksenä lienee se, että poistumislupajärjestelmä kokonaisuutena arvioiden on toimiva ja sen mukanaan tuomat hyödyt ylittävät selkeästi haitat. Viidennen jakson tarkoituksena on arvioida poistumislupajärjestelmän toimintaa käytännössä sekä tuoda esille eräitä ongelmia poistumislupajärjestelmän toiminnassa, jotka liittyvät sekä normien muotoiluun, että normien soveltamiskäytäntöön. Tätä osiota varten haastattelin Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön oikeudellisen yksikön johtajaa Jouko Pietilää sekä oikeusministeriön kriminaalipoliittisen osaston lainsäädäntöneuvos Ulla Mohellia, jotka kertoivat minulle näkemyksistään poistumislupajärjestelmän hyvistä ja huonoista puolista.

Viidennessä jaksossa esitellään myös eduskunnan oikeusasiamiehen tietokannassaan julkaisemaa ratkaisukäytäntöä poistumislupa-asioissa. Eduskunnan oikeusasiamiehen antamat ratkaisut poistumislupa-asioissa ovat tärkeitä siksi, ettei poistumislupajärjestelmään kuulu muutoksenhakuoikeutta oikaisuvaatimuksen ja hallintovalituksen kautta, muutoin kuin erittäin tärkeän syyn perusteella anottujen poistumislupien kohdalla. Tämä tarkoittaa sitä, että oikeuskäytäntöä on muodostunut poistumislupien osalta erittäin vähän. Eduskunnan oikeusasiamiehen käsittelemät poistumislupia koskevat tapaukset ja hänen niihin antamansa ratkaisut antavat nähdäkseni myös melko kattavan kuvan poistumislupajärjestelmään ja sitä koskevien normien soveltamiseen liittyvistä ongelmista.

Viimeisessä jaksossa vedetään johtopäätöksiä siitä, minkälaisia ajatuksia poistumislupajärjestelmästä on tämän prosessin aikana syntynyt ja punnitaan poistumislupajärjestelmän hyötyjä ja haittoja sekä sitä, mikä on poistumislupajärjestelmän rooli vankeinhoiton tuloksellisuuden kannalta.

Tämän työn tutkimusmetodi on ollut lähinnä oikeusdogmaattinen, mutta poistumislupajärjestelmän luonteesta johtuen myöskään yhteiskunnallista näkökulmaa on ollut hyvin hankala ja oikeastaan turhakin yrittää ohittaa. Poistumislupajärjestelmä oikeudellisella tasolla tuntuu olevan korostetusti luotu käytännön tarpeita varten, eli siksi että vangit pääsisivät käymään vankilan muurien ulkopuolella, jolloin laitostumista kyettäisiin normaalisuusperiaatteen oppien mukaisesti välttämään ja vangit palauttamaan takaisin yhteiskuntaan. Tämä tarkoittaa sitä, että poistumislupajärjestelmän tutkiminen pelkästään lainopillisesta näkökulmasta ilman sen kytkemistä käytännön soveltamisympäristöönsä olisi kenties turhempaa kuin monien muiden tutkimusaiheiden kohdalla.

Tutkimuskohteenani on poistumislupajärjestelmä eri näkökulmista. Paitsi että käsittelen poistumislupajärjestelmän teoreettista ja historiallista taustaa, pyrin myös selvittämään vallitsevan oikeustilan sekä siihen liittyvät ongelmat ja mihin suuntaan tulevaisuudessa olisi syytä kulkea poistumislupajärjestelmän kehittämiseksi.

Sain tätä työtä varten hyviä tietoja ja neuvoja oikeusministeriön kriminaalipoliittisen osaston lainsäädäntöneuvos Ulla Mohellilta sekä Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön oikeudellisen yksikön johtajalta Jouko Pietilältä, joten kiitokset heille.

2. Poistumislupajärjestelmä oikeus- ja kriminaalipoliittisesta näkökulmasta

2.1. Yleistä vankeinhoitoideoista

Heti vankeuslain (23.9.2005/767) alussa, sen 1 luvun 2 §:ssä sanotaan, että vankeuden täytäntöönpanon tavoitteena on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä vangin elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan, sekä estää rikosten tekeminen rangaistusaikana. Tätä säännöstä puolestaan täydentää vankeuslain 1 luvun 3 §:n 3 momentti, jonka mukaan vangin mahdollisuuksia ylläpitää terveyttään ja toimintakykyään on tuettava, sekä vapaudenmenetyksestä aiheutuvia haittoja on pyrittävä ehkäisemään. Lain esitöissä todetaan tämän tarkoittavan sitä, että vankeuden täytäntöönpanon tavoitteena on rikokseton elämä¹. Poistumislupajärjestelmä on vain yksi esimerkiksi nykyaikaisen vankeinhoidon lähtökohdista, jotka rakentuvat normaalisuusperiaatteelle. Normaalisuusperiaatteen mukaan vangeille tulisi luoda olosuhteet, jotka mahdollisuuksien mukaan vastaavat yhteiskunnassa yleensä vallitsevia elinoloja². Vangeille tarjotaan vankilassa tai jopa sen ulkopuolella mahdollisuus tehdä työtä, opiskella tai osallistua toimintakykyään parantavaan kuntouttavaan toimintaan. Vangeille myös järjestetään asianmukainen ravinto ja terveydenhuolto, sekä mahdollisuus päivittäiseen ulkoiluun. Kirjeiden lähettäminen ja yhteydenpito puhelimitse, sekä tapaamismahdollisuudet auttavat vankia pysymään yhteyksissä ympäröivään yhteiskuntaan.

Toisaalta on esitetty myös poikkeavia vankeinhoidon sisältöön kohdistuvia vaatimuksia. Niiden mukaan tuomioistuin tuomitsee rikollisen vankeusrangaistukseen, joka on oikeudenmukaisessa suhteessa tekoon nähden. Tästä vedetään johtopäätös, jonka mukaan vankeusrangaistuksen tehtävänä on eristää rikoksentekijä yhteiskunnasta. Eristämistä korostavissa näkemyksissä rikoksentekijän kyky tai halu noudattaa yhteiskunnan sääntöjä on syystä tai toisesta puutteellinen. Tällöin lähdetään siitä, ettei rikollista elämänta-

¹ HE 263/2004, vp, s. 83.

² Hartoneva 2002, s. 16.

paa pystytä enää muuttamaan, kun kerran on jo päädytty vankeusrangaistukseen tuomitsemisen asteelle. Eristämistä korostavaan ajattelutapaan vaikuttavat myös taloudelliset seikat, sillä rikoksentehtäjän tilannetta mahdollisesti korjaavat toimenpiteet ovat kalliita ja niistä uskotaan olevan hyötyä vain harvoin³. Seuraavaksi käydäänkin lyhyesti läpi, minkälaisia tehtäviä vankeinhoidolle on eri aikakausina nähty kuuluvan ja minkälaisia eri oikeutusperusteita, eli justifikaatioita rikosoikeudellisen rangaistuksen taustalla on nähty olevan.

2.2. Kriminaali- ja rankaisupoliittiset koulukunnat

Eri aikakausina on vallinnut erilaisia teorioita ja perusideologioita, eikä mikään näistä ole ollut kaikkialla yhtä tärkeä. Ne eivät myöskään ole yksiselitteisiä, eivätkä tarkkarajaisesti sovellettavia, sillä aina välillä on saatettu palata jo kerran hylättyyn tai muuten taka-alalle jätettyyn teoriaan. Koulukuntia ja ideologioita voidaan myös tulkita eri tavoin. Niiden tarkoitus on kuitenkin auttaa ymmärtämään rangaistusjärjestelmiä sekä hahmottamaan niiden kehitystä⁴. Koulukuntien välillä on ollut eroja nimenomaan rangaistuksen määräämiskriteereiden suhteen. Yleensä koulukuntien teorioihin on luotettu niin kauan, kunnes on havaittu, ettei haluttuihin päämääriin päästäkään tarjotuilla kriteereillä. Syy voi olla tiedon lisääntymisessä rangaistusten tehokkuudesta tai rikollisuuden muuttuminen siihen suuntaan, ettei koulukunnan kriteereillä kyetä enää ratkaisemaan uusia konflikteja. Tulevaisuus kuuluu aina niille, jotka tarjoavat ongelmatilanteisiin käyttökelpoisen ratkaisumallin⁵.

Vankilan kehityshistoriaa on kuvattu esimerkiksi kolmen kriminaali- ja rankaisupoliittikan koulukunnan avulla, joita ovat 1) klassinen koulukunta, 2) positivistinen eli hoitoidelginen koulukunta sekä 3) uusklassinen koulukunta⁶. Tämän perinteisen jaotellun lisäksi Matti Laineen mukaan on olemassa vielä yksi koulukunta, 4) uuspositivistinen, eli uushoitoidelginen koulukunta, jonka aikakauteen olemme siirtyneet vuosittuhannen lopulla⁷. Toinen yleinen tapa jaotella koulukuntia on jakaa ne 1) klassiseen kou-

³ Hartoneva 2002, s. 12.

⁴ Kurki-Suutarinen 2010, s. 53.

⁵ Utriainen 1992, s. 16.

⁶ Laine 2007, s. 350.

⁷ Laine 2007, s. 354.

lukuntaan, 2) sosiologiseen koulukuntaan ja 3) liberalistiseen koulukuntaan⁸. Näistä edellä mainituista koulukunnista poistumisluopajärjestelmän kehittyminen voidaan liittää uusklassiseen tai liberalistiseen aikakauteen.

Aikakaudesta ja koulukuntien erilaisista painotuksista riippuen vankilan virallisiksi tehtäviksi on asetettu 1) vaarattomaksi tekeminen, 2) sovitus ja/tai kosto, 3) uusintarikollisuuden estäminen pelotuksen kautta (yleisestäävyys) tai rikoksen tekijään kohdistuvien vaikutusten kautta (erityisestäävyys) ja 4) kuntoutus ja resosialisaatio⁹. Vankiloiden on kuitenkin toisaalta myös todettu aiheuttavan prismaatiota, eli vankilaan, vankiyhteisöön ja vangin tai rikollisen rooliin sosiaalistumista. Osatekijöitä prismaatioon ovat rikollisten arvojen ja normien omaksuminen, rikolliseen alakulttuuriin sopeutuminen, leimautuminen ja lopulta rikollisen uran omaksuminen. Keskustelu vankilajärjestelmän vaihtoehtoista ja merkityksestä on liittynyt pitkälti vankilan sisäiseen ristiriitaan virallisten tavoitteiden ja käytännön tulosten välillä. Vaihtoehtojen hakemiseen ovat vaikuttaneet viime vuosina myös vankiloiden ylikuormittuminen ja vankilalaitoksen yhteiskunnalle aiheuttamat kustannukset¹⁰. Seuraavaksi esittelen lyhyesti edellä mainittujen kriminaalipoliittisten koulukuntien pääpiirteet.

2.2.1. Klassinen koulukunta

Rikosoikeudellisen klassismin katsotaan ajoittuneen mannereurooppalaisen rikosoikeuden historiassa 1800-luvulle. Ideologialtaan, maailmankuvaltaan ja ihmiskäsitykseltään se pohjautui valistusajan filosofiaan. Klassisen koulukunnan mukaan rikoskäsitteen lähtökohta oli se, että ihminen teki lainvastaisen teon vapaasta tahdostaan. Lainvastaisella toiminnallaan ihminen näin rikkoi yhteiskuntasopimuksella sovittuja käyttäytymisnormeja¹¹. Ajatteluun liittyy läheisesti utilitarismin käsite, eli hyötyajattelu. Sen mukaan ihminen pyrkii rationaalisesti harkitsemaan tekojensa hyötyjä ja haittoja. Klassisen koulukunnan ajattelu lähti liikkeelle rikollisesta teosta, keskittyen vain ja ainoastaan siihen. Henkilö pyrittiin sivuuttamaan täysin. Rikoksen tekijän ominaisuuksilla ei siis ollut väliä, vaan rikos ratkaisi¹². Tuohon aikaan vanki maksoi velkansa yhteiskunnalle omalla kärsimyksellään ja rangaistus muodostui kostonluonteiseksi. Suomessa vuoden 1889

⁸ Utriainen 1992, s. 17-24.

⁹ Laitinen & Aromaa 2005, s. 248.

¹⁰ Laitinen & Aromaa 2005, s. 248-249.

¹¹ Utriainen 1992, s. 17.

¹² Laine 2007, s. 351.

rikoslaki, sekä rangaistuksen täytäntöönpanosta annettu asetus perustuivat klassisen rikosoikeuskoulukunnan ajatuksille¹³.

Klassisen koulukunnan mukaan rikoksen katsottiin kohdistuvan nimenomaan yhteiskuntaa vastaan, eikä niinkään itse uhria kohtaan. Klassinen koulukunta pyrki keskitetyn rangaistusjärjestelmän luomiseen, jossa aiemmasta, varsin barbaarisesta rankaisemisesta päästäisiin eroon. Klassinen näkemys pyrki selkeään, yksinkertaiseen ja ennustettavaan järjestelmään, jossa rangaistuksen tarkoituksena oli pelotteen avulla ehkäistä rikollisten keinojen käyttöä oman edun tavoittelussa (rangaistusten yleisestävä vaikutus). Klassista ajattelua vastaan nousi kuitenkin pian myös kritiikkiä, koska rikoksenteelijän oloja ja ominaisuuksia ei otettu huomioon, vaan keskityttiin ainoastaan itse tekoon. Tämä johti esimerkiksi siihen, että pieniä lapsia, mielisairaita ja kehitysvammaisia tuomittiin vakavista rikoksista, jotka he olivat klassisen koulukunnan oppien mukaisesti vapaasta tahdostaan tehneet¹⁴.

Klassisen koulukunnan filosofiseen sisältöön vaikuttivat suuresti valistusfilosofit Hobbes, Montesquieu ja Rousseau. Koulukunnan merkittävimpiä edustajia olivat puolestaan Cesare Beccaria, P.J. A Feuerbach ja Jeremy Bentham¹⁵.

2.2.2. Positivistinen-, eli hoitoideologinen koulukunta

Positivismiin eli hoitoideologisen koulukunnan taustalla vaikuttivat ihmistä tutkivien erityistieteiden kehitys 1800- ja 1900-luvulla. Positivismiin synty voidaan nähdä ikään kuin vastareaktiona klassiselle koulukunnalle. Biologian, lääketieteen, psykologian, psykiatrian ja sosiologian aloilla alettiin saavuttaa edistystä. Kriminologian vanavedessä hoitoideologiankin huomio alkoi kääntyä rikollisesta teosta rikoksen tekijään. Rangaistuksen määrän ja laadun kannalta ratkaisevaa ei enää ollut juridinen tunnusmerkistö vaan rikollisessa henkilössä havaittavat sosiaaliset ja biologiset ominaisuudet¹⁶. Hoitoideologian mukaan on tutkittava yksittäistä rikollista, jolloin on saatavissa selville hänen rikollisuutensa syy. Kun syy on selvillä, voidaan antaa siihen hoitoa, jolloin syy poistuu. Nähtiin, että rikollisuus voidaan poistaa, aivan kuten lääkäri pystyy parantamaan potilasta vaivaavan sairauden. Hoitoideologia korosti vahvasti rangaistuksen eri-

¹³ Heikkinen 1982, s. 4-5.

¹⁴ Laine 2007, s. 351.

¹⁵ Kurki-Suutarinen 2010, s. 29

¹⁶ Utriainen 1984, s. 66

tyisestäävää vaikutusta¹⁷. Suomessakin täytäntöönpanossa alkoi olla 1900-luvun alussa vaikutteita parantamisajatuksista. Täytäntöönpano järjestettiin Suomessa progressiivisen vankikäsitteilyn periaatteiden mukaisesti, eli vangin kohtelua muutettiin sen mukaan, miten vanki reagoi rangaistukseensa. Kohtelu muuttui vankeuden aikana ankarasta lievemmäksi, samalla valmistuen vankia tulevaa vapautta varten¹⁸. Positivistiselta koulukunnalta saadut vaikutteet näkyivät myös esimerkiksi vuoden 1921 Vankeinhoitokomitean ehdotuksessa vankeinhoitolaitoksen johtosäännöksi, jonka mukaan rangaistusten täytäntöönpano tulisi järjestää siten, ettei se tuota vangille pahennusta, vaan vaikuttaisi häneen parantavasti¹⁹.

Hoitoideologian ongelma vankeinhoidon näkökulmasta oli siinä, että vangin oletettiin olevan lähtökohtaisesti olosuhteidensa uhri, jolloin vastuun ottaminen omista teoistaan jäi taka-alalle. Myös oikeusturvaongelmia esiintyi, kun ratkaisuvaltaa siirtyi tuomioistuimilta muille viranomaisille, valituskeinoja ei ollut ja pienikin rike saattoi johtaa kymmenien vuosien laitosrangaistukseen²⁰. Koulukunta suosi ajaltaan epämääräisiä seuraamuksia ja vieroksui lyhytaikaisia vapausrangaistuksia, jotka eivät koulukunnan edustajien mielestä sen paremmin pelottaneet kuin parantaneetkaan rikoksentekijöitä²¹.

Hoitoideologia alkoi kuitenkin murtua, kun tutkimustulokset paljastivat, ettei rikoksentekijöillä ollutkaan fysiologisia eroja verrattuna muuhun ryhmään. 1930-luvulla Yhdysvalloissa julkaistut suuret sosiologiset selitykset, jotka selittivät rikollisuutta sosiaalisilla ja ympäristöllisillä syillä, valtasivat alaa yksilökohtaisilta selitysmalleilta. Oma osuutensa oli kansallissosialistisen Saksan toiminnalla, joka vei pohjaa rotuhygienian kohentamiseen tähänneiltä suosituksilta. Lisäksi 1960-luvun piilorikollisuustutkimukset osoittivat, että rikoksia tekevät myös ”aivan tavalliset ihmiset”. Muutosta vauhditti myös noihin aikoihin saatu tutkimustieto, jonka mukaan hoito ei toiminut, vaan rikolliset palasivat vankilasta entistä vaarallisempina. 1960- ja 1970-lukujen taitteessa kritiikki johti rikosoikeuden ja rangaistusten käytön uudelleen muotoiluun. Alettiin siirtyä kohti uusklassismia²².

¹⁷ Laine 2007, s. 353.

¹⁸ Heikkinen 1982, s. 5.

¹⁹ Heikkinen 1982, s. 6.

²⁰ Laine 2007, s. 352-353.

²¹ Hannula 2004, s. 203

²² Lappi-Seppälä 2000, s. 25-26

2.2.3. Uusklassinen koulukunta

Uusklassinen koulukunta syntyi, kun klassisen koulukunnan keskeisiä periaatteita haluttiin hoitoideologian jälkeen ottaa taas käyttöön. Yksilön vastuuta teoistaan haluttiin jälleen korostaa. Vaikka huomio haluttiin taas keskittää rikoksen tekijän sijasta itse tekkoon, pyrittiin kuitenkin välttämään klassisen ajattelun äärimmäisyyksiä. Lieventävät asianhaarat ja syyntakeettomuus katsottiin järkeväksi hyväksyä. Parantamisen sijasta fokus siirtyi nyt vankeusrangaistuksesta aiheutuvien haittojen minimointiin²³. Uusklassisessa kriminaalipolitiikassa nojaututtiin selkeästi ja johdonmukaisesti ennen kaikkea rangaistuksen yleisestävään vaikutukseen. Vaikka rikosoikeusnormistoa sovelletaan vasta rikoksen tapahduttua, normiston olemassaolo tähtää myös rikosten ennaltaehkäisyyn²⁴. Uusklassiseen rangaistusoppiin sisältyy kuitenkin myös erityisestävyyden piirteitä, sillä tuomioissa tuli ottaa huomioon rikoksentekijän tilanne ja lieventävät asianhaarat²⁵. Suomessa vankeinhoitoasetuksen 56 §:n mukaisesti täytäntöönpanon tuli ”vaikuttaa vankiin parantavasti” vielä 1970-luvulle asti, kunnes uusklassismin hengessä sanamuoto muuttui siten, ettei ”täytäntöönpanon tule tarpeettomasti vaikeuttaa, vaan mahdollisuuksien mukaan edistää vangin sijoittumista yhteiskuntaan ja lisäksi vapaudenmenetyksestä aiheutuvia haittoja on mahdollisuuksien mukaan ehkäistävä”²⁶. Poistumislupajärjestelmä on hyvä esimerkki ajattelutavasta, joka pyrkii minimoimaan vankeusrangaistuksesta aiheutuvaa laitostumista ja edistämään sijoittumista yhteiskuntaan.

Uusklassista koulukuntaa kohtaan esitetyn kritiikin mukaan yleisestävä ajattelutapa tekee rikoksentekijöistä yksilöinä sijaiskärsijöitä, kun heidät ”uhrataan” pelotusvaikutuksen luomiseksi muille. Myös rikollisen teon korostamiseen palaaminen johtaa joidenkin mielestä harhaan, koska silloin rikollisuudesta katoaa kokonaan subjekti, ja siitä tulee muodollista, juridista rangaistuksen mittaamista²⁷.

2.2.4. Uuspositivistinen koulukunta

Matti Laineen mukaan olemme vuosituhannen lopulla siirtyneet uuspositivismiin, eli uushoitoideologian aikaan. Tätä hän perustelee sillä, että rangaistusjärjestelmiä on län-

²³ Laine 2007, s. 355.

²⁴ Nuutila 1997, s. 29

²⁵ Kurki-Suutarinen 2010, s. 30.

²⁶ Heikkinen 1982, s. 7.

²⁷ Laine 2007, s. 355.

simaisissa muokattu huomattavasti tekijäkeskeisempään suuntaan, ottamalla esimerkiksi käyttöön uusia, entistä yksilöllisempiä seuraamusvaihtoehtoja. Esimerkiksi Suomessa käyttöönotetut yhdyskuntapalvelu ja nuorisorangaistus ovat sellaisia seuraamusmuotoja, joissa tekijän ominaisuudet ovat tärkeässä osassa rangaistusta määrättäessä, eikä teko ole se yksinomainen kriteeri, joka ratkaisee²⁸.

Vanhan ja uuden hoitoideologian välillä on eroja. Alkuperäisessä hoitoideologiassa keskeisessä asemassa oli pakkohoito, kun taas nykyään ymmärretään, ettei pakottamalla ole mahdollista saavuttaa onnistuneita tuloksia. On luovuttu ajatuksesta, että rikollisten ominaisuudet eroavat muista ihmisistä, joten ihmisen ulkoisen olemuksen ja luonteenpiirteiden yhteyksien sekä rikollisten kallonmuodon tutkiminen on jäänyt historiaan²⁹. Uuspositivismiin ei ole vielä kohdistettu laajaa kritiikkiä, mutta sen on havaittu yhdistyvän ankaroituvaan rangaistuspolitiikkaan, kuten esimerkiksi pitempiin vankilatuumioihin. Samanlainen suuntaus oli nähtävissä myös vanhan hoitoideologian aikana³⁰.

2.3. Rangaistusteoriat rangaistusten oikeuttamisen taustalla

Rikosoikeuden justifikaatiolle voidaan hakea perusteluita rangaistusteorioista. Niillä pyritään vastaamaan kysymykseen, miksi rangaistaan. Rangaistusteoriat yrittävät antaa vastauksia siihen, millä ehdoilla erilaiset rankaisemisen käytännöt voivat olla oikeutettavissa. Rangaistusteorioilla on myös paljon yhteistä erilaisten yleisempien eettisten teorioiden kanssa³¹. Kun pohditaan sitä, miksi vankien tulisi päästä poistumisluville, on hyvä käydä ensin läpi syitä, miksi rikosten tekijät ensikädessä tuomitaan rangaistukseen.

Rangaistusteoriat voidaan jakaa retribuutio- ja preventioteorioihin. Retribuutio, eli sovituksiasteoriassa rangaistus nähdään rikoksen oikeudenmukaisena ja ansaittuna sovituksena. Teorian mukaan rankaisemisen peruste löytyy jo tapahtuneesta rikoksesta, eli rangaistaan, koska on rikottu. Moraalifilosofiselta taustaltaan teoria on velvollisuuseettinen, jonka mukaan teon moraalinen arvo riippuu siitä, mistä syystä se on tehty. Retribuutioteoriaa on myös kutsuttu absoluuttiseksi teoriaksi, koska sen mukaan rikollisten rankai-

²⁸ Laine 2007, s. 356.

²⁹ Kurki-Suutarinen 2010, s. 55.

³⁰ Laine 2007, s. 357.

³¹ Nuotio & Majanen 2003, s. 13.

seminen ei ole pelkkä oikeus, vaan vääryyteen reagointi ja oikeuden toteuttaminen on suorastaan velvollisuus³².

Immanuel Kantin (1724-1804) moraaliteoriassa rikoksentekijä rikkoo periaatteessa jokaisen järkevän ihmisen tahtoa vastaan. Säädettyä lakia pidetään perusteiltaan eettisesti velvoittavana, joskaan se ei yleiseen moraalilakiin suoranaisesti samaistukaan. Samalla tavalla kuin moraalittoman ja väärän käyttäytymisen yleensäkin, rikoksen katsotaan olevan vastoin kategorista imperatiivia. Kun joku tekee rikoksen, hän samalla osoittaa kaikille epäjärkevyytensä. Oikeudenmukaisuuden periaate siis vaatii, että rikoksesta seuraa rangaistus³³.

Retribuution ajatus vietiin Kantiakin pidemmälle G.W.F. Hegelin (1770-1831) vaikutusvaltaisessa teoksessa Oikeusfilosofia (1820). Siinä rangaistukseen tuomitseminen nähtiin jopa rikoksentekijän oikeutena, koska häntä tuli kohdella persoonana, eikä esineenä. Rikoksentekijällä oli suoranainen oikeus saada sovittaa tekonsa oikeudenmukaisella rangaistuksella, koska vaikka rikos kumosi oikeuden, niin rangaistus vastaavasti kumosi rikoksen. Rikollista tekoa tehtäessä rikos edusti vääryyttä ja tekijän erityistä tahtoa, jonka tekijä asetti oikeaa vastaan³⁴.

Retribuutiota vastaan on huomautettu, että ihmisiä on järjetöntä rangaista pelkästään jo tehtyjen rikosten takia, joille kukaan ei enää mahda mitään. Retribuutioon myös sisältyy vaatimus oikeudenmukaisesta ansainnasta. Kriitikoiden mukaan tämä vastaavuuden vaatimus johtaa siihen, että esimerkiksi henkirikoksen tekijä ansaitsisi kuolemanrangaistuksen. Lisäksi monille rikoksille, kuten esimerkiksi kirjanpitorikokselle on hankalaa löytää vastaavankaltaista rangaistusta³⁵.

Toisin kuin sovitusteorioissa, preventioteorioissa (utilitaristiset, relatiiviset teoriat) katse suuntautuu tulevaisuuteen. Kysymys on siitä, kuinka rankaisemisella voidaan vaikuttaa rikoksentekijän ja muiden tulevaan käyttäytymiseen. Preventioteoriat voidaan jakaa kahteen ulottuvuuteen, joita ovat yleisestävyys (yleispreventio) ja erityisestävyys (erityispreventio)³⁶.

Yleisprevention käsite voidaan jakaa pelotuspreventioon (negatiivinen yleispreventio) ja integraatiopreventioon (positiivinen yleispreventio). Pelotuspreventioteoria lähtee siitä,

³² Matikkala 2010, s. 4.

³³ Nuotio & Majanen 2003, s. 13-14.

³⁴ Nuotio & Majanen 2003, s. 14.

³⁵ Matikkala 2010, s. 4.

³⁶ Tapani & Tolvanen 2011, s. 13.

että ihmiset pidättyvät rikosten tekemisestä, koska eivät halua tulla rangaistuksi. He siis pelkäävät rikoksesta seuraavaa rangaistusta. Teorian mukaan ihmiset punnitsevat rikoksesta koituvaa hyötyä sitä vasten, minkälaisen rangaistuksen he tulisivat teosta saamaan ja näin päätyvät pysymään kaidalla tiellä. Rangaistuksia saatettiin aiemmin konkreettisesti havainnoida, kun rangaistusten täytäntöönpano oli julkista. Täytäntöönpano on sittemmin siirtynyt lisääntyvässä määrin vankilan muurien sisäpuolelle. Modernin rikosoikeuden isäksi kutsutun P.J.A. Feuerbachin 1800-luvun alun psykologisen pakon teoriassa rangaistuksen täytäntöönpanon asemesta pelotteeksi katsottiinkin kriminalisointiin sisältyvä rangaistusuhka³⁷.

Integraatiopreventio (positiivinen yleispreventio) on yleisprevention modernimpi variantti. Integraatiopreventioteoria lähtee siitä, että rangaistusjärjestelmällä on moraalialuova ja ylläpitävä merkitys. Rangaistusjärjestelmä ilmentää sitä, mitä on pidettävä hyvänä ja mitä pahana. Teorian mukaan ihminen haluaa toimia oikein ja sitä kautta lain noudattaminen muodostuu tavaksi³⁸.

Erityispreveniolla, eli erityisestävyydellä tarkoitetaan sitä, miten rangaistus vähentää rikoksentekijän taipumuksia rikkoa lakia³⁹. Rikoksentekijään kohdistuvan erityisestävän vaikutuksen ajatellaan toimivan kolmella tavalla: 1. varoituksena, 2. sopeuttamisena tai 3. eristämisenä. Varoitus on kyseessä tuomittaessa rikoksentekijä ehdolliseen vankeusrangaistukseen. 1800-luvulla vankeusrangaistuksen puolestaan oletettiin toimivan sopeuttavasti, jolloin erilaisten vankilajärjestelmien avulla toivottiin, että vangit kasvaisivat menestymään yhteiskunnassa. Eristäminen taas tarkoittaa yleensä muuta kuin normaalia vankeusrangaistuksen suorittamista. Siinä rikoksentekijä tehdään vaarattomaksi eristämällä hänet muusta yhteiskunnasta rangaistuksen suorittamisen jälkeen⁴⁰.

Erityisestävyys voidaan myös jakaa välittömään eli negatiiviseen ja välilliseen eli positiiviseen erityisestävyyteen. Negatiivisella erityisestävyydellä tarkoitetaan tuomittuun vaikuttamista käyttämällä pakkoa (vankeusrangaistukset). Positiivisella erityisestävyydellä puolestaan tarkoitetaan pyrkimystä vaikuttaa rikoksentekijän haluun tehdä rikoksia. Siinä rikoksentekijä pyritään integroimaan yhteiskuntaan ja sitä kautta ehkäisemään halukkuutta ajautua rikollisuuteen⁴¹.

³⁷ Matikkala 2010, s. 5.

³⁸ Matikkala 2010, s. 5.

³⁹ Nuutila 1995, s. 13.

⁴⁰ Utriainen 1992, s. 35-36.

⁴¹ Kurki-Suutarinen 2010, s. 28.

Erityisestävän vaikutuksen tehoa kohtaan on esitetty kritiikkiä. Vankeusrangaistuksella ei nimittäin ole voitu todeta olevan juuri minkäänlaista erityispreventiivistä vaikutusta. Päinvastoin ehdottoman vankeuden kärsiminen näyttää lisäävän rangaistuksen suorittamisen jälkeistä rikosten uusimisriskiä⁴².

Utilitaristisille rangaistusteorioille on yhteistä rikosoikeudellisen järjestelmän preventiotavoitteiden ja preventiovaikutusten korostaminen. Sen sijaan, että rikollisuuteen pyrittäisiin jälkikäteisesti reagoimaan, järjestelmän avulla pyritään myös aktiivisesti vaikuttamaan rikollisuuteen ennaltaehkäisevästi⁴³. Eroa velvollisuuseettisten ja utilitarististen teorioiden välillä voisi havainnoida vaikkapa rattijuopumusesimerkin avulla. Velvollisuuseettisesti jo päihtyneenä ajaminen on moraalisesti paheksuttavaa, kun taas utilitaristisesti ajateltuna rangaistavuus liitettäisiin vasta siihen, kun humalassa ajamisesta aiheutuisi jotakin vahinkoa.

Yhtenä vaihtoehtona rangaistusteoreettisessa keskustelussa on mainittu myös abolitionismi, eli rikosoikeusjärjestelmän tarpeellisuuden kiistäminen. Abolitionismin edustajat ovat sitä mieltä, ettei rikosoikeusjärjestelmä voi koskaan olla paras vaihtoehto reagoida tapahtuneisiin vääryyksiin. Heidän mielestään parempi vaihtoehto olisi jopa se, ettei rikoksentekijöille tehdä yhtään mitään⁴⁴.

2.4. Poistumislupajärjestelmän kehitys Suomessa

Suomen nykyinen poistumislupajärjestelmä on noin 40-vuotias. Järjestelmä luotiin täytäntöönpanon hättävien vaikutusten vähentämiseksi ja se on vakiinnuttanut vankeinhoidollisen asemansa.⁴⁵ Vuonna 1944 hyväksyttiin rangaistuksen täytäntöönpanosta annettuun asetukseen (RTA) säännös, jonka mukaan oikeusministeriö voi myöntää vangille luvan päästä tapaamaan heikkona sairaana olevaa omaistaan tai saattamaan läheinen omainen hautaan. Näitä syitä pidettiin inhimillisestä näkökulmasta katsoen huomionarvoisena ja poistumisluvan saamisen mahdollistavaa järjestelmää kasvatuksellisesti oikeana. Kyse oli sikäli merkityksellisestä asiasta, että tällöin luovuttiin vankien täydellisen eristämi-

⁴² Nuutila 1995, s. 17

⁴³ Nuotio & Majanen 2003, s. 14-15.

⁴⁴ Tapani & Tolvanen 2004, s. 12.

⁴⁵ Lupatyöryhmän raportti Rikosseuraamusvirastolle 4/2004 s. 2.

sen periaatteesta Suomen vankeinhoidossa⁴⁶. Nykyisin poistumislupajärjestelmä nähdään laajempänä osana vankeinhoidossa noudatettavia periaatteita, kuten normaalisuusperiaatetta, sekä yhtenä keinona vankeinhoidolle asetettujen tavoitteiden saavuttamisessa⁴⁷.

Alkusysäyksen poistumislupajärjestelmän käyttöönotolle antoi Strasbourgin kansainvälinen seminaari vuonna 1959, jonka aiheena oli ”Kolme vankeinhoidollista näkökohtaa”. Yhtenä aiheena seminaarissa oli käsitelty vankien sopeuttamista normaaliin elämään ja todettu muun muassa, että useissa maissa oli ryhdytty antamaan vangeille säännöllisiä lomia rangaistusaikana määrätyn väliajoin perhesuhteiden ylläpitämistä ja työpaikan hankkimista varten. Tällaisia maita olivat esimerkiksi Kreikka, Ranska, Tanska, Englanti, sekä Ruotsi. Seminaari päättyi suositteluun poistumislupiin liittyviä kokeiluja, sillä niistä saadut kokemukset osoittivat, että poistumislupien myöntämisen vaikutukset vankiloiden sisäisen jännityksen laukaisijana ja kurin säilyttäjänä olivat yleisesti ottaen olleet suotuisia. Valentin Soine, tuolloinen Vankeinhoitolaitoksen ylijohtaja, kannatti poistumislupajärjestelmän laajentamista myös Suomessa. Soine oli sitä mieltä, ettei vangin mahdollisuuksia pärjätä yhteiskunnan jäsenenä saanut tarpeettomasti heikentää rangaistuksen sovittamisen yhteydessä. Hän oli sitä mieltä, että vangeille tulisi perhe- ja työsuhteidensa vuoksi myöntää lomaa⁴⁸.

Jo vuonna 1946 esitettiin vankien poistumislupajärjestelmän laajentamista Vankeinhoidon uudistuskomitean mietinnössä (KM 1946:8). Ehdotukseen sisältyi tuolloin, että vanki voisi päästä oikeuteen vastaamaan henkilökohtaisesti riita-asiassa ja pitkäaikaisille vangeille voitaisiin myöntää mahdollisuus käydä ennen vapautumista järjestämässä työpaikkaa. Ehdotettiin myös, että vanki voisi osallistua perheensä avustamiseksi kylvö- tai sadonkorjuutöihin. Mitään välittömiä uudistuksia ei näiden ehdotusten johdosta kuitenkaan saatu aikaiseksi. Sittemmin vuonna 1955 asetettiin vankeinhoito-osaston aloitteesta niin sanottu Tarjanteen komitea, joka vuonna 1958 kuitenkin lakkautettiin säästösyistä. Todellinen syy saattoi ylijohtaja Soineen mukaan kuitenkin olla se, ettei komitean jäsenten kesken ollut löytynyt yksimielisyyttä vankeinhoidon uudistusten suunnasta ja tarpeellisuudesta.

Sen jälkeen, kun uudistuksia pohtinut Tarjanteen komitea oli lakkautettu, ryhdyttiin vankeinhoito-osastossa koko viraston silloisen johdon toimesta laatimaan muistiota ran-

⁴⁶ Heikkinen 1982, s. 10.

⁴⁷ Puro 1998, s. 4.

⁴⁸ Heikkinen 1982, s. 10.

gaistusten täytäntöönpanoasetuksen uudistamiseksi. Tämä muistio luovutettiin oikeusministeriölle loppuvuodesta 1963. Muistio esitti muun muassa kysymyksen ”Miten jälkihuollollisten näkökohtien huomioonottamista voitaisiin edistää vankeinhoidon piirissä?”. Käytännöllisenä uudistuksena ehdotettiin poistumislupajärjestelmän laajentamista. Esitettiin, että ainakin pitkiä vankeusrangaistuksia suorittavia vankeja voitaisiin päästää lomalle myös sosiaalisten syiden perusteella. Työryhmä perusteli muistion esitystä sillä, että harkiten käytettynä poistumislupajärjestelmä 1) lujittaisi vangin perhesiteitä, 2) tukisi yhteiskuntaan sopeuttamiseen tähtääviä jälkihuoltotoimenpiteitä, 3) vaikuttaisi myönteisesti vankilan järjestykseen, sillä vangit käyttäytyisivät mallikelpoisesti saadakseen mahdollisesti poistumisluvan⁴⁹.

Muistion jättämisestä oikeusministeriölle alkoi lainsäädäntöprosessi, jota varten asetettiin vuonna 1964 vapausrangaistuskomitea. Komitean laatimassa mietinnössä (KM 1969:A 4) esiteltiin ne periaatteet joita tulisi seurata, kun vapausrangaistusta ja vapausrangaistusten täytäntöönpanoa tarkistetaan ja uudistetaan vastaamaan vallitsevia kriminaalipoliittisia käsityksiä. Komitea ehdotti, että erityisestä ja tärkeästä syystä tulisi olla mahdollista myöntää vangille poistumislupa lyhyeksi määräajaksi silloin, kun asiaa ei voi hoitaa muulla tavoin. Tällaiselle luvulle tuli olla edellytyksenä, että vanki on käyttäytynyt ja työskennellyt hyvin vankilassa, eikä luvan väärinkäyttämistä ole syytä epäillä. Perustelut ehdotuksille olivat uusien kriminaalipoliittisten virtausten mukaisia: 1) täydellinen eristäminen vaikeuttaa vangin sopeutumista vapaisiin oloihin etenkin heti vapautumisen jälkeen, 2) pitkä rangaistus ja eristyksissä olo aiheuttaa täydellisen vieraantumisen vankilan muurien ulkopuolella vallitsevista oloista sekä lisäksi 3) vangilla tulisi olla vankeusaikana mahdollisuus hoitaa omia asioitaan, kuten työpaikan hankkiminen ja muut taloudelliset asiat, sekä perheasioiden hoitaminen tapaamalla omaisia⁵⁰.

Komitean viiden vuoden mittaisen selvitystyön jälkeen seurasi vuonna 1970 ehdotus hallituksen esitykseksi eduskunnalle laiksi rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen muuttamisesta (Hallituksen esitys nro 95/1970 Vp). Esitys keskittyi asioihin, jotka eivät vaatineet suurempiin säännöskokonaisuuksiin puuttumista. Tarkoituksena oli ripeästi saattaa vankeinhoidossa havaitut puutteet ja tietyt nykyaikaisen oikeuskäsityksen vastaiset säännökset vastaamaan uusia kriminaalipoliittisia käsityksiä. Uudistusesitysten katsottiin poistavan rangaistusten täytäntöönpanosta siihen kuulumattomia

⁴⁹ Heikkinen 1982, s. 12.

⁵⁰ Heikkinen 1982, s. 13.

haitallisia sivuvaikutuksia. Tämä nähtiin tärkeäksi, jotta seuraamusjärjestelmä kokonaisuutena toimisi tasapuolisesti ja oikeudenmukaisesti⁵¹.

Lopulta vuonna 1971 astui voimaan laki rangaistusten täytäntöönpanosta annetun asetuksen muuttamisesta, jonka myötä Suomeen otettiin käyttöön poistumislupajärjestelmä⁵². Vuonna 1975 toteutettiin ns. RTA-uudistus, jossa valtaosa vuoden 1889 asetuksen vanhoista säännöksistä joko kumottiin tai korvattiin uusilla⁵³. Vuoden 1971 jälkeen poistumislupajärjestelmään on tullut vain pieniä muutoksia, ja vuonna 2006 hajanainen vankeuslainsäädäntö koottiin yhden lain alaisuuteen vankeuslaiksi, josta myös poistumislupaa koskevat säännökset löytyvät.

⁵¹ Heikkinen 1982, s. 11-13.

⁵² Heikkinen 1982, s. 11.

⁵³ Myhrberg 2002, s. 50.

3. Poistumislupia koskeva oikeudellinen sääntely

Tässä jaksossa perehdytään poistumislupainstituution oikeudelliseen sääntelyyn. Poistumisluvista säädetään vankeuslain 14 luvussa. Lisäksi poistumislupajärjestelmään liittyviä säännöksiä löytyy muun muassa vankeusasetuksen (VNA vankeudesta 21.6.2006/509) 45 – 48 §:stä. Poistumisluvan tarkoitus ilmenee vankeuslain 14 luvun 1 §:stä, jossa myös todetaan, että vangille voidaan hakemuksesta antaa lyhyeksi ajaksi lupa poistua vankilasta. Poistumisluvan tarkoituksena on tukea vangin yhteyksien säilymistä ja sijoittumista yhteiskuntaan sekä vähentää vapauden menetyksestä aiheutuvia haittoja.

Jotta vankeuslain lähtökohdat normaalisuuseriaatteeseen nojaavana modernina kokonaisuutena tulisi paremmin taustoitetuksi, esittelen aluksi vankeuslakia perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta, jonka jälkeen keskitytään tarkemmin poistumislupia käsittelevään vankeuslain 14 lukuun.

3.1. Vankeuslain suhde perustuslakiin

Vankeutta koskevalle sääntelylle asetettiin uusia vaatimuksia, kun vuonna 1995 toteutettiin perusoikeusuudistus ja uusi perustuslaki (11.6.1999/731) tuli voimaan vuonna 2000. Vankeuden ydinsisältönä voidaan sanoa olevan yhden keskeisen perusoikeuden, eli vapauden menettäminen tai ainakin sen rajoittaminen. Perustuslain 7 §:n 3 momentin mukaan vapautensa menettäneen oikeudet turvataan lailla. Säännöksen mukaan vapautensa menettäneen oikeuksista ei tule ainoastaan säätää lailla, vaan oikeudet tulee nimenomaan turvata lailla. Perusoikeusuudistuksen esitöissä tätä säännöstä luonnehdittiin perustuslailliseksi toimeksiannoksi, jonka mukaan vapautensa menettäneiden oikeudet tulee turvata lailla siten kuin kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa on määrätty. Perustuslaillinen toimeksianto on myös syynä siihen, miksi vankeuslainsäädäntö on niin laaja ja perinpohjainen. Osaltaan syynä on myös perustuslain 80 §, jonka mukaan yksi-

lön oikeuksien ja velvollisuuksien perusteista tulee säätää laintasoisesti. Tämä on luonnollisesti rajoittanut asetuksenantovaltaa⁵⁴.

Vankien perusoikeuksiin sovelletaan yleisiä perusoikeuksien rajoittamisedellytyksiä. Perusoikeuksien rajoittaminen tulee voida oikeuttaa kussakin yksittäistapauksessa ja kunkin oikeuden osalta erikseen. Perustuslain säännökset eivät ole ainakaan yleisesti siten ehdottomia, ettei niitä voisi missään laajuudessa eikä millään edellytyksillä rajoittaa. Näin ei ole silloinkaan, kun perusoikeussäännöksessä ei mainita rajoitusmahdollisuudesta⁵⁵.

Vielä 1970-luvulla katsottiin, että vapautensa menettäneeseen voidaan laitosturvallisuuden varmistamiseksi. Nykyisin pidetään selvänä, että vanki säilyttää perusoikeutensa täysimääräisesti myös vankeusajanaan. Henkilökohtainen vapaus ja koskemattomuus, luottamuksellisen viestin suoja, uskonnon-, omantunnon- ja sananvapaus, oikeusturva sekä sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet kuuluvat täysimääräisinä myös vapautensa menettäneelle siltä osin kuin näitä perusoikeuksia ei ole ihmisoikeussopimusten ja perusoikeussäännösten kannalta hyväksyttävällä tavalla rajoitettu⁵⁶.

Vankeinhoidon henkilökunnan toimivaltaa, toimivallan määräytymistä ja asteellista toimivaltaa koskevaa sääntelyä uudistettiin ja täsmennettiin vankeuslain myötä. Aiemmin virkamiesten toimivallan sääntely vankeinhoidossa oli epäsystemaattista ja sekavaa. Päätöksentekijä saattoi olla tarkasti määritelty joissakin säännöksissä, kun taas toisissa säännöksissä päätöksentekijä saattoi olla määrätty vain hallinnollisella määräyksellä. Esimerkiksi hyvin ongelmallinen oli Rangaistusten täytäntöönpanosta annetun lain 1 luvun 7 §:ään sisältynyt toimivallan yleisdelegointisäännös, jonka mukaan kurinpitoa, henkilönkatsastusta, rahojen säilyttämistä ja erillään pitämistä lukuun ottamatta muu vankilan johtajalle uskottu toimivalta voitiin ministeriön päätöksellä siirtää laitoksen muulle virkamiehelle. Tällainen menettely oli vastoin perustuslakivaliokunnan kantaa, jonka mukaan vankien perusoikeuksiin tehtävien rajoitusten osalta laista tulee ilmetä ainakin se alin virkamiestaso, jolle toimivalta voidaan uskoa (PeVL 12/1998 vp.). Rangaistusten täytäntöönpanosta annetussa laissa päätösvallan määrittely oli erittäin epäsystemaattista. Tilanteesta riippuen siinä saatettiin mainita päätöksentekijäksi ”oikeusministeriö”, ”asianomainen ministeriö”, ”oikeusministeriön antamien ohjeiden mukaan

⁵⁴ Mohell & Pajuoja 2006, s. 15-16.

⁵⁵ HE 263/2004 vp, s. 81.

⁵⁶ HE 263/2004 vp, s. 81.

johtaja” tai ”johtaja tai hänen määräämänsä laitoksen muu virkamies”. Joissakin, lähinnä uudemmissa säännöksissä toimivalta oli määritelty täsmällisemmin. Lisäksi lainsäädännöstä puuttuivat toimivaltuuksien käyttämistä koskevat yleissäännökset. Sellaiset periaatteet, kuten suhteellisuusperiaate ja vähimmän haitan periaate oli kirjattu erikseen jokaista toimivaltuutta koskevaan lain säännökseen tai joissakin tapauksissa asetusta alemmanasteisiin säännöksiin. Laista uupui myös säännös, joka olisi oikeuttanut vankeinhoitovirkamiehen saamaan poliisilta virka-apua⁵⁷.

Kun vankeuslakia säädettiin, ilmenivät lainsäätäjän peruslinjaukset hallituksen esityksen (HE 263/2004 vp.) lisäksi myös perustuslakivaliokunnan lausunnosta (PeVL 20/2005 vp.) ja lakivaliokunnan mietinnöstä (LaVM 10/2005 vp.). Perustuslakivaliokunta totesi lausunnossaan, että hallituksen esityksen pääasiallisena tarkoituksena oli nostaa lain tasolle säännökset, jotka koskivat vankien ja tutkintavankien perusoikeuksien rajoituksia sekä heidän oikeuksiensa ja velvollisuuksiensa perusteita. Tarkoituksena oli myös saattaa sääntely vastaamaan sisällöltään perustuslain ja kansainvälisten ihmisoikeussopimusten asettamia vaatimuksia⁵⁸.

Perustuslakivaliokunnan mukaan perusoikeusuudistuksen yhteydessä sanouduttiin selkeästi irti käsityksestä, jonka mukaan tietyn ihmisryhmän perusoikeuksia voitaisiin rajoittaa suoraan erityisen vallanrajoitussuhteen tai laitospinnan perusteella. Vankien perusoikeuksien rajoittamisen katsottiin uudistuksessa edellyttävän lakia, jonka säätämisen järjestys riippuu rajoituksen sisällöstä ja asteesta. Huomiota kiinnitettiin siihen, ettei vapaudenmenetyks sellaisenaan muodosta perustetta rajoittaa henkilön muita perusoikeuksia. Jos muita perusoikeuksia rajoitetaan vapaudenmenetyksen aikana, rajoituksista tulee säätää lailla ja ne tulee olla erikseen oikeutettavissa⁵⁹.

Perusoikeusuudistuksen esitöissä todettiin, että Euroopan ihmisoikeussopimuksen 5 ja 6 artiklassa, kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan kansainvälisen yleissopimuksen 9, 10, ja 14 artiklassa sekä lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen 37 artiklassa luetellaan eräitä vapautensa menettäneiden oikeuksia. Sen lisäksi muutkin ihmisoikeudet, kuten esimerkiksi henkilökohtainen koskemattomuus sekä kirje- ja puhelinsalaisuus, kuuluvat vapautensa menettäneille samalla tavalla kuin muillekin siltä osin,

⁵⁷ Mohell & Pajuoja 2006, s. 21.

⁵⁸ PeVL 20/2005 vp, s. 2.

⁵⁹ PeVL 20/2005 vp, s. 2.

kun niitä ei ole rajoitettu ihmisoikeussopimusten ja perusoikeussäännösten kannalta hyväksyttävällä tavalla⁶⁰.

Ehdotukset vankeuslaiksi ja tutkintavankeuslaiksi toteuttivat perustuslakivaliokunnan mukaan omalta osaltaan perustuslain 7 §:n 3 momentin mukaista toimeksiantoa. Sääntelyn katsottiin olevan merkityksellistä myös perusoikeussäännösten kannalta. Vankeja koskeva sääntely liittyy esimerkiksi perustuslain 7 §:n 1 momentissa turvattuihin oikeuksiin henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen samoin kuin perustuslain 10 §:n 1 momentissa turvattuun yksityiselämän suojaan ja 2 momentissa turvattuun luottamuksellisen viestin salaisuuteen. Tästä syystä vankeuslainsäädäntöehdotuksia oli perustuslakivaliokunnan mukaan arvioitava perusoikeuksien yleisten ja tarvittaessa erityisten rajoitusedellytysten kannalta. Rajoitusten hyväksyttävyyteen, tarkkarajaisuuteen ja oikeasuhtaisuuteen oli lausunnon mukaan kiinnitettävä huomiota, kuten myös vankien ja tutkintavankien oikeusturvaan⁶¹.

Uutta vankeuslainsäädäntöä laadittaessa lakivaliokunta puolestaan ei keskittynyt mietintönsä yleisperusteluissa juurikaan perusoikeuksiin tai vankeuden yleisperiaatteisiin, vaan näiden käytännön toteuttamismahdollisuuksiin. Lakivaliokunta totesi mietinnössään, että hallituksen esitys uudeksi vankeuslainsäädännöksi oli erittäin huolellisesti valmisteltu ja harkittu kokonaisuus sekä piti esitystä tarpeellisena ja tarkoituksenmukaisena. Hallituksen esitystä käsitellessään lakivaliokunta kiinnitti ennen kaikkea huomiota vankiluvun kehitykseen edeltävinä vuosina. Vaikka vankiluku oli noussut, ei henkilöstömäärä ollut kuitenkaan lisääntynyt vastaavalla tavalla. Henkilöstön ja vankien suhdeluku oli vuodesta 2001 vuoteen 2004 laskenut 0,87:stä 0,72:een. Valiokunnalle esitettyjen tietojen mukaan henkilöstön ja vankien välisen suhdeluvun olisi tullut olla vähintään 0,8, jotta uuden vankeuslainsäädännön asettamien tavoitteiden mukainen turvallisuus ja lainsäädännössä tarkoitetut toiminnot voitaisiin ylläpitää hyväksyttävällä tasolla⁶².

Myös vankiloiden ylläpito ja vankitilojen heikko kunto oli lakivaliokunnan mielestä ongelmallista. Kun Vankeinhoitolaitoksen kiinteistöt siirtyivät Senaatti-kiinteistöille, laadittiin kymmenen vuoden pituinen investointiohjelma, johon sisältyi sekä peruskorjaushankkeita, että esimerkiksi Lounais-Suomen vankilan uudisrakennushanke. Hankkeista aiheutuvien vuokratilustannusvaikutusten hallitsemiseksi alkuperäistä investoin-

⁶⁰ Mohell & Pajuoja 2006, s. 22.

⁶¹ PeVL 20/2005 vp, s. 2.

⁶² LaVM 10/2005 vp, s. 3.

tiohjelmaa kuitenkin jouduttiin tarkistamaan ja osa suunnitelluista hankkeista jouduttiin siirtämään myöhemmäksi⁶³.

Vankien perusoikeuksiin liittyen lakivaliokunta huomautti siitä, että käytettävissä olevista vankipaikoista läheskään kaikki eivät vastanneet esimerkiksi asuintilojen hygieniaalle asetettuja vaatimuksia. Niin sanottujen paljusellien, joihin sijoitettujen vankien ei ole kaikkina vuorokauden aikoina mahdollista päästä saniteettitiloihin, määrän ennustettiin tuolloin vähenevän vuoteen 2010 mennessä noin 360:een. Lakivaliokunta mainitsi, että myös YK:n kidutuksen vastainen komitea oli antanut Suomelle suosituksia, joiden mukaan sen tulisi harkita keinoja vankiloiden peruskorjauksen nopeuttamiseksi sekä tutkia vaihtoehtoisia väliaikaisratkaisuja yöastioiden käytölle⁶⁴. Paljusellejä on käytössä jonkin verran vielä tälläkin hetkellä, joten tilanne on Suomen kaltaiselle hyvinvointi- ja oikeusvaltiolle vähintäänkin kiusallinen.

3.2. Kansainväliset sopimukset ja suositukset

Kansainväliset sopimukset ja suositukset ovat merkittävällä tavalla muokanneet vankeutta koskevia yleissäännöksiä. Siitä huolimatta, ettei pelkästään vankeja koskevaa sitovaa kansainvälistä sopimusta ole solmittu, useisiin Suomen ratifioimiin ihmisoikeussopimuksiin sisältyy artikloja, joilla on merkitystä, kun arvioidaan vapautensa menettäneen oikeuksia ja kohtelua. Vankien näkökulmasta tärkeitä sopimuksia ovat Yhdistyneiden kansakuntien (YK) vuonna 1966 hyväksymä kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva yleissopimus (SopS 7-8/1976) sekä Euroopan neuvoston yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamiseksi eli Euroopan ihmisoikeussopimus, jonka Suomi ratifioi vuonna 1990 (SopS 16-17/1990). Suomessa on voimassa myös YK:n yleiskokouksen vuonna 1984 hyväksymä kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai alentavan kohtelun vastainen yleissopimus (SopS 59-60/1989) ja Eurooppalainen yleissopimus kidutuksen ja epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen kieltämiseksi (SopS 16-17/1991). Lapsen oikeuksien yleissopimus (SopS

⁶³ LaVM 10/2005 vp, s. 4.

⁶⁴ LaVM 10/2005 vp, s. 4.

59-60/1991), joka sisältää alaikäisiä vankeja koskevia velvoittavia sopimusmääräyksiä, tuli voimaan Suomessa vuonna 1991⁶⁵.

YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevassa yleissopimuksessa kielletään kidutus sekä julma, epäinhimillinen ja halventava kohtelu. Yleissopimuksen mukaan kaikkia vapautensa menettäneitä henkilöitä on kohdeltava inhimillisesti ja heidän synnynnäistä ihmisarvoaan kunnioittaen. Vankeinhoitojärjestelmän on suotava vangeille kohtelu, jonka olennaisena tarkoituksena on parantaa heidät sekä pyrkiä palauttamaan heidän yhteiskunnallinen asemansa. Yleissopimuksen 14 artikla sisältää yksityiskohtaiset määräykset rikossyytteen tuomioistuinkäsittelystä ja syytetyille kuuluvista vähimmäistakeista. 9 artiklassa puolestaan ilmaistaan henkilökohtaisen vapauden ja koskemattomuuden suoja⁶⁶. Yleissopimuksessa suojatut oikeudet kuuluvat vangeille samalla tavoin, kuin kenelle tahansa muullekin henkilölle, ellei näitä oikeuksia ole yleissopimuksessa hyväksytyllä tavalla rajoitettu kansallisella lainsäädännöllä.

Euroopan ihmisoikeussopimuksen 3, 5 ja 6 artikloihin sisältyy sopimuksen tärkeimmät rikosoikeudelliseen vapaudenriistoon liittyvät säännökset. Suomi on tehnyt molempien yleissopimusten osalta ilmoitukset yksilövalitusoikeuden hyväksymisestä, joten vangit voivat tehdä valituksia sekä kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevalla yleissopimuksella perustetulle ihmisoikeustoimikunnalle, että Euroopan ihmisoikeustuomioistuimelle, joka on perustettu Euroopan ihmisoikeussopimuksen 11 lisäpöytäkirjalla. Sopimusvaltiot eivät saa ihmisoikeussopimuksen 34 artiklan nojalla millään tavoin estää valitusoikeuden tehokasta käyttämistä⁶⁷.

Kansainvälisiä suosituksia, jotka koskevat vapautensa menettäneen kohtelua, on useita. Tällaisia suosituksia on valmisteltu sekä YK:n, että Euroopan neuvoston piirissä. Tärkeimpinä vankeja koskevinä kansainvälisinä suosituksina voidaan pitää YK:n talous- ja sosiaalineuvoston vuonna 1957 hyväksymiä vankeinhoidon vähimmäissääntöjä sekä Euroopan neuvoston ministerikomitean vuonna 2006 hyväksymät Euroopan vankilasäännöt (R(2006)2). Euroopan vankilasäännöillä korvattiin edelliset, vuoden 1987 vankilasäännöt (R(1987)3). Tärkeitä vapautensa menettäneen kohtelun kannalta ovat myös YK:n yleiskokouksen vuonna 1990 hyväksymät vankien kohtelun peruseriaatteen (45/111), yleiskokouksen vuonna 1988 hyväksymät vapautensa menettäneen suojelua koskevat peruseriaatteen (43/173) sekä vuonna 1985 hyväksymät nuorisorikosoikeuden

⁶⁵ HE 263/2004 vp, s. 60.

⁶⁶ HE 263/2004 vp, s. 60.

⁶⁷ HE 263/2004 vp, s. 61.

vähimmäissäännöt (Beijingin säännöt). Tärkeimpiä Euroopan neuvostossa hyväksytyistä uusista suosituksista ovat pitkäaikaisvankeja koskeva suositus (R(2003)23) ja ehdonalaista vapautumista koskeva suositus (R(2003)22). Aiemmin Euroopan neuvosto on antanut suosituksia muiden muassa poistumisluvista (R(82)16), vaarallisista vangeista (R(82)17), ulkomaalaisista vangeista (R(84)12), vankien terveydenhuollosta (R(98)7), vankiloiden opetuksesta (R(89)12) ja tutkintavangeista (R(80)11). Suosituksia on annettu myös vankilan henkilökunnan asemasta (R(97)12) ja koulutuksesta (R(66)26)⁶⁸.

YK:n vankeinhoidon vähimmäissäännöissä ja Euroopan neuvoston vankilasäännöissä on säännelty varsin yksityiskohtaisesti vankeuteen liittyvistä asioista. Molemmat säännöt sisältävät myös tutkintavankeja koskevat sääntelyn. Vähimmäissääntöjen mukaan vankeuden perimmäiseksi tarkoitukseksi ja oikeutukseksi on määritelty yhteiskunnan suojeleminen rikollisuutta vastaan. Tällainen tavoite on mahdollista saavuttaa vain, jos vankeusaikaa käytetään mahdollisuuksien mukaisesti sen varmistamiseen, ettei rikoksentekijä vapauduttuaan ole ainoastaan halukas vaan myös kykeneväinen elämään lainkuuliaista elämää ja elättämään itsensä (sääntö 58). Laitosjohdon tehtävänä on yrittää minimoida kaikki sellaiset vankielämän ja vapauden välillä olevat erot, jotka saattavat heikentää vankien vastuuntuntoa ja heidän oman ihmisarvonsa kunnioitusta. Vankeus ja muut sellaiset toimenpiteet, jotka katkaisevat vangin yhteyksiä ulkomaailmaan, ovat vakavia koettelemuksia itsessään jo sen vuoksi, että niissä vangilta viedään hänen itsemääräämisoikeutensa riistämällä häneltä hänen vapautensa. Tästä syystä vankilajärjestelmä ei saisi lisätä tilanteeseen liittyvää kärsimystä, paitsi niissä tilanteissa, joissa tämä johtuu perustellusta eristämisestä tai kurin säilyttämisestä (sääntö 60)⁶⁹.

Euroopan neuvoston vankilasääntöjen mukaan vapautensa menettäneitä on kohdeltava ihmisoikeuksia kunnioittaen (sääntö 1) ja siten ettei muita oikeuksia, kuin niitä joita on vapausrangaistuksen vuoksi välttämätöntä rajoittaa, rajoiteta (sääntö 2). Rajoitusten tulee olla suhteessa tavoitteeseensa (sääntö 3) ja vankilassa olemisen mahdollisimman pitkälle samanlaista kuin yhteiskunnassa (sääntö 5). Täytäntöönpanon tavoitteena on edistää vankien sopeutumista takaisin yhteiskuntaan (sääntö 6)⁷⁰.

Muissa EU-maissa lainsäädäntöön sisältyvät vankeuden yleistavoitteet noudattelevat kansainvälisissä sopimuksissa ja suosituksissa esitettyjä linjauksia. Ruotsissa vankeuslainsäädännössä lähdetään siitä, että vankeuden täytäntöönpano tulee järjestää niin, että

⁶⁸ HE 263/2004 vp, s. 62.

⁶⁹ HE 263/2004 vp, s. 62.

⁷⁰ Euroopan neuvoston vankilasäännöt, s. 7.

se edistää vangin sopeutumista yhteiskuntaan ja vähentää vapaudenmenetyksestä aiheutuvia haitallisia seurauksia. Tanskan lainsäädännön mukaan täytäntöönpanon tulee tapahtua siten, että tarpeellisella tavalla otetaan huomioon rangaistuksen täytäntöönpanon toteuttaminen ja tarve antaa vangille apua tai vaikuttaa vankiin sillä tavalla, että hän pääsisi jatkossa kiinni rikoksettomaan elämään. Saksassa säädetään laissa, että vankeusrangaistus tulee panna täytäntöön sillä tavalla, että vangille suodaan edellytykset elää ilman rikoksia. Saksassa täytäntöönpanon tehtävänä nähdään myös yhteiskunnan suojeleminen rikoksilta⁷¹. Itävallassa rangaistuksen täytäntöönpanon tavoitteena pidetään vangin rikoksettoman elämän ja yhteiskuntaan sopeutumisen tukemista ja vangin suojelemista vankeusajan mukanaan tuomilta haitallisilta vaikutuksilta. Täytäntöönpanolla pyritään myös Itävallassa suojelemaan yhteiskuntaa rikoksilta. Isossa-Britanniassa vapautensa menettäneiden kohtelun ja koulutuksen tarkoituksena on määritelty rohkaista ja auttaa vankia elämään rikoksetonta elämää. Erityisesti huomiota tulee kiinnittää laitoksen ulkopuolisiin yhteyksiin, kuten esimerkiksi perhesuhteisiin, joiden ylläpitämiseen vankia täytyy kannustaa. Laitoksen ulkopuolisten suhteiden ylläpitämisen tulee olla kaikkien osapuolten etujen mukaista ja tarkoituksena on, että toimet helpottaisivat vangin sijoittumista yhteiskuntaan. Virossa vankeusrangaistuksen täytäntöönpanon tavoitteeksi on asetettu vangin ohjaaminen lainkuuliaiseen käyttäytymiseen sekä puolustaa oikeutta⁷².

Yleisesti ottaen kansainvälinen kriminaalipoliittinen ajattelu on muuttunut viimeisinä vuosikymmeninä siten, että rangaistuksen ja hoidon sekä toisaalta pakon ja palvelun jyrkästä erottelemisesta on jo luovuttu tai ollaan luopumassa. Uudentyyppistä ajattelua ilmenee eri maiden vankeuslainsäädännössä asetettujen tavoitteiden muotoiluissa. Aikaisempaa korostuneemmin vankeuslainsäädännön tavoitteiksi on kirjattu uusintarikollisuuden vähentäminen ja sen edistäminen, että vanki sijoittuisi yhteiskuntaan. Vankien omaehtoista sitoutumista on yritetty lisätä siten, että on palattu eräänlaiseen progressiiviseen järjestelmään, jossa vankia asteittain pyritään siirtämään vankeuden aikana vapaampiin olosuhteisiin ja lopulta aikaisempaan vapautumiseen, mikäli vanki on itse edesauttanut asemaansa⁷³.

⁷¹ HE 263/2004 vp, s. 82.

⁷² HE 263/2004 vp, s. 83.

⁷³ Mohell & Pajuoja 2006, s. 18.

3.3. Poistumislupajärjestelmän tarkoitus

Poistumisluvista säädetään vankeuslain 14 luvussa. Lisäksi poistumislupajärjestelmään liittyviä säännöksiä löytyy muun muassa vankeusasetuksen 45 – 48 §:stä. Poistumisluvan tarkoitus ilmenee vankeuslain 14 luvun 1 §:stä, jossa myös todetaan, että vangille voidaan hakemuksesta antaa lyhyeksi ajaksi lupa poistua vankilasta. Poistumisluvan tarkoituksena on tukea vangin yhteyksien säilymistä ja sijoittumista yhteiskuntaan sekä vähentää vapauden menetyksestä aiheutuvia haittoja. Poistumislupajärjestelmä siis osaltaan toteuttaa vankeuslain 1 luvun 1 §:n 1 momentissa kuvailtuja vankeuden täytännönpanon tavoitteita, joita ovat vangin valmiuksien lisääminen rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä vangin elämäntapaa ja sijoittumista yhteiskuntaan, sekä estää rikosten tekeminen vankeusaikana. Näitä tavoitteita tukee vankeuslain 1 luvun 3 §:n 3 momentti, jonka mukaan vangin mahdollisuuksia ylläpitää terveyttään ja toimintakykyään on tuettava sekä vapaudenmenetyksestä aiheutuvia haittoja on pyrittävä ehkäisemään.

3.4. Poistumislupamenettely

Poistumislupaa koskeva hakemus perusteluineen on laadittava Rikosseuraamuslaitoksen hyväksymälle lomakkeelle. Jos poistumislupaa haetaan tärkeästä tai erittäin tärkeästä syystä, vangin on annettava riittävä selvitys hakemuksensa tueksi. Vangin on jätettävä hakemuksensa käsiteltäväksi vankilan työjärjestyksessä määrätylle virkamiehelle hyvissä ajoin ennen haettavaa poistumisajankohtaa.

Poistumislupahakemukset on käsiteltävä viivytyksettä. Jos poistumislupaa hakee elinkautisvanki tai koko rangaistusta suorittava vanki, luvasta päättäminen on Rikosseuraamuslaitoksen päätösvallassa, jolloin hakemus on vankilan lausunnon kanssa viipymättä toimitettava Rikosseuraamuslaitokselle (VankA 7:45 §).

3.5. Poistumisluvan myöntämisperusteet

3.5.1. Rangaistusajan pituus

Poistumislupa voidaan myöntää vangille erilaisilla perusteilla. Ensinnäkin poistumislupa voidaan myöntää hakemuksesta rangaistusajan pituuden perusteella. Tämä peruste on käytännössä tärkein ja yleisin poistumisluvan hakuperuste. Vankeuslain 14 luvun 2 §:ssä säädetään, että rangaistusajan pituuden perusteella voidaan hakemuksesta myöntää poistumislupa, jos: 1) luvan myöntäminen edistää rangaistusajan suunnitelman toteutumista; 2) vangin rangaistusaikaisesta käyttäytymisestä sekä hänen henkilöstään ja rikollisuudestaan saatujen tietojen mukaan luvan ehtojen noudattamista voidaan pitää todennäköisenä; ja 3) vanki sitoutuu vankeuslain 16 luvun 7 §:n 3 momentissa tarkoitettuun päihteettömyyden valvontaan ja muuhun luvan ehtojen noudattamisen kannalta tarpeelliseen valvontaan.

Rangaistusajan suunnitelmassa on yleensä määritelty aikaisin mahdollinen poistumisluvan myöntämisaikakohta, mutta siitä huolimatta poistumisluparatkaisu on aina itsenäinen päätös, joka perustuu tapauskohtaiseen kokonaisharkintaan. Ratkaisua tehtäessä otetaan huomioon kaikki käytettävissä oleva tieto vangista. Huomiota tulee kiinnittää siihen, voidaanko lupaehtojen noudattamista pitää riittävän todennäköisenä hänen henkilöstään ja rikollisuudestaan saatujen tietojen perusteella. Tämä edellytys vastaa sisällöllisesti vankeuslain 8 luvun 10 §:n 2 kohtaa, jossa säädetään eräistä toimintaan osallistumiseksi myönnettävistä luvista⁷⁴.

Rangaistusajan suunnitelman noudattaminen edesauttaa poistumisluvan saamisen todennäköisyyttä. Poistumisluparatkaisua tehtäessä huomioon otetaan myös aikaisemmat rangaistukset ja se, kuinka poistumisluvat ovat tuolloin sujuneet. Myös rikoksen laadulla ja uusimistiheydellä on luonnollisesti oma painoarvonsa päätöksentekoprosessissa.

Päihteettömyyden valvontaan sitoutuminen on ehdoton edellytys poistumisluvan myöntämiseksi. Päihteidenkäyttö näyttelee suurta roolia tutkittaessa niitä syitä, jotka ovat johtaneet poistumislupaehtojen rikkomiseen.

⁷⁴ HE 263/2004 vp, s. 184.

Poistumislupa voidaan rangaistusajan pituuden perusteella myöntää aikaisintaan silloin, kun rangaistusajasta (vankilassaoloaika) on suoritettu kaksi kolmasosaa, kuitenkin vähintään kaksi kuukautta (VankL 14:3 §).

Vankilassaoloajalla tarkoitetaan sitä aikaa, jonka vanki tosiasiaassa viettää vankilassa. Koska poistumisluvan aikaisin ajankohta on silloin, kun vankilassaoloajasta on suoritettu kaksi kolmasosaa, niin esimerkiksi vanki, joka on tuomittu vankeuteen kuudeksi vuodeksi ja joka pääsee ehdonalaiseen vapauteen suoritettuaan rangaistuksestaan kolme vuotta, pääsee poistumisluvalla aikaisintaan silloin, kun hän on suorittanut vankeudesta kaksi vuotta⁷⁵.

Elinkautista vankeusrangaistusta suorittavan vangin mahdollisuus poistumislupaan määräytyy niin kuin vangin vankilassaoloaika olisi 12 vuotta. Alle 21-vuotiaana tehdystä rikoksesta elinkautiseen vankeuteen tuomitun vangin poistumislupa määräytyy kuin vangin vankilassaoloaika olisi kymmenen vuotta.

Huolimatta kahden kolmasosan vaatimuksesta voidaan edellä esiteltyjen poistumisluvan myöntämisperusteiden täytyessä myöntää rangaistusajan suunnitelmaa huolellisesti noudattaneelle vangille poistumislupa ennen kahden kolmasosan määräaika, jos se on tarpeen suunnitelman toteuttamiseksi taikka yksittäisessä tapauksessa vangin yhteyksien säilymisen, toimintakyvyn ylläpitämisen tai muun vastaavan syyn vuoksi. Poistumislupaa ei tällä perusteella saa kuitenkaan myöntää ennen kuin puolet vankilassaoloajasta on suoritettu (VankL 14:3 § 2 mom.).

Edellytyksenä aikaistamiselle on siis rangaistusajan suunnitelman huolellinen noudattaminen ja se, että aikaistaminen on tarpeen rangaistusajan suunnitelman toteuttamiseksi tai yksittäisessä tapauksessa vangin yhteyksien säilymisen, toimintakyvyn ylläpitämisen tai muun vastaavan syyn vuoksi. Ehdottomasti aikaisin poistumisluvan myöntämisaikakohta on kuitenkin silloin, kun puolet vankilassaoloajasta on suoritettu.

3.5.2. Tärkeä syy

Poistumislupa voidaan myöntää myös tärkeästä syystä (VankL 14:4 §). Poistumislupa tärkeästä syystä tai ulkopuoliseen tilaisuuteen osallistumista varten voidaan hakemuksesta myöntää, jos muut poistumisluvan edellytykset täyttyvät ja luvan myöntäminen on

⁷⁵ HE 263/2004 vp, s. 184-185.

tärkeää vangin perheeseen, terveydenhuoltoon, toimeentuloon taikka työ-, koulutus-, sosiaali- tai asuntoasioiden hoitamiseen liittyvästä tai muusta vastaavasta syystä. Tärkeä syy voisi olla esimerkiksi muutto, oppilaitokseen pyrkiminen, tai työpaikkahaastattelu⁷⁶. 4 §:n 2 momentissa säädetään, että jos vanki hakee poistumislupaa terveydenhuoltoon liittyvästä syystä, poistumisluvasta on pyydettävä lääkärin tai hänen poissa ollessaan terveydenhuoltohenkilökuntaan kuuluvan muun virkamiehen lausunto. Jos luvan ehtojen noudattamista ei voida pitää riittävän todennäköisenä, vangille voidaan myöntää poistumislupa tarpeellisen valvonnan alaisena.

Tärkeän syyn perusteella myönnettävä poistumislupa ei ole sidoksissa rangaistusajan pituuteen, eli poistumislupa voidaan myöntää tärkeästä syystä periaatteessa missä vaiheessa tuomiota tahansa. Jos näyttää siltä, ettei lupaehtojen noudattamista voida pitää todennäköisenä, niin poistumislupa voidaan myöntää valvottuna.

3.5.3. Erittäin tärkeä syy

Kolmantena perusteena poistumisluvan myöntämiselle on 5 §:ssä säädetty mahdollisuus myöntää poistumislupa erittäin tärkeästä syystä. Vangille on pykälän mukaan annettava lupa tarpeellisen valvonnan alaisena lyhyeksi aikaa poistua vankilasta Suomen alueelle vakavasti sairaana olevan lähiomaisen tai muun läheisen tapaamista samoin kuin lähiomaisen tai muun läheisen hautaan saattamista varten taikka muusta vastaavasta erittäin tärkeästä syystä. Muu vastaava syy voisi olla vaikkapa omaisen joutuminen vakavaan onnettomuuteen⁷⁷. Erittäin tärkeästä syystäkin myönnetty poistumislupa voidaan kuitenkin evätä, jos epäminen on tarpeen karkaamisen, vapauttamisyrittäksen tai uuden rikoksen estämiseksi taikka muusta vastaavasta painavasta syystä.

Lähiomaisella tarkoitetaan vangille suoraan etenevässä tai takenevassa sukulaissuhteessa olevia lähiomaisia, kuten isovanhempia tai lapsenlapsia, vaikka hallituksen esityksestä ilmenevien perusteluiden mukaan heitä ei ole mainittu lähiomaisina. Tässä suhteessa hallituksen esityksessä mainittua luetteloa lähiomaisista on pidettävä esimerkinomaisena⁷⁸.

⁷⁶Tapani & Tolvanen 2011, s. 391.

⁷⁷Tapani & Tolvanen 2011, s. 391.

⁷⁸Mohell & Pajuoja 2006, s. 153.

3.5.4. Lupa poistua saatettuna

Vangilla on lisäksi mahdollisuus saada lupa poistua saatettuna (VankL 14:6 §). Vangille voidaan poistumisluvan saamisen edellytysten puuttumisesta huolimatta myöntää poistumislupa saatettuna tai tarpeellisen valvonnan alaisena ulkopuoliseen tilaisuuteen osallistumista varten tai muusta tällaisesta syystä enintään puoleksi vuorokaudeksi. Jos vanki on sijoitettu varmuusosastolle, voidaan hänelle myöntää poistumislupa tärkeästä tai erittäin tärkeästä syystä ainoastaan saatettuna. Jos elinkautista vankeusrangaistusta suorittavalle vangille ei myönnetä poistumislupaa 3 §:n mukaisesti rangaistusajan pituuden perusteella, hänelle on myönnettävä lupa saada poistua saatettuna vähintään kerran vuodessa.

Saatetun poistumisluvan ero tärkeästä syystä myönnettävään poistumislupaan on siinä, että saatetussa poistumisluvassa valvonnan luonne on välitöntä, eli vartijat lähtevät vangin mukaan. Lisäksi säännös soveltuu myös muutamalle tai useammalle vangille myönnettävään poistumiseen, kun taas tärkeästä syystä myönnetty lupa koskee vain yhtä vankia⁷⁹. Saatetun poistumisluvan pituus on enintään puoli vuorokautta.

3.5.5. Poistumisluvan pituus ja lupien kokonaismäärä

Poistumislupia voidaan myöntää rangaistusajan pituuden perusteella enintään kolme vuorokautta kahden kuukauden ajanjaksoa kohden 3 §:ssä tarkoitettusta ajanjaksosta alkaen. Ensimmäinen kahden kuukauden mittainen poistumislupajakso alkaa ajankohtana, jolloin vangille voidaan vankeuslain 14 luvun 3 §:n nojalla aikaisintaan myöntää poistumislupa rangaistusajan pituuden perusteella. Jos siis poistumislupajakso alkaa 1.1.2012, jakso päättyy 28.2.2012. Seuraava jakso alkaa 1.3.2012 ja päättyy 30.4.2012⁸⁰. Jos poistumisluvan perusteena on ollut 4 §:ssä tarkoitettu tärkeä syy tai 5 §:ssä tarkoitettu erittäin tärkeä syy, myönnetään poistumislupa siksi ajaksi, jota poistumisluvan perusteena olevien asioiden hoitaminen välttämättä vaatii.

⁷⁹ HE 263/2004 vp, s. 186.

⁸⁰ Kotoaro & Vesterbacka, Rikosseuraamuslaitos määräys 14/004/2010

3.6. Rangaistusajan suunnitelma

Vankeuslain astuttua voimaan vuonna 2006, yhtenä uudistuksena oli rangaistusajan suunnitelman laatimisen korostaminen. Nykyään rangaistusajan suunnitelma tulee laatia kaikille vangeille, kun ennen vankeuslain voimaantuloa suunnitelma tuli laatia vain yli kahden vuoden mittaisia tuomioita suorittaville vangeille⁸¹. Vankeuslain 14 luvun 2 §:ssä todetaan heti ensimmäisenä vaatimuksena poistumisluvan myöntämiseksi rangaistusajan laskemisen perusteella se, että poistumisluvan myöntäminen edistää rangaistusajan suunnitelman toteutumista. Suunnitelma auttaa vankia hahmottamaan pitkää tuomiota ja vankeusajasta suoriutumiseksi vangille voidaan asettaa esimerkiksi välitavoitteita⁸². Rangaistusajan suunnitelma on yksilöllinen suunnitelma, joka laaditaan rangaistusajan suorittamista, vangin vapauttamista, sekä ehdonalaista vapautumista varten (VankL 4:6 §).

Kun tuomio on lainvoimainen, RISE antaa täytäntöönpanomääräyksen tuomitun asuin- tai oleskelupaikkakunnan ulosottomiehelle. Tuomittu sijoitetaan yleensä sille rikosseuraamusalueelle, jolla hänen kotikuntansa sijaitsee. Sijoittamisesta alueella päättää alueen arviointikeskus. Arviointikeskus harkitsee täytäntöönpanotietojen perusteella, määrääkö tuomittu ilmoittautumaan arviointikeskukseen rangaistusajan suunnitelman laatimista varten. Jos tähän ei ole tarvetta esimerkiksi tuomion lyhyden takia, tuomittua voidaan esimerkiksi haastatella puhelimitse⁸³.

Rangaistusajan suunnitelmaan sisältyy vangin sijoittamisesta, toiminnasta rangaistusajana, valvotusta koevapaudesta ja ehdonalaisesta vapauttamisesta sekä poistumisluvan myöntämisestä laaditut suunnitelmat. Kun vangin vapautuminen lähestyy, tulee hyvissä ajoin ennen todennäköistä vapautumisen ajankohtaa laatia vangille vapauttamissuunnitelma ja valvontasuunnitelma rangaistusajan suunnitelman täydennykseksi. Vapauttamissuunnitelmaa laadittaessa vangin edellytykset selviytyä vapaudessa ja hänen erilaiset palveluntarpeensa arvioidaan tarvittavassa laajuudessa. Valvontasuunnitelmaan sovelletaan, mitä ehdonalaisen vapauden valvonnasta annetussa laissa säädetään (VankL 4:6 § 2 mom.).

⁸¹ Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010, s. 24.

⁸² Grönholm 2002, s. 153.

⁸³ Arola-Järvi 2012, s. 13-14.

Vapauttamissuunnitelmien laadinnassa on käytännössä ollut jonkin verran puutteita ja etenkin lyhyttä rangaistusta suorittaville vapauttamissuunnitelmaa ei aina ole laadittu riittävän kattavasti. Vapauttamissuunnitelmassa on kyse sellaisista asioista, kuten vapautuvan vangin toimeentulosta ja asumisen järjestämisestä. Tällaiset asiat ovat tärkeitä silloin, kun vankia pyritään integroimaan takaisin yhteiskuntaan ja tukemaan elämänhallintaa vankilan ulkopuolella.

Kun rangaistusajan suunnitelmaa laaditaan, otetaan sen sisällössä ja laajuudessa huomioon vangin rangaistusajan pituus, aikaisemmat vankeusrangaistukset, vangin työ- ja toimintakyky, sekä hänen henkilöstään, rikollisuudestaan ja olosuhteistaan saadut tiedot (VankL 4:6 § 3 mom.).

Rangaistusajan suunnitelma tulee laatia sijoittajayksikössä. Suunnitelmaa tarkennetaan siinä vankilassa, johon vanki sijoitetaan. Suunnitelma valmistellaan yhteistyössä vangin kanssa, mikä on ensiarvoisen tärkeää rangaistusajan suunnitelman toteutumisen kannalta. Vangin ei kuitenkaan ole pakko osallistua suunnitelman laatimiseen. Rangaistusajan suunnitelmaa laadittaessa on oltava tarpeellisessa määrin yhteistyössä kriminaalihuoltolaitoksen, sekä vangin suostumuksella hänen koti- tai asuinkuntansa viranomaisten, muiden viranomaisten sekä yksityisten yhteisöjen ja henkilöiden kanssa. Vangin yhteiskuntaan sijoittumisen parantamiseksi vapauttamissuunnitelmaa laadittaessa on lisäksi vangin suostumuksella oltava tarpeen mukaan yhteistyössä vangin koti- tai asuinkunnan sosiaali-, terveys-, asunto-, sekä työvoimaviranomaisten kanssa (VankL 4:7 § 2 mom.). Jos vanki kieltäytyy yhteistyöstä suunnitelmaa laadittaessa, se tehdään arviointikeskuksessa kieltäytymisestä huolimatta. Pääperiaatteena on se, että suunnitelma annetaan vangin haltuun⁸⁴.

Suunnitelman toteutumista on seurattava. Suunnitelma on otettava uudelleen käsiteltäväksi säännöllisin väliajoin sekä myös, jos sitä ei noudateta. Suunnitelman käsittelemisen säännöllisin väliajoin ei kuitenkaan tarkoita sitä, että suunnitelmaan tulisi välttämättä sisällöllisesti tehdä muutoksia⁸⁵. Suunnitelman seuraamisesta vastaa tähän tehtävään määrätty Vankeinhoitolaitoksen määräämä virkamies (VankL 4:7 § 3 mom.).

Rangaistusajan suunnitelma laaditaan Rikosseuraamuslaitoksen vahvistamalle lomakkeelle ja sitä laadittaessa otetaan huomioon 1) vangin aikaisempi rikollisuus, vangin tekemän rikoksen tai rikosten laatu ja tuomitun rangaistuksen pituus; 2) vangin sosiaali-

⁸⁴ Myhrberg, 2006, s. 51.

⁸⁵ Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010, s. 25.

set olosuhteet, yksilölliset tarpeet ja voimavarat; 3) arvio työ- ja toimintakyvystä; 4) tekijät, jotka lisäävät todennäköisyyttä syyllistyä uusiin rikoksiin; 5) tekijät, joilla todennäköisyyttä syyllistyä uusiin rikoksiin voidaan vähentää; sekä 6) turvallisuuteen vaikuttavat tekijät (VankA 18 § 1 mom.).

Rangaistusajan suunnitelma sisältää: 1) vankeusajan keskeiset tavoitteet; 2) tietoja osallistumisvelvollisuuteen sisältyvän toiminnan laadusta, sisällöstä ja vaativuustasosta; 3) turvallisuusjärjestelyille asetettavat vaatimukset; 4) tiedon sijoitusvankilasta; 5) suunnitelman mahdollisen poistumisluvan ajankohdasta ja edellytyksistä; 6) suunnitelman mahdollisen valvotun koevapauden ajankohdasta ja edellytyksistä; sekä 7) vapauttamissuunnitelman ja valvontaan määrättävän osalta lisäksi valvontasuunnitelman (VankA 18 § 2 mom.).

Jos sijoittajayksikkö katsoo, että tuomittu voi aloittaa rangaistuksen suorittamisen saapumatta sijoittajayksikköön, suunnitelman tulee sisältää ainakin päätös vankilasta, johon tuomitun on saavuttava tai johon hänet on toimitettava, rangaistuksen suorittamisen aloittamispäivä sekä tietoja osallistumisvelvollisuuden täyttämisestä sekä mahdolliseen koevapauteen ja ehdonalaiseen vapauttamiseen liittyvistä asioista (VankA 18 § 3 mom.).

Rangaistusajan suunnitelman laatii sijoittajayksikkö. Sen täytäntöönpanosta ja tarkentamisesta vastaa sijoitusvankila. Sijoitusvankila huolehtii myös niistä valmisteluista, joita vangin päästäminen valvottuun koevapauteen tai ehdonalaiseen vapauteen edellyttävät (VankA 19 § 1 mom.). Rangaistusajan suunnitelman tavoitteiden toteutumista on vankilassa seurattava ja se on otettava tarkasteltavaksi vähintään kolme kertaa vuodessa (VankA 19 § 2 mom.).

Jos täytäntöönpanossa todetaan välttämättömäksi poiketa rangaistusajan suunnitelmassa vahvistetuista tavoitteista, vankilan on tehtävä sijoittajayksikölle esitys suunnitelman muuttamisesta. Samoin on meneteltävä, jos suunnitelman noudattaminen edellyttää vangin siirtämistä toiseen vankilaan, jollei sijoittajayksikkö ole siirtänyt toimivaltaa asiassa vankilalle (VankA 19 § 3 mom.).

3.7. Poistumisluvan ehdot ja niiden rikkomisen seuraamukset

3.7.1. Poistumisluvan ehdot

Poistumislupa voidaan liittää ehtoja, jotka koskevat vankilan ulkopuolella liikkumista, poistumisluvan perustetta, päihitteettömyyttä, valvontaa, vangin käyttäytymistä ja vankilaan palaamista. Lupa annetaan aina kirjallisena. Poistumislupaa koskevassa päätöksessä mainitaan poistumisluvan ehdot sekä mahdolliset seuraamukset ehtojen rikkomisesta (VankL 14:8 §). Lupaehtoihin liitetään automaattisesti vaatimus päihdetestauksesta ja päihhteiden käytön kieltö poistumisluvan aikana⁸⁶. Poistumisluvan ehdot on annettava vangille kirjallisessa poistumislupatodistuksessa, johon merkitään: 1) poistumisluvan tarkoitus; 2) vankilasta lähtöaika ja vankilaan paluu-aika; 3) oleskelupaikkakunta; 4) poistumisluvan valvontatapa ja muut vankilan ulkopuolella liikkumista ja yhteydenpitoa koskevat ehdot; 5) päihhteettömyyttä koskevat ehdot; 6) muut vangin käyttäytymistä koskevat ehdot; sekä 7) seuraamukset ehtojen rikkomisesta (VankA 7:46 §).

Poistumislupapäätöksessä määritellyt ehtoja ja luvan onnistumista tukevia järjestelyjä voivat olla esimerkiksi paikantamisen ja yhteydenpidon mahdollistavan kännykän mukana pitäminen, ilmoittautuminen poistumislupapaikkakunnan poliisille tai ulkopuolisen tukihenkilön mukana oleminen poistumisluvalla. Käytännössä mahdollisia tukitoimia valmistellaan jo hakemuskäsittelyn aikana ja päätöksen jälkeen sovitaan sitten lopullisesti ehtoihin liittyvistä käytännön järjestelyistä. Lupaehtoihin liittyvää päihhteettömyysvaatimusta valvotaan joissain vankiloissa siten, että vanki testataan ennen poistumislupaa ja sen jälkeen, kun taas joissain vankiloissa testaaminen on satunnaisempaa⁸⁷.

3.7.2. Poistumisluvan peruuttaminen ja ehtojen rikkominen

Jos käy niin, että poistumisluvan edellytykset eivät enää päätöksen tekemisen jälkeen täyty, poistumislupa voidaan peruuttaa. Niin ikään vangille, joka rikkoo poistumisluvan ehtoja, voidaan määrätä VankL:n 15 luvun 4 §:n 1-3 kohtien mukainen kurinpitorangaistus (VankL 14:9 §). Kurinpitorangaistuksena poistumisluvan ehtojen rikkomisen johdosta voi tulla kysymykseen varoitus, vapaa-ajan toimintaan osallistumisen, rahan tai

⁸⁶ Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010, s. 95.

⁸⁷ Lupatyöryhmän raportti Rikosseuraamusvirastolle 4/2004 s. 37.

muiden maksuvälineiden käytön tai omaisuuden hallussapidon rajoittaminen enintään 30 vuorokauden ajaksi (oikeuksien menetys) tai sijoittaminen yksinäisyyteen enintään 14 vuorokauden ajaksi (yksinäisyysrangaistus) (VankL 15:4 § k.1-3). Mikäli vanki syyllistyy vankilan ulkopuolella rikokseen, noudatetaan, mitä rikoslain 2 luvun 13 §:ssä säädetään (VankL 14:9 § 2 mom.). Sen mukaisesti, jos vanki tai tutkintavanki tekee vankilassa tai muutoin Vankeinhoitolaitoksen virkamiehen valvonnan alaisena ollessaan rikoksen, josta ei ole odotettavissa ankarampaa rangaistusta kuin sakko, siitä voidaan määrätä edellä mainittu kurinpitorangaistus. Jos rikoksesta on odotettavissa ankarampi rangaistus kuin sakko, rikoksesta on tehtävä ilmoitus poliisille tai muulle esitutkintaviranomaiselle. Jos vanki tai tutkintavanki tekee rikoksen vankilan ulkopuolella, asiasta on tehtävä ilmoitus poliisille tai muulle esitutkintaviranomaiselle (RL 2:13 §).

Poistumislupaehtojen rikkomista pidetään vankeuslain systematiikassa järjestyserikkomuksena. Järjestyserikkomuksista säädetään vankeuslain 15 luvun 3 §:ssä. Sen mukaan vangille voidaan määrätä edellä mainittu kurinpitorangaistus, jos vanki syyllistyy järjestyserikkomukseen. VankL 15:3 §:n 5 kohdan mukaan järjestyserikkomuksena pidetään 14 luvussa tarkoitetulle poistumisluvulle asetettujen ehtojen rikkomista. Lupaehtojen rikkomista on esimerkiksi päihitteettömyydelle, luvan valvonnalle tai kulkureitille asetettujen, vangille kirjallisesti asetettujen ehtojen rikkominen. Myös vankilaan palaaminen päihtyneenä tai positiivisen virtsanäytteen antaminen vankilaan palaamisen yhteydessä, sekä vankilaan palaamatta jääminen ja vankilan ulkopuolisesta laitoksesta poistuminen ovat sellaisia tekoja, joista voidaan rangaista järjestyserikkomuksena⁸⁸.

Mikäli vanki syyllistyy useampaan järjestyserikkomukseen, määrätään niistä yhteinen kurinpitorangaistus. Jos kurinpitorangaistuksen määräämisen jälkeen ilmenee, että vanki on ennen kurinpitorangaistuksen määräämistä tehnyt toisen järjestyserikkomuksen, tästä rikkomuksesta määrätään kurinpitorangaistus erikseen, ellei aikaisemmin ilmi tulleesta rikkomuksesta määrättyä kurinpitorangaistusta pidetä riittävänä seuraamuksena (VankL 15:5 §).

Muiden kurinpitorangaistusten kuin varoituksen kohdalla rangaistus voidaan määrätä ehdollisena vähintään yhden ja enintään kolmen kuukauden koeajalla (ehdollinen kurinpitorangaistus). Jollei vanki koeaikana tee uutta rikkomusta, kurinpitorangaistus raukeaa. Jos koeaikana tehdystä rikkomuksesta määrätään kurinpitorangaistus, on samalla päätettävä, pannaanko aikaisempi kurinpitorangaistus täytäntöön (VankL 15:6 §).

⁸⁸ HE 263/2004 vp, s. 189.

Kun kurinpitorangaistuksen määräämisestä, mittaamisesta ja ehdollisuudesta päätetään, on päätöksenteossa otettava huomioon järjestyserikkomuksen laatu, vakavuus, tahallisuus ja suunnitelmallisuus, vangin aikaisemmat järjestyserikkomukset, järjestyserikkomukseen johtaneet syyt, järjestyserikkomuksesta kulunut huomattavan pitkä aika, vangin pyrkimys estää tai poistaa järjestyserikkomuksen vaikutuksia, hänen pyrkimyksensä edistää järjestyserikkomuksensa selvittämistä, vangin terveydentila sekä rikkomuksesta vangille määrätty turvaamistoimenpiteet ja teosta aiheutuvat muut seuraukset (VankL 15:7 §).

Usein vangille aiheutuu rikkomuksestaan myös muita seuraamuksia, kuten suljetummalle osastolle siirto, poistumisluvan peruuttaminen tai valvomattoman tapaamisoikeuden peruuttaminen määräajaksi. Mikäli tällaisia seuraamuksia määrätään, tulee ne ottaa huomioon kurinpitorangaistusta määrättäessä, jotta vältettäisiin sanktiokumulaatiota, eikä rangaistus muodostuisi vangin kannalta kohtuuttomaksi⁸⁹. Kurinpitorangaistuksesta päättää vankilan johtaja. Johtaja päättää myös siitä, siirretäänkö rikos kurinpitorangaistuksen sijasta poliisiin tutkittavaksi (VankL 15:16 § 3 mom.).

Vangin oikeudesta hakea muutosta hänelle määrättyyn kurinpitorangaistukseen ja muutoksenhaun vaikutuksesta kurinpitorangaistuksen täytäntöönpanoon säädetään vankeuslain 20 luvussa (VankL 15:17 §). Vankeuslain 20 luvun 9 §:n 1 momentin 9 kohdan mukaan oikaisuvaatimus aluevankilan johtajalle ja valitus hallinto-oikeuteen voidaan tehdä 15 luvun 4 §:n 1-3 kohdassa tarkoitettua varoituksesta, oikeuksien menetyksestä ja yksinäisyysrangaistuksesta.

3.7.3. Rangaistusajaksi lukeminen

Mikäli vanki rikkoo poistumisluvan ehtoja siten, ettei hän palaa takaisin vankilaan sovituna ajankohtana, säädetään rangaistusajaksi lukemisesta VankL 3:7 §:ssä. Siinä säädetään, että aika, jonka vanki poistumisluvan nojalla on vankilan ulkopuolella, luetaan rangaistusajaksi, jos vanki palaa vankilaan lupaehdoissa määrättyinä ajankohtana. Jos vanki ei palaa määrättyinä ajankohtana, rangaistusajaksi ei lueta aikaa sen vuorokauden alusta, jolloin vanki on määrätty palaamaan vankilaan, sen vuorokauden loppuun, jolloin hän palasi vankilaan tai otettiin kiinni vankilaan palauttamista varten.

⁸⁹ Mohell & Pajuoja 2006, s. 170.

3.8. Poistumislupamatkojen kustannukset

Poistumislupamatkojen kustannuksista vastaa vanki. Mikäli kyseessä on kuitenkin erityäin tärkeästä syystä myönnetty lupa (VankL 14:5 §) tai lupa poistua saatettuna (VankL 14:6 §), poistumisluvan matkakustannukset maksetaan valtion varoista, jos se vangin varattomuus tai poistumisluvan syy huomioon ottaen on perusteltua (VankL 14:10 §). Sen lisäksi vangin poistumislupamatkan kustannukset maksetaan valtion varoista, jos lupa on myönnetty toiseen vankilaan matkustamista tai oikeudenkäyntiin osallistumista varten. Perusteltuna syynä poistumislupamatkan kustannusten maksamiseen valtion varoista voidaan pitää myös sitä, että poistumislupa on perusteltu rangaistusajan suunnitelman toteuttamiseksi. Kustannukset maksetaan halvimman julkisen kulkuneuvon käyttämisestä aiheutuneiden kustannusten mukaisesti. Saattajan kustannukset maksetaan vain, jos saattajana on vankeinhoitolaitoksen virkamies (VankA 7:48 §).

3.9. Päätösvalta poistumislupa-asioissa

Päätösvalta poistumisluvasta, sen peruuttamisesta ja 3 §:n 3 momentissa tarkoitetusta aikaistamisesta kuuluu vankilan johtajalle tai hänen määräämälleen turvallisuudesta tai toiminnoista vastaavalle virkamiehelle. Rikosseuraamuslaitos päättää puolestaan poistumisluvasta, jos lupaa hakee: 1) elinkautista rangaistusta tai koko rangaistusta suorittava vanki 2-5 §:n perusteella; tai 2) poistumislupaa haetaan muuhun valtioon kuin Suomeen. Rikosseuraamuslaitos voi kuitenkin päätöksellään siirtää edellä mainitun päätösvalan vankilan johtajalle (VankL 14:11 §).

Pääsääntöisesti poistumisluvista ja niiden peruuttamisesta päättää vankilan johtaja. Johtaja voi delegoida hänelle kuuluvan päätösvalan turvallisuudesta taikka toiminnoista vastaavalle virkamiehelle, eli apulaisjohtajalle. Tämä tarkoittaa sitä, että päätösvalta on delegoitu aiempaa laajemmin vankilalle. Vankilalla on olemassa parhaat edellytykset sen arviointiin, tullaanko poistumislupaehtoja noudattamaan ja minkälaista valvonnan järjestämistä voidaan pitää tarpeellisena. Myös saattotehtävistä aiheutuvat mahdolliset

henkilökunnan lisätarpeet pystytään arvioimaan vankiloissa paremmin kuin keskushalinnossa⁹⁰.

Rikosseuraamuslaitos ratkaisee vuosittain noin 300 poistumislupa-anomusta. Poistumislupa-asiat ratkaistaan Rikosseuraamuslaitoksessa vankilassa annettujen lausuntojen pohjalta. Esittelijän esityksen pohjalta asiasta päättää joko Rikosseuraamuslaitoksen johtaja tai hänen sijaisensa. Jokainen päätös perustuu yksilölliseen harkintaan. Jos päätös poistumisluvasta on myönteinen, niin tarkemmat lupaehdot sekä valvontakeinot määrittelee se vankila, johon vanki on sijoitettu. On kuitenkin mahdollista, että elinkautisvangin ja koko rangaistusta suorittavan vangin poistumislupaa koskeva toimivalta siirretään Rikosseuraamuslaitoksen päätöksellä sijoitusvankilalle. Usein toimivalta luovutetaan vankilalle silloin, kun rangaistusta suorittava vanki on jo tuomionsa loppupuolella ja hänet on mahdollisesti jo sijoitettu avovankilaan lopputuomion suorittamista varten. Rikosseuraamuslaitos edellyttää yleensä lisäksi, että vanki on aiemmilla poistumislupalomilla toiminut ehtojen mukaisesti ja käyttäytyminen vankilassa on ollut muutenkin moitteetonta⁹¹.

Toimivalta saatetaan myös palauttaa takaisin Rikosseuraamuslaitokselle. Esimerkkinä päätösvallan palauttamisesta voi tulla kyseeseen tilanne, jossa vanki syyllistyy törkeään rikokseen ja menettää sen johdosta avolaitospaikkansa. Päätösvaltaa ei ole pakko luovuttaa sijoitusvankilalle, vaan joissain tilanteissa Rikosseuraamuslaitos saattaa pitää päätösvallan itsellään.⁹²

3.10. Muutoksenhaku poistumislupa-asioissa

Muutoksenhaku poistumislupaa koskevissa asioissa määräytyy vankeuslain 20 luvun mukaan. Poistumislupa-asioissa ei pääsääntöisesti ole muutoksenhakumahdollisuutta, sillä oikaisuvaatimus aluevankilan johtajalle ja edelleen valitus hallinto-oikeuteen voidaan tehdä ainoastaan silloin, kun kyseessä on poistumisluvan myöntäminen erittäin tärkeästä syystä (VankL 20:9 § kohta 8). Oikaisuvaatimus on tehtävä kirjallisesti viikon kuluessa siitä, kun päätös oikaisuvaatimusosoituksineen on annettu vangille tiedoksi.

⁹⁰Mohell & Pajuoja 2006, s.157

⁹¹Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010 s. 23.

⁹²Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010 s. 23.

Oikaisuvaatimus toimitetaan päätöksen tehneelle viranomaiselle (VankL 20:10 §). Aluevankilan johtaja ratkaisee oikaisuvaatimuksen ja oikaisuvaatimus on käsiteltävä kiireellisenä. Muutoin asian käsittelystä on voimassa, mitä hallintolaissa säädetään (VankL 20:11 §). Aluevankilan johtajan päätöksestä saa valittamalla hakea muutosta hallinto-oikeuteen. Valitus tehdään siihen hallinto-oikeuteen, jonka tuomiopiirissä aluevankilan johtajan päätös on tehty. Kun valituksen kohteena olevan päätöksen tekee aluevankilan johtaja tai Rikosseuraamuslaitos, valitus tehdään Helsingin hallinto-oikeuteen ilman 10 ja 11 §:ssä tarkoitettua oikaisuvaatimusmenettelyä. Valitus on tehtävä 14 päivän kuluessa päätöksen tiedoksisaannista (VankL 20:12 §).

Muutoksenhakuoikeuden puuttumisen problematiikkaan poistumisluparatkaisujen yhteydessä pureudutaan tarkemmin neljännessä pääjaksossa.

3.11. Tutkintavankien poistumisluvat

Tutkintavankien poistumisluvista säädetään tutkintavankeuslain (23.9.2005/768) 9 luvun 9-11 §:ssä ja tutkintavankeusasetuksen 16 §:ssä. Tutkintavanki voi tutkintavankeuslain mukaan saada poistumisluvan ainoastaan erittäin tärkeästä syystä. Lupa voidaan antaa tarpeellisen valvonnan alaisena lyhyeksi aikaa vankilasta poistumiseksi Suomen alueelle vakavasti sairaana olevan lähimaisen tai muun läheisen tapaamista samoin kuin lähimaisen tai muun läheisen hautaan saattamista varten taikka muusta vastaavasta erittäin tärkeästä syystä. Tutkintavankeuslain 10 §:n mukaan tutkintavangin poistumisluvasta päättää vankilan johtaja.

Tutkintavankien kohdalla noudatettavasta poistumislupamenettelystä säädetään tutkintavankeusasetuksen (VNA tutkintavankeudesta 21.6.2006/510) 16 §:ssä, jonka mukaan poistumislupaa koskeva hakemus on laadittava Rikosseuraamuslaitoksen hyväksymälle lomakkeelle. Tutkintavangin on annettava riittävä selvitys hakemuksensa tueksi. Tutkintavangin on jätettävä hakemuksensa käsiteltäväksi vankilan työjärjestyksessä määrättylle virkamiehelle. Poistumislupahakemukset on käsiteltävä viivytyksettä ja niitä koskevat päätökset on tehtävä kirjallisesti.

Tutkintavanki voi hakea poistumislupapäätökseen muutosta tekemällä asiasta oikaisuvaatimuksen aluevankilan johtajalle (TutkVankL 15:1 § 1 mom. 3 koht.). Tutkin-

tavanki voi lähtökohtaisestikin saada poistumisluvan vain erittäin tärkeän syyn perusteella, josta syystä muutoksenhakuoikeus on perusteltua. Muutoksenhakuun sovelletaan muutoin vankeuslain 20 luvun säännöksiä oikaisumenettelystä ja valituksesta hallinto-oikeuteen.

3.12. Poistumislupien suhde muihin lupiin

Vankeuslaissa säädetään poistumislupien lisäksi muistakin luvista, jotka mahdollistavat vangin pääsyn vankilan muurien ulkopuolelle. Kyse ei kuitenkaan ole varsinaisista poistumisluvista, vaan lähinnä toimintaan osallistumiseksi myönnettävistä vangin työnteekoon ja opiskeluun taikka kuntoutukseen liittyvistä luvista. Vanki saattaa esimerkiksi päästä muutaman vuorokauden pituiselle perheleirille⁹³.

Vangille voidaan antaa lupa varsinaisena työaikana tehdä työtä tai osallistua työharjoitteluun vankilan ulkopuolella (siviilityö). Siviilityön palkkaus ja muut työhön liittyvät ehdot eivät saa olennaisesti poiketa asianomaisessa työssä yleisesti noudatettavista ehdoista. Työn tulee lisäksi olla työpaikkaan ja työnantajaan liittyvät taloudelliset ja sosiaaliset tekijät huomioon ottaen tavanomaista taloudellista toimintaa (VankL 8:6 §).

Työnantajaan ja työpaikkaan ei saisi liittyä työssäkäynnin uskottavuutta vaarantavia tekijöitä, kuten esimerkiksi työnantajan liiketoimintakieltoa. Työnantajayrityksen tulisi myös olla taloudellisesti vakaalla pohjalla. Lupaa ei pidä myöntää sellaiseen työhön, johon liittyvästä rikoksesta vanki on tuomittu rangaistukseensa. Samaten virkarikoksesta tuomitulle ei tule antaa siviilityölupaa sellaisen viran hoitamiseen, josta hänelle on tuomittu vankeutta. Julkisen viran hoitaminen ylipäätään vaatii sellaista luotettavuutta, ettei se tule siviilityönä kysymykseen, vaikka vankia ei olisikaan tuomittu virkarikoksesta⁹⁴.

Toimintaan osallistumisesta vankilan ulkopuolella säädetään vankeuslain 8 luvun 9 §:ssä, jossa todetaan, että vangille voidaan antaa lupa opiskella vankilan ulkopuolella (opintolupa).

⁹³ Luukkala 2007, s. 80-81.

⁹⁴ Mohell & Pajuoja 2006, s. 100-101.

Vanki, jolla on päihdeongelma, tai jolla arvioidaan olevan erityisiä vaikeuksia selviytyä vapaudessa, voidaan sijoittaa määrääjäksi vankilan ulkopuoliseen laitokseen tai vastaavaan yksikköön (sijoituspaikka), jossa hän osallistuu päihdehuoltoon tai hänen selviytymismahdollisuuksiaan parantavaan muuhun tavoitteelliseen toimintaan (sijoitus ulkopuoliseen laitokseen)(VankL 8:9 § 2 mom.).

Vangille voidaan lisäksi antaa lupa osallistua vankilan ulkopuolella riittävän valvonnan alaisena vankilan järjestämään tai hyväksymään toimintaan, joka tukee vangin kuntoutumista, yhteyksiä ja sijoittumista yhteiskuntaan (lupa valvottuun ulkopuoliseen toimintaan)(VankL 8:9 § 3 mom.).

Lupa valvottuun ulkopuoliseen toimintaan osallistumiseksi koskee erilaisia tilaisuuksia ja tapahtumia, joiden tarkoituksena on tukea vangin yhteyksiä perheeseen, elinympäristöön ja yhteiskuntaan. Idea on siis jokseenkin sama kuin poistumislupienkin kohdalla. Edellytyksenä tällaiselle luvulle on, että vangille kyetään järjestämään riittävä valvonta. Luvan valvottuun ulkopuoliseen toimintaan osallistumiseksi voi saada useimmiten rangaistusajan loppupuolella, osana vapautteen valmentamista ja asteittaista vapautumista. Riittävän valvonnan vaatimus rajoittaa usein tällaisen luvan ajallista pituutta, koska lupa pääsääntöisesti edellyttää henkilökunnan välitöntä läsnäoloa. Joissain tapauksissa valvonta voidaan kuitenkin järjestää myös teknisin apuvälinein⁹⁵.

Edellä mainittujen lupien myöntämisen edellytyksistä säädetään vankeuslain 8 luvun 10 §:ssä. Sen mukaan siviilityölupa tai muu 9 §:n mukainen ulkopuolinen lupa voidaan myöntää, jos: 1) lupa tai sijoitus edistää rangaistusajan suunnitelman toteutumista; 2) vangin rangaistusaikaisesta käyttäytymisestä sekä hänen henkilöstään ja rikollisuudesta saatujen tietojen perusteella päihdeettömyyden ja muiden luvan ehtojen noudattamista voidaan pitää todennäköisenä; 3) luvan tai sijoituksen päihdeettömyyttä koskevien ja muiden ehtojen noudattamista voidaan soveltuvin tavoin valvoa; ja 4) vanki suostuu siihen, että vankeinhoitoviranomaiset ovat tarpeen mukaan yhteydessä viranomaisiin sekä yksityisiin yhteisöihin ja henkilöihin luvan tai sijoituksen edellytysten selvittämistä taikka ehtojen noudattamista koskevissa asioissa (VankL 8:10 § 1 mom.).

Ulkopuoliseen laitokseen sijoituksen edellytyksenä on lisäksi, että vankila, sijoituspaikka ja vanki ovat tehneet kirjallisen sijoitussopimuksen. Sijoituksen edellytyksenä on myös, että vanki suostuu siihen, että vankeinhoitoviranomaiset saavat antaa sijoituksen

⁹⁵ Mohell & Pajuoja 2006, s. 102-103.

kannalta tarpeellisia tietoja sijoituspaikalle ja että sijoituspaikka saa ilmoittaa vankeinhoitoviranomaisille ehtojen rikkomisesta (VankL 8:10 § 2 mom.).

Luvan tai sijoittamisen ehtona on lisäksi, että: 1) vanki sitoutuu olemaan käyttämättä päihdyttäviä aineita ja rikoslain 44 luvun 16 §:ssä tarkoitettuja dopingaineita ja sitoutuu 16 luvun 7 §:n 3 momentissa tarkoitettuun päihitteettömyyden valvontaan; ja 2) vanki sitoutuu noudattamaan muita vankilan ulkopuolella liikkumiseen ja toimintaan osallistumiseen liittyviä välttämättömiä kirjallisia ehtoja.

Siviilityön, opintoluvan, ulkopuoliseen laitokseen sijoittamisen ja valvottuun toimintaan osallistumisen edellytyksiä on siis neljä. Ensinnäkin luvan on edistettävä rangaistusajan suunnitelman toteutumista, toiseksi ehtojen noudattamista tulee pitää todennäköisenä, kolmanneksi valvonta tulee olla järjestetty ja neljäntenä vangin tulee suostua tietojen vaihtamiseen ja yhteydenpitoon. Päihitteettömyyteen sitoutuminen on luvan saamiseksi ehdoton edellytys, samalla tavoin kuin poistumislupienkin kohdalla.

3.13. Poistumisluvat muissa pohjoismaissa

3.13.1. Ruotsi

Ruotsissa vankeusrangaistuksen täytäntöönpanoa säätelee laki kriminaalihuollosta laitoksissa (203/1974). Ruotsin vankeuslainsäädännössä periaatteellisena lähtökohtana on ollut jo pitkään normalisuusperiaate. Tuomituille tulee suoda samat oikeudet kuin muillekin kansalaisille siltä osin kuin vapaudenmenetyksestä ei muuta johdu. Kriminaalihuollon tehtävänä on parantaa tuomitun mahdollisuuksia elää jatkossa rikoksetonta elämää⁹⁶. Lain kriminaalihuollosta laitoksissa 32 §:n nojalla vangeille voidaan yhteiskuntaan sopeutumisen helpottamiseksi myöntää lupa poistua lyhyeksi aikaa laitoksesta, ellei ole ilmeistä vaaraa siitä, että vanki jatkaisi rikollista toimintaa tai syyllistyisi muihin väärinkäytöksiin. Kun poistumislupaa harkitaan, tulee erityisesti kiinnittää huomiota huumausaineiden käyttöön vankilassa ja myös siihen, onko vanki kieltäytynyt päihitteet-

⁹⁶ OM:n työryhmämietintö 2006:12, s. 38.

tömyyden valvonnasta. Poistumislupia voidaan antaa vangeille myös erityisestä syystä. Lupaan voidaan liittää tarpeellisia ehtoja⁹⁷.

Lomakäytäntö tuli Ruotsin vankeinhoitoon jo 1930-luvulla, kun Suomeen poistumislupajärjestelmä saatiin vasta vuonna 1971. Poistumislupia rikottiin Ruotsissa vuosina 1994-2000 ainoastaan 1,2 prosentissa myönnetyistä luvista. Alle prosentti jäi palaamatta vankilaan sovittuna aikana ja alle puoli prosenttia rikkoi ehtoja muilla tavoin. Lisäksi poistumislupia on Ruotsissa myönnetty vankilukuun suhteutettuna yli kaksinkertainen määrä Suomeen verrattuna. Alhaisempi lupaehtojen rikkomisprosentti saattaa selittyä Ruotsin pitkällä poistumislupaperinteellä⁹⁸. Suomessa lupaehtoja rikotaan noin neljässä prosentissa myönnetyistä luvista.

3.13.2. Norja

Norjassa poistumisluvista säädetään laissa rangaistusten täytäntöönpanosta (2001-05-18 nro 21)⁹⁹. Norjassakin täytäntöönpanon lähtökohtana on normaalisuusperiaate. Tämä tarkoittaa sitä, että täytäntöönpanon tulee olla turvallisuuden asettamissa rajoissa mahdollisimman normaalia. Lähtökohtaisesti vangeilla on samat oikeudet kuin muillakin kansalaisilla¹⁰⁰. Norjan rangaistusten täytäntöönpanolain 33 §:n nojalla kriminaalihuoltoviranomainen voi myöntää vangille lyhytaikaisen poistumisluvan mikäli erityiset ja painavat syyt puoltavat sitä tai jos lupaa voidaan täytäntöönpanon jatkamisen kannalta pitää tarkoituksenmukaisena. Poistumislupa voidaan jättää myöntämättä turvallisuuteen liittyvistä syistä, kuten esimerkiksi uusiin rikoksiin syyllistyminen poistumisluvan aikana tai se että vanki ei tulisi noudattamaan lupaehtoja. Viranomainen voi asettaa yksittäiseen poistumislupaan liittyviä erityisiä ehtoja sen lisäksi, että vanki noudattaa yleisiä lupaehtoja, kuten vankilaan palaaminen määrättynä ajankohtana¹⁰¹.

⁹⁷ HE 263/2004 vp, s. 67 ja 69.

⁹⁸ Lupatyöryhmän raportti Rikosseuraamusvirastolle 4/2004 s. 25-26

⁹⁹ HE 263/2004 vp, s. 71.

¹⁰⁰ OM:n työryhmämietintö 2006:12, s. 38.

¹⁰¹ HE 263/2004 vp, s. 73-74.

3.13.3. Tanska

Tanskassa vankeusrangaistuksista ja siten myös poistumisluvista säädetään laissa rangaistusten täytäntöönpanosta. Tanskankin laki lähtee siitä, että vangeilla, tutkintavangeilla ja muilla rikosseuraamusasiakkailta on samat oikeudet kuin muillakin kansalaisilla¹⁰². Rangaistusten täytäntöönpanolain 46 §:ssä säädetään, että vangin on mahdollista saada poistumislupa, jos se on perusteltua koulutus-, työ-, hoito-, perhe- tai muiden henkilökohtaisten syiden vuoksi, eikä ole mitään erityistä syytä olettaa, että vanki syylistyisi uusiin rikoksiin, välttelisi rangaistuksen täytäntöönpanoa tai muulla tapaa käyttäisi väärin poistumislupaa. Arvioitaessa poistumisluvan väärinkäyttöriskiä, tulee erityistä painoarvoa antaa sille, onko vanki tuomittu vaarallisesta rikollisuudesta, karannut tai yrittänyt karata, syylistynyt rangaistavaan tekoon rangaistusaikana, jäänyt rangaistusaikana palaamatta aikaisemman poistumisluvan jälkeen tai on jättänyt ilmoittautumatta rangaistuksen täytäntöönpanoon kutsun mukaisella tavalla. Poistumisluvan edellytyksenä on, ettei vanki luvan aikana tee rikoksia tai muulla tavoin toimi lupaehtojen vastaisesti¹⁰³.

¹⁰² OM:n työryhmämietintö 2006:12, s. 38.

¹⁰³ HE 263/2004 vp, s. 75-77.

4. Poistumislupajärjestelmä tilastojen valossa

4.1. Yleistä poistumislupatilastoista

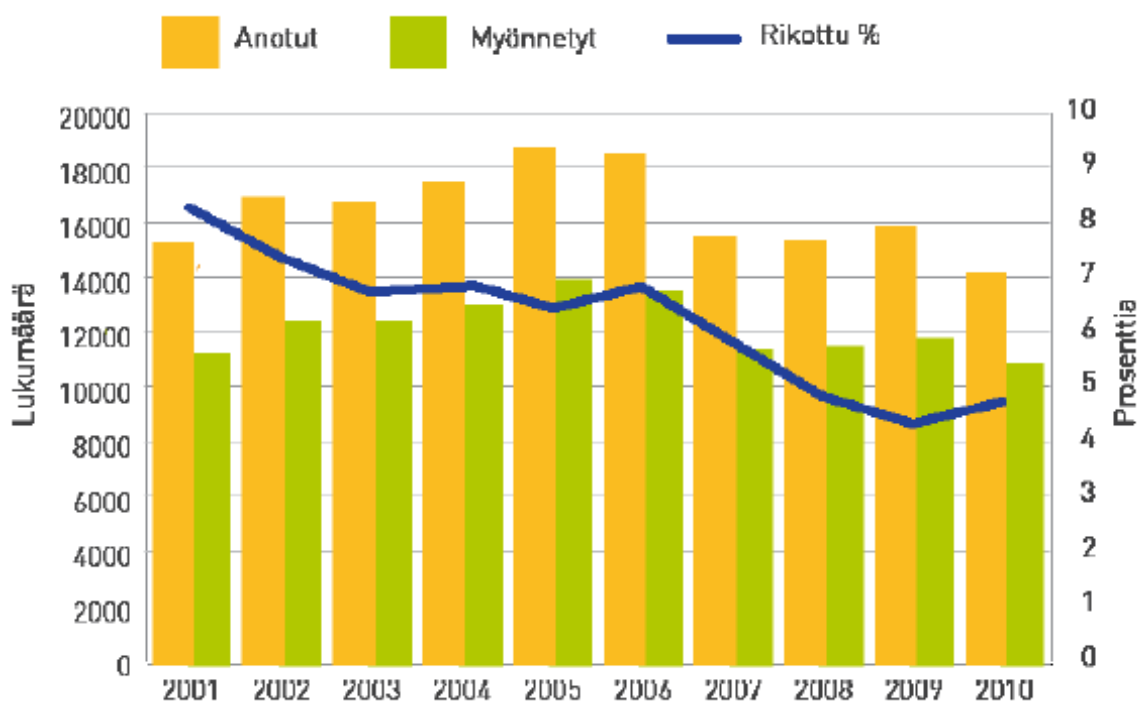
Poistumislupiin liittyviä tilastoja ylläpitää Suomessa Rikosseuraamuslaitos. Tutkielmaa tehdessäni olen nojautunut Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2010 ja 2011-julkaisuihin, sekä RISE:n julkaisuun ”Vankien poistumislupakäytännöt ja niiden yhteneväisyys”, jossa on erittäin kattavalla tavalla koottu tietoja poistumisluvista vuoden 2008 aikana.

Vuonna 2011 anottiin 14 768 poistumislupaa. Myönteisen päätöksen sai 75 prosenttia hakemuksista. Vuosina 2002-2011 myönnettyjen poistumislupien osuus anotuista poistumisluvista on pysynyt lähes ennallaan.¹⁰⁴

Poistumislupiin kiinnitetään julkisuudessa huomiota lähinnä silloin, kun lomalla ollut vanki on jättänyt palaamatta vankilaan tai syyllistynyt lomallaan vakavaan rikokseen. Julkisessa keskustelussa poistumislupajärjestelmää onkin näistä syistä arvosteltu. Poistumislupaehtoja rikkoneiden vankien osuus on kuitenkin todellisuudessa lähestulkoon puolittunut vuosien 2000-2010 välisenä aikana. Vuonna 2011 lupaehtoja rikottiin 467 kertaa, eli 4,4 prosentissa käytetyistä poistumisluvista.¹⁰⁵ Poistumislupaehtoja rikotaan siis melko harvoin.

¹⁰⁴ Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2011, s. 9.

¹⁰⁵ Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2011, s. 9.

Kaavio 1. Poistumisluvat vuosina 2000-2010¹⁰⁶

4.2. Ketkä rikkovat poistumisluvan ehtoja?

Ikä

Iän puolesta kaikkein todennäköisimmin poistumisluparikkomuksia tapahtui vuonna 2008 21-25-vuotiaille nuorille. Heille myönnettyistä poistumisluvista 6,7 prosentissa syyllistettiin poistumislupaehtojen rikkomiseen. Kaikista harvimmin poistumislupaehtoja puolestaan rikkoivat yli 50-vuotiaat vangit, joille myönnettyistä luvista ainoastaan 2,6 prosentissa syyllistettiin ehtojen rikkomiseen¹⁰⁷. Huomionarvoista on myös se, että todennäköisyys saada poistumislupa on sitä suurempi, mitä vanhempi luvan hakija on¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2010, s. 10.

¹⁰⁷ Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010 s. 46.

¹⁰⁸ Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010 s. 45.

Kaavio 2. Poistumislupahakemukset ja lupaehtojen rikkominen vangin iän mukaan¹⁰⁹

Ikäluokka	N	Osuus	Myönnettyjen poistumislupien osuus	Rikkomisaste
17–21	249	1,66	69,8	4,8
21–25	1395	9,32	70,4	6,7
25–30	2757	18,2	73,0	5,3
30–40	5176	34,58	73,4	5,1
40–50	3627	24,23	78,9	4,2
Yli 50	1763	11,78	80,1	2,6
Tilastollinen merkitsevyys			0,000	0,000

Sukupuoli

Vuonna 2008 haetuista poistumisluvista 94 prosenttia oli miesten hakemia, koska suurin osa vangeista on miehiä. Suhteellisesti naiset saivat poistumisluvan useammin kuin miehet, sillä naisille myönnettiin poistumislupa 80 prosentissa hakemuksista, kun taas miehille 74 prosentissa hakemuksista. Poistumislupaehtojen rikkomiseen naiset syyllistyvät käytännössä siinä missä miehetkin. Naisvangit rikkoivat poistumislupaehtoja 4,1 prosentissa myönnettyistä luvista, kun taas miehillä vastaava lukema oli 4,8 prosenttia¹¹⁰.

Kaavio 3. Myönnettyjen poistumislupien osuudet ja rikkomisasteet sukupuolen mukaan¹¹¹

Sukupuoli	N	Osuus	Myönnettyjen poistumislupien osuus	Rikkomisaste
Miehet	14289	93,7	74,0	4,8
Naiset	968	6,3	80,0	4,1
Tilastollinen merkitsevyys			0,000	0,401

¹⁰⁹Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010 s. 46.

¹¹⁰Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010 s. 47.

¹¹¹Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010 s. 47.

Laitoslaji

65 prosenttia kaikista poistumislupahakemuksista vuonna 2008 tehtiin avovankiloissa. Avovankiloissa lupa myös myönnettiin 90 prosentissa hakemuksista. Suljetuissa vankiloissa luvan myöntämisprosentti oli vain hieman yli 50. Avovankiloiden myöntämiä poistumislupia myös rikottiin selvästi harvemmin kuin suljettujen vankiloiden myöntämiä lupia¹¹²

Kaavio 4. Myönnettyjen poistumislupien osuudet ja rikkomisasteet vankilatyypin mukaan¹¹³

Laitoslaji	N	Osuus	Myönnettyjen poistumislupien osuus	Rikkomisaste
Suljetut vankilat	5354	35,1	50,8	7,5
Avolaitokset	9903	64,9	87,2	3,9
Tilastollinen merkitsevyys			0,000	0,000

Päärikos

Vuonna 2008 yleisimpinä päärikoksina poistumislupaa hakeneilla vangeilla olivat huumausainerikokset, henkirikokset ja niiden yritykset, sekä muut väkivaltarikokset. Päärikoksena pidetään rikosta, josta on mahdollista tuomita ankarin tuomio silloin, jos tekijä tuomitaan useista teoista. Rikostaustaansa nähden harvimmin poistumislupia myönnettiin liikennejuopumuksista tuomituille. Heille myös tapahtui suhteessa eniten lupaehtojen rikkomuksia. Liikennejuopumus usein implikoi päihdeongelmaa, joka puolestaan saattaa todennäköisemmin johtaa lupaehtojen rikkomiseen¹¹⁴.

¹¹² Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010 s. 49.

¹¹³ Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010 s. 49.

¹¹⁴ Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010 s. 53.

Kaavio 5. Poistumislupahakemukset ja lupaehtojen rikkominen vangin päärikoksen mukaan¹¹⁵

Päärikos	N	%	Myönnettyjen poistumislupien osuus	Rikkomisaste
ryöstö (RL 31.1-3)	826	5,4	73,1	7,0
varkausrikokset (RL 28)	1744	11,5	67,6	7,6
muu omaisuusrikos	770	5,1	76,9	3,3
murha, tappo tai emt. yritys	3092	20,4	81,7	3,3
muu väkivaltarikos	2753	18,2	71,6	5,5
siveellisyysrikos	477	3,1	76,3	2,5
muut rikoslakirikokset	1023	6,7	74,7	3,5
huumausainerikos	3114	20,5	76,2	3,0
liikennejuopumus	1080	7,1	63,3	12,5
muut rikokset	127	0,8	76,2	3,2
siviilipalvelusrikos	157	1,0	91,7	0,0
Yhteensä	15163		74,5	4,8
Tilastollinen merkitsevyys			0,000	0,000

Poistumisluvan hakuperuste

Poistumisluvista selvästi suurin osa haetaan rangaistusajan pituuden perusteella. Vuonna 2008 rangaistusajan pituuden perusteella lupaa haettiin 65 prosentissa tapauksissa. 30 prosentissa tapauksista perusteena oli tärkeä syy ja 0,7 prosentissa kyseessä oli erittäin tärkeä syy. Erittäin tärkeän syyn johdosta poistumislupa myönnettiin jopa 85 prosentissa tapauksista. Yleensä oli kyse lähiomaisen hautajaisista¹¹⁶. Mielenkiintoista on, että lupaehtojen rikkomisaste oli korkein nimenomaan erittäin tärkeän syyn johdosta myönnettyjen poistumislupien kohdalla.

¹¹⁵ Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010 s. 54.

¹¹⁶ Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010 s. 55.

Kaavio 6. Poistumislupahakemukset ja lupaehtojen rikkominen poistumisluvan perusteen mukaan¹¹⁷

Poistumisluvan peruste	N	%	Myönnettyjen poistumislupien osuus	Rikkomisaste
Rangaistuksen pituus	9952	65,2	79,3	5,5
Tärkeä syy	5190	34	64,9	3,0
Erittäin tärkeä syy	115	0,8	85,2	7,5
Yhteensä	15257		74,4	4,8
Tilastollinen merkitsevyys			0,000	0,000

¹¹⁷ Keinänen, Tolvanen, Helminen & Kilpeläinen 2010 s. 57.

5. Poistumislupajärjestelmä käytännössä: haastattelut ja EOA:n ratkaisukäytäntö poistumislupasioissa

5.1. Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisukäytäntö poistumislupiin liittyen

Koska poistumislupapäätöksiin ei pysty hakemaan muutosta muiden kuin erittäin tärkeistä syistä anottujen poistumislupien kohdalla, on eduskunnan oikeusasiamiehen antamista ratkaisuista muodostunut käytännössä tärkeitä poistumislupasäännösten tulkintaa ohjaavia ennakkopäätöksiä. Eduskunnan oikeusasiamiehen tietokannasta löytyy kaikkiaan viisi poistumislupia koskevaa ratkaisua, joita esittelen seuraavaksi. Tapausten esittelyn jälkeen analysoin tapauksia lyhyesti. Vaikka osa kyseisistä tapauksista on ajalta ennen uuden vankeuslain astumista voimaan vuonna 2006, antavat ne silti mielestäni hyvän kuvan siitä, kuinka poistumislupajärjestelmä toimii käytännössä ja kuinka siihen liittyviä säännöksiä tulee tulkita.

5.1.1. Poistumislupa-anomusten perustelevinen (EOA 1274/4/01 ja 2118/4/01)

Kantelussa 1274/4/01 vanki kanteli Konnunsuon vankilan apulaisjohtaja A:n 21.3.2001 tekemästä poistumisluparatkaisusta. Vanki B oli hakenut poistumislupaa sisarensa syntymäpäiville pääsemiseksi sekä tärkeän syyn, että rangaistusajan pituuden perusteella. Vanki B sai anomukseensa kielteisen päätöksen, mutta päätöstä oli perusteltu vain syyn tärkeyden riittämättömyydellä.

Kantelussa 2118/4/01 sama vanki B arvosteli toisessa kirjoituksessa sitä, että Konnunsuon vankilan apulaisjohtaja A oli lähettänyt 10.8.2001 alkavaksi tarkoitettua poistumislupaa koskevan poistumislupa-anomuksen Rikosseuraamuslai-

toksen ratkaistavaksi, vaikka vanki B:n mielestä apulaisjohtaja A:n olisi itse tullut ratkaista anomus.

Ensimmäisen kantelun 1274/4/01 osalta eduskunnan oikeusasiamies totesi, ettei vangilla ole ehdotonta oikeutta poistumislupaun, vaan poistumisluvan myöntäminen on aina harkinnanvaraista. Poistumisluparatkaisut perustuvat aina yksilölliseen ja tapauskohtaiseen luotettavuusarviointiin. Luotettavuutta arvioitaessa otetaan huomioon muun muassa ennuste poistumisluvan onnistumiselle. Eduskunnan oikeusasiamies katsoi, ettei käytettävissä olevan selvityksen perusteella ollut aihetta epäillä, että vankeinhoitoviranomaiset olisivat ylittäneet harkintavaltansa tai käyttäneet sitä väärin hylätessään vanki B:n poistumislupa-anomuksen.

Perustelujen osalta eduskunnan oikeusasiamies katsoi, kuten myös Rikosseuraamuslaitos oli lausunnossaan todennut, ettei päätöstä oltu perusteltu asianmukaisesti. Rikosseuraamuslaitos oli todennut, että ”päätöksessä olisi tullut ottaa kantaa B:n lupaehtojen noudattamisen todennäköisyyteen ja siinä olisi tullut ilmetä, millä perusteilla sitä ei pidetty riittävän todennäköisenä. Koska B anoi poistumislupaa myös tärkeän syyn perusteella, olisi ollut asianmukaista, että päätöksessä olisi otettu kantaa myös anotun syyn tärkeyden riittämättömyyteen saatetun poistumisluvan myöntämiselle.”

Eduskunnan oikeusasiamies yhtyi kannanotossaan Rikosseuraamuslaitoksen näkemykseen poistumislupa-anomusten perustelemisesta. Eduskunnan oikeusasiamies kiinnitti vastaisen varalle apulaisjohtaja A:n huomiota poistumislupa-anomusten asianmukaiseen perustelemiseen.

Toisen kantelun 2118/4/01 osalta eduskunnan oikeusasiamies totesi saamaansa selvitykseen perustuen, että voimassa olevan tulkintakäytännön mukaan törkeä ryöstö katsotaan aina sellaiseksi oikeusministeriön vankeinhoito-osaston määräyksessä nro 8/011/95 tarkoitetuksi törkeää väkivaltaa sisältäneeksi rikokseksi, josta tuomitun vangin poistumislupa-anomuksen ratkaisee Rikosseuraamuslaitos. Eduskunnan oikeusasiamies katsoi, ettei ollut varmuutta siitä, oliko tästä tulkintakäytännöstä informoitu vielä Konnunsuon vankilaa silloin, kun anomusta käsiteltiin siellä. Kysymys oli joka tapauksessa ollut sitä ennen tulkinnanvarainen.

Eduskunnan oikeusasiamies katsoi, ettei asiassa tältä osin ollut tullut esiin aihetta epäillä säännösten vastaista tai muuten virheellistä menettelyä.

Yhteenvedossaan eduskunnan oikeusasiamies toteaa, ettei asiassa ole hänen käsityksensä mukaan menetelty sillä tavoin lain vastaisesti, että asia vaatisi hänen osaltaan ryhtymistä toimenpiteisiin.

Eduskunnan oikeusasiamies kuitenkin kiinnitti vastaisen varalle Konnunsuon vankilan johtaja A:n huomiota poistumislupa-anomusten asianmukaiseen perustelemiseen, jossa tarkoituksessa hän myös lähetti tälle jäljennöksen vastauksestaan.

Kysymys poistumisluparatkaisujen perusteluista nousee usein esille vankien tekemissä kanteluissa. Ongelmia on usein siinä, ettei päätöksiä ole riittävästi perusteltu tai sitten perustelut eivät ole olleet kaikilta osin asianmukaisia.

Koska poistumislupien osalta päätöksentekijällä on huomattavasti harkintavaltaa, tulisi ainakin perustelujen olla laadittu huolellisesti. Usein poistumislupapäätösten perusteluna saattaa olla ainoastaan rasti ruudussa, jonka kohdalla lukee, ettei poistumislupaehtojen noudattamista voida pitää riittävän todennäköisenä. Tällöin asianmukaiset perusteet saattavat sinänsä olla olemassa, mutta koska niitä ei ole kirjattu poistumislupapäätökseen, on selvää, että epäselvyyksiä voi syntyä ja vangista saattaa tuntua siltä, että häntä on kohdeltu mielivaltaisesti.

Myös poistumislupapäätösten perustelujen asianmukaisuus on tärkeää. Jos vangille on vaikkapa kahdesti annettu kielteinen poistumislupapäätös sillä perusteella, ettei poistumisluvan myöntäminen edistä rangaistusajan suunnitelman toteutumista, ei kolmatta kielteistä päätöstä voida yllättäen lähteä perustelemaan esimerkiksi sillä, että kyseinen vanki olisi useita vuosia aiemmin myöhästynyt kymmenisen minuuttia poistumislualta palatessaan.

Tässä eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisussa oikeusasiamies totesi, että koska poistumislupaa oli haettu myös tärkeän syyn perusteella, olisi poistumislupapäätöksestä tullut ilmetä ainakin se, millä perusteella syy ei ole ollut riittävän tärkeä. Jos perusteluja avattaisiin enemmän, ei epäselvyyttä harkintavallan käyttämisestä pääsisi niin helposti syntymään, jolloin vankien olisi myös helpompi ymmärtää päätösten taustalla olevat syyt ja hyväksyä kielteisetkin päätökset.

5.1.2. Poistumislupaehtojen kirjaaminen päätökseen (EOA 575/4/07)

Kantelija pyysi 12.2.2007 eduskunnan oikeusasiamiehelle osoittamassaan kirjeessä oikeusasiamiestä tutkimaan Turun vankilan menettelyä poistumislupa-

asiassa. Kantelija kertoi, että palatessaan poistumislupalta vankilaan 21.10.2006 hän myöhästyi 18 minuuttia luvan päättymisajankohdasta. Vanki kertoi tämän johtuneen siitä, että juna oli myöhässä. Vangin mukaan hän ei ole päässyt kyseisen ajankohdan jälkeen kertaakaan poistumislupalle. Hänen mukaansa perusteena kielteisille poistumislupapäätöksille on ollut se, ettei poistumislupaehtojen noudattamista ole pidetty riittävän todennäköisenä. Kantelijan mielestä kielteiset poistumislupapäätökset olivat suhteellisuusperiaatteen ja vankeuslain tavoitteiden vastaisia.

Lainsäädännön osalta eduskunnan apulaisoikeusasiamies sovelsi tapaukseen vankeuslain 14 luvun 2 §:ää, vankeuslain 14 luvun 8 §:ää ja vankeuslain 16 luvun 7 §:n 3 momenttia.

Vankeuslain 14 luvun 2 §:n mukaan poistumislupa rangaistusajan pituuden perusteella voidaan myöntää hakemuksesta, jos: 1) luvan myöntäminen edistää rangaistusajan suunnitelman toteutumista; 2) vangin rangaistusaikaisesta käyttäytymisestä sekä hänen henkilöstään ja rikollisuudestaan saatujen tietojen mukaan luvan ehtojen noudattamista voidaan pitää todennäköisenä; ja 3) vanki sitoutuu 16 luvun 7 §:n 3 momentissa tarkoitettuun päihteettömyyden valvontaan ja muihin luvan ehtojen noudattamisen kannalta tarpeelliseen valvontaan.

Vankeuslain 14 luvun 8 §:n mukaan poistumislupaan voidaan liittää ehtoja, jotka koskevat vankilan ulkopuolella liikkumista, poistumisluvan perustetta, päihteettömyyttä, valvontaa, vangin käyttäytymistä ja vankilaan palaamista. Poistumislupa annetaan kirjallisena. Päätöksessä mainitaan poistumisluvan ehdot sekä mahdolliset seuraamukset ehtojen rikkomisesta.

Vankeuslain 16 luvun 7 §:n 3 momentin mukaan poistumisluvan ehdoksi voidaan asettaa, että vanki pyydettyä antaa virtsa- tai sylkinäytteen taikka suorittaa puhalluskokeen.

Ratkaisussaan eduskunnan apulaisoikeusasiamies totesi saamansa selvityksen pohjalta, etteivät kantelijan saamat kielteiset poistumislupapäätökset johtuneet myöhästymisestä poistumislupalta palattaessa, vaan siitä, että hän kieltäytyi antamasta pyydettyä virtsanäytettä. Apulaisoikeusasiamiehen mukaan tämä on seikka, joka voidaan ottaa huomioon arvioitaessa lupaehtojen noudattamisen todennäköisyyttä uusia poistumislupahakemuksia käsiteltäessä. Tältä osin asia ei antanut apulaisoikeusasiamiehelle aihetta toimenpiteisiin.

Apulaisoikeusasiamies totesi kuitenkin, että vankitietojärjestelmässä poistumislupapäätöstä ja – todistusta koskeviin päätöksiin ei ole valmiiksi merkitty pois-

tumisluvan ehdoksi sitä, että vangin tulee pyydettyä antaa virtsanäyte tai suorittaa puhalluskoe. Kyseistä ehtoa ei ole tässä tapauksessa myöskään erikseen kirjattu päätökseen. Turun vankilan järjestyssäännössä tosin kuitenkin todetaan, että vanki voidaan velvoittaa antamaan virtsanäyte poistumisluvan yhteydessä.

Apulaisoikeusasiamiehen käsityksen mukaan on perusteltua, että poistumislupien ehdot kirjattaisiin erikseen jokaiseen poistumislupapäätökseen. Rikosseuraamuslaitoksen lausunnon mukaan vankitietojärjestelmää uudistettaessa poistumislupapäätökseen tullaan merkitsemään päihteettömyyden valvontaa koskeva ehto. Lisäksi Rikosseuraamuslaitoksen lausunnossa todettiin, että poistumislupaanomuslomakkeita tullaan muuttamaan siten, että niistä ilmenee päihteettömyyden valvontaan sitoutumisen olevan edellytys poistumisluvan myöntämiselle.

Eduskunnan apulaisoikeusasiamies pyysi Rikosseuraamuslaitosta ilmoittamaan 29.8.2008 mennessä, mihin toimenpiteisiin on ryhdytty, jotta edellä mainitut seikat tulisivat kirjatuiksi erikseen jokaiseen poistumislupapäätökseen ja lomakkeista ilmenisi selvästi se, että päihteettömyyden valvontaan sitoutuminen on edellytys poistumisluvan myöntämiselle.

Tapauksessa kävi saatujen selvitysten myötä ilmi, etteivät kielteiset poistumislupapäätökset olleetkaan johtuneet myöhästymisestä poistumislualta palattaessa, vaan siitä, että vanki oli kieltäytynyt antamasta pyydettyä virtsanäytettä. Jos vanki ei anna virtsanäytettä, voi lupapäätöksen tekijä harkintavaltansa nojalla katsoa, ettei vanki ole sitoutunut 16 luvun 7 §:n 3 momentissa tarkoitettuun päihteettömyyden valvontaan tai että poistumisluvan ehtojen noudattamista ei voida pitää riittävän todennäköisenä.

Kuten eduskunnan apulaisoikeusasiamies vastauksessaankin totesi, niin poistumislupaehtojen kirjaamisesta poistumislupapäätökseen säädetään vankeuslain 14 luvun 8 §:ssä, jonka mukaan poistumislupa annetaan kirjallisena ja päätöksessä mainitaan poistumisluvan ehdot sekä mahdolliset seuraamukset ehtojen rikkomisesta. Tämä tarkoittaa sitä, että myös virtsanäytteen antaminen tai puhalluskokeen suorittaminen poistumisluvan myöntämisen edellytyksenä tulisi olla erikseen kirjattuna poistumislupapäätökseen. Pelkästään asian mainitseminen vankilan järjestyssäännössä ei ole riittävää. Rikosseuraamuslaitos on sittemmin muuttanut poistumislupa-anomuskaavakkeita siten, että niissä lukee jo valmiiksi päihteettömyyden valvontaan sitoutumisen olevan edellytys poistumisluvan myöntämiselle.

Lupaehtojen kirjaaminen poistumislupapäätöksiin on asia, johon päätöstentekijöiden tulisi kiinnittää huomiota. Esimerkiksi on saattanut käydä niin, että vanki on anonut poistumislupaa tietyn pituisena, mutta vankilanjohtaja onkin myöntänyt poistumisluvan kestoltaan muutamaa tuntia lyhyempänä ja unohtanut sitten merkitä tämän keston poistumislupapäätökseen. Vanki on myös saattanut hakea poistumislupaa osallistuakseen oikeudenkäyntiin, jolloin poistumislupapäätökseen on unohtunut merkitä tieto siitä, ettei vankila maksakaan matkakuluja valtion varoista, vaan liikkuminen järjestetään vankikuljetuksella. Tällöin lupa on voitu joutua jälkeenpäin jopa perumaan, jos vangilla ei ole ollut rahaa matkustamiseen.

5.1.3. Poistumislupa-anomusten käsittelyvelvollisuus (EOA 2809/4/02)

Tapauksessa kantelija arvosteli A:n vankilan notaari B:n menettelyä poistumislupa-anomuksen käsittelyä koskevassa asiassa. Kantelijan mukaan notaari B kieltäytyi käsittelemästä hänen jättämänsä poistumislupa-anomusta, jossa hän anoi lupaa osallistua lapsenlapsensa ristiäisiin. Kantelun mukaan notaari B oli perustellut menettelyään sillä, että poistumislupa-anomuksen perusteeksi esitetty syy ei ollut riittävän tärkeä ja että edellisestä tärkeästä syystä myönnetystä poistumisluvasta ei ollut kulunut riittävästi aikaa. Kantelija pyysi eduskunnan oikeusasiamiestä tutkimaan, onko jossain säännöksessä määritelty aikaväli, joka täytyy olla kulunut edellisestä tärkeästä syystä myönnetystä poistumisluvasta ennen kuin seuraava anomus voidaan käsitellä. Kantelija myös katsoi, että häntä ei olisi poistumislupien myöntämisessä kohdeltu yhdenvertaisesti verrattuna erääseen toiseen vankiin.

Ratkaisussaan eduskunnan apulaisoikeusasiamies ei havainnut asiassa toimenpiteitä edellyttävää lainvastaista menettelyä tai velvollisuuden laiminlyöntiä.

Saadun selvityksen perusteella apulaisoikeusasiamies katsoi kuitenkin olevan aiheutta saattaa Rikosseuraamuslaitoksen sekä A:n vankilan johdon tietoon käsityksensä säännösten tulkinnasta koskien poistumislupa-anomusten palauttamista käsittelemättömänä takaisin vangille.

Kannottoaan apulaisoikeusasiamies perusteli seuraavasti. Perustuslain 21 §:n mukaan jokaisella on oikeus saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheetonta viivytystä toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto on antanut määräyksen nro 8/011/95

poistumisluvan myöntämisestä vangille. Sen 6 §:n mukaan poistumislupa-anomukset on käsiteltävä viivytyksettä. Pykälän ohjeellisen osan mukaan jos vangin tärkeästä syystä tai rangaistusajan pituuden perusteella tekemä poistumislupa-anomus on hylätty, uutta anomusta ei ole vankilassa ratkaistava eikä vankinhoito-osaston ratkaistavaksi lähetettävä ennen kuin hylkäävän päätöksen tekemisestä on kulunut kuukausi. Poikkeuksia on tehtävä vain, jos siihen on painava syy (esimerkiksi vanki anoo poistumislupaa tärkeästä syystä, joka saattaa olla tärkeä, todenperäinen ja kiireellinen taikka jos vangin rangaistuksen pituuteen perustuva anomus on hylätty vain anomuksen ennaikaisuuden vuoksi ja poistumisluvan myöntäminen näyttää todennäköiseltä).

Selvityksen mukaan kantelija ei ollut jättänyt poistumislupa-anomusta ristiäisiin, mutta poistumisluvasta oli mahdollisesti keskusteltu vangin kanssa. Selvityksessä kiistettiin, että laitoksessa olisi kieltäydytty käsittelemästä poistumislupa-anomusta tai että anomus olisi palautettu vangille käsittelemättömänä. Selvityksen mukaan poistumislupa-asiakirjan kanteen olisi tehty merkintä anotusta ajankohdasta ja anomuksen palauttamisesta, jos anomus olisi palautettu vangille. Jos anomus olisi palautettu vangille käsittelemättömänä, hänelle olisi annettu asiasta kirjallinen ilmoitus.

Apulaisoikeusasiamiehen käsityksen mukaan olisi ollut todennäköistä, että jos anomus olisi jätetty käsittelemättä, siitä olisi tehty merkintä poistumislupa-asiakirjoihin. Poistumislupa-asiakirjoissa ei kuitenkaan ole merkintää asiasta. Apulaisoikeusasiamies katsoi, että asiassa jäi näyttämättä toteen se, että vanki olisi jättänyt notaari B:n käsiteltäväksi sellaisen poistumislupahakemuksen, joka hänen olisi tullut käsitellä.

Kysymykseen tärkeästä syystä myönnettävien poistumislupien käsittelyvälistä apulaisoikeusasiamies totesi, että säännökset eivät mahdollista tärkeästä syystä anotun poistumisluvan käsittelyn lykkäämistä sillä perusteella, ettei tietyn pituisen aikaa ole kulunut siitä, kun edellinen tärkeästä syystä anottu poistumislupa on myönnetty. Säännös kuitenkin mahdollistaa sen, että vangin tärkeän syyn perusteella jättämää poistumislupa-anomusta ei ratkaista ennen kuin hylkäävän päätöksen tekemisestä on kulunut kuukausi. Asiaa ratkaistaessa on tällaisessa tapauksessa kiinnitettävä säännöksen mukaan huomiota syyn tärkeyteen, todenperäisyyteen ja kiireellisyyteen.

Eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen näkemyksen mukaan yhdenvertaisen kohtelun osalta asiassa ei ollut ilmennyt aihetta epäillä lainvastaista menettelyä.

Apulaisoikeusasiamies katsoi, että käytäntö, jonka mukaan poistumislupa-anomuksia palautetaan käsittelemättöminä takaisin vangeille, mikäli edellisestä hylkäävästä päätöksestä ei ole vielä kulunut kuukautta, on ongelmallinen.

Apulaisoikeusasiamiehen saamassa lausunnossa poistumislupa-anomusten palauttamismenettelyä on perusteltu muun muassa hallinnon sujuvuudella. Menettelyn ei myöskään katsottu vaarantavan vangin oikeusturvaa, koska anomus on kuitenkin alustavasti tutkittu määräysten edellyttämällä tavalla ennen sen palauttamista. Toimenpiteen syyt ja perusteet myös ilmoitetaan vangille kirjallisesti, asiakirjoihin tehdään asiasta merkintä ja vanki voi kuukauden pituisen määräajan kuluttua jättää uuden poistumislupa-anomuksen.

Apulaisoikeusasiamiehen mukaan hänellä ei ollut aihetta epäillä menettelylle esitettyjen perusteiden todenmukaisuutta.

Edellä mainittujen säännösten mukaisesti vangilla on oikeus saada poistumislupa-anomuksensa asianmukaisesti käsitellyksi. Myös hallintolain 23 §:ssä säädetään, että asiat on käsiteltävä ilman aiheetonta viivytystä. Hallintolain esitöissä on todettu, että pykälä ilmentää myös vaatimusta käsittelyvelvollisuudesta. Periaatteen ydinsisällöksi katsottiin, että viranomaisen tulee tutkia jokainen sille tehty vaatimus ja antaa siihen aineellinen ratkaisu. Lainkohdalla todettiin vahvistettavan perustuslain 21 §:n käsittelyvelvollisuutta koskeva pääsääntö.

Eduskunnan apulaisoikeusasiamies toteaa, että säännönmukaisten muutoksenhakukeinojen käyttämisen edellytyksenä on, että viranomainen on käsitellyt asian ja antanut siihen ratkaisun. Apulaisoikeusasiamiehen mukaan muutoksenhakusäännösten puuttuminen poistumislupapäätöksissä ei sulje pois mahdollisuutta siitä, että poistumislupapäätöksestä tehty valitus otettaisiin hallinto-oikeudessa käsiteltäväksi suoraan perustuslain 21 §:n nojalla. Edellä mainittu korostaa käsittelyvelvollisuuden noudattamisen tärkeyttä ja merkitystä.

Apulaisoikeusasiamies myös totesi, että toisin kuin laitokselta saadussa selvityksessä katsottiin, edellä mainitussa oikeusministeriön määräyksessä ei säännellä sitä, että anomus voitaisiin palauttaa käsittelemättömänä vangille. Säännöksen sanamuodon mukaan siinä mahdollistettaisiin vain se, että tietyissä tapauksissa anomuksen viivytyksettömästä käsittelystä voidaan poiketa ja siirtää anomuksen käsittelyajankohtaa eteenpäin.

Apulaisoikeusasiamies ei katsonut, että säännökset mahdollistaisivat kyseisen menettelyn, vaikka menettelylle esitetyt perusteet sinänsä ovatkin hyvin ymmärrettävät. Apulaisoikeusasiamiehen käsityksen mukaan poistumislupa-anomusta ei

voida palauttaa vangille käsittelemättömänä sillä perusteella, että hylkäävästä päätöksestä ei ole kulunut tiettyä aikaa ja että anomuksessa ei ole esitetty riittävän painavaa syytä kuukauden käsittelyvälistä poikkeamiseen. Apulaisoikeusasiamiehen käsityksen mukaan poistumislupa-anomuksen palauttaminen ilman asianmukaista käsittelyä on mahdollista vain tapauksissa, joissa vanki esittää asiaa koskevan pyynnön tai antaa sille suostumuksensa.

Eduskunnan oikeusasiamies saattoi käsityksensä Rikosseuraamuslaitoksen, A:n vankilan ja notaari B:n tietoon lähettämällä heille päätöksestään jäljennöksen.

Tärkeän syyn perusteella anottavien poistumislupien kohdalla joudutaan aina väistämättä arvioimaan sitä, mikä on riittävän tärkeä syy poistumisluvan myöntämiseksi. Ennen nykyisen vankeuslain voimaantuloa oli voimassa oikeusministeriön antama määräys, jonka mukaan uutta poistumislupaa ei saanut tärkeän syyn perusteella anoa ennen kuin kuukausi oli kulunut hylkäävän päätöksen tekemisestä. Nykyään hakemuksen saa tehdä aina silloin, kun vanki kokee, että hänellä on olemassa tärkeä syy poistumislupalle pääsemiseksi. Eri asia tietenkin on se, johtaako tuo hakemus myönteiseen poistumislupapäätökseen.

Mielenkiintoista tässä tapauksessa on eduskunnan apulaisoikeusasiamiehen näkemys poistumislupahakemusten palauttamisesta takaisin vangille käsittelemättömänä. Eduskunnan apulaisoikeusasiamies katsoi, että perustuslain 21 § velvoittaa viranomaisen käsittelemään sen ratkaistavaksi saatetut asiat. Tätä tukee hallintolain 23 §, jossa niin ikään säädetään, että asiat on käsiteltävä ilman aiheetonta viivytystä. Kuten apulaisoikeusasiamies ratkaisussaan mainitsi, hallintolain esitöissä on todettu tuon pykälän ilmentävän vaatimusta käsittelyvelvollisuudesta, joka tarkoittaa sitä, että viranomaisen tulee tutkia jokainen sille tehty vaatimus ja antaa siihen aineellinen ratkaisu. Hallinto-oikeudellisesti tilanne on hieman hankala, sillä viranomaisen jättäessä vaatimuksen käsittelemättä, kuten tässä tapauksessa oli käynyt, ei ole olemassa mitään päätöstä, johon hallinnon asiakas voisi säännönmukaisia muutoksenhakekeinoja käyttämällä hakea muutosta. Kuten Olli Mäenpää on todennut, viranomaisen pysytellessä passiivisena ovat hallinnon asiakkaan keinot hyvin vähissä¹¹⁸. Tällaisessa tilanteessa viranomaiselle tehty hallintokantelu tai yleiselle laillisuusvalvojalle tehty kantelu saattavat olla hallinnon asiakkaan ainoat oikeussuojakeinot. Kysymys hallintovalituksen tekemisen ongel-

¹¹⁸ Mäenpää 2003, s. 215.

mista on kuitenkin lähinnä akateeminen, sillä kuten apulaisoikeusasiamieskin toteaa, ei vankeuslainsäädäntö tuolloin, kuten ei nykyäänkään tunne muutoksenhakumahdollisuutta poistumislupahakemusten osalta, muutoin kuin erittäin tärkeän syyn perusteella anottujen lupien kohdalla.

Hyvin mielenkiintoinen on myös apulaisoikeusasiamiehen näkemys siitä, että vaikka muutoksenhakumahdollisuus puuttuu laista, niin siitä huolimatta poistumislupahakemusasia voitaisiin ottaa perustuslain 21 §:n nojalla suoraan hallinto-oikeuden käsiteltäväksi. En ole koskaan törmännyt tapaukseen, jossa näin olisi menetelty, mutta en myöskään näe, etteikö se olisi mahdollista.

Laillisuusvalvonnassa perustuslain 21 § ja hallintolain 23 § sekä myös valtion virkamieslain 14 § tulevat usein esille silloin, kun vanki on esittänyt tiedustelun vankilan virkamiehille ja kokee, ettei hänen tiedusteluihinsa ole asianmukaisesti ja viivytyksettä vastattu.

5.1.4. Lähestymiskiellon vaikutus poistumislupaharkinnassa ja poistumislupa-anomuksen käsittelemättä jättäminen (EOA 1138/4/02)

Kantelu koski A:n vankilan henkilökunnan sekä erityisesti apulaisjohtaja B:n menettelyä poistumislupa-anomuksen käsittelyyn liittyvissä asioissa. Kantelija arvosteli myös apulaisjohtaja B:n kirjoituksessaan ilmoittamaa vankeinhoitolaitoksen ylimmän johdon kantaa lähestymiskiellon vaikutuksesta poistumislupa-asioiden ratkaisuihin. Kantelussa pyydettiin eduskunnan oikeusasiamiestä tutkimaan kannanoton lainmukaisuus.

Ratkaisussaan eduskunnan apulaisoikeusasiamies totesi lähestymiskiellon vaikutuksesta poistumislupaharkinnassa seuraavaa. Kantelussa arvosteltiin apulaisjohtaja B:n käsitystä vankeinhoitolaitoksen ylimmän johdon kannasta, jonka mukaan vangille ei tulisi myöntää poistumislupaa paikkakunnalle, jonka alueella hänellä on voimassa oleva lähestymiskiello.

Rikosseuraamuslaitos antoi asiassa lausunnon, jonka mukaan ei ole mitään ehdotonta kieltä myöntää lähestymiskielloon määrätylle henkilölle poistumislupaa paikkakunnalle, jolla lähestymiskiellolla suojattava henkilö asuu. Lausunnossa myös tuotiin esille, että poistumislupaharkinnassa tulee erityisen tarkasti ottaa huomioon lähestymiskiellosta aiheutuvat ja sen edellyttämät rajoitukset sekä vankiin liittyvät riskitekijät.

Rikosseuraamuslaitoksen lausunnosta ilmeni poistumislupaharkinnassa huomioon otettavat säännökset ja se, että nuo säännökset antavat päätöksentekijälle laajan harkintavallan poistumisluvan ehtojen noudattamisen todennäköisyyttä arvioitaessa huomioon otettavista seikoista. Lähestymiskiellon huomioonottamista poistumislupapäätösharkinnassa ei ole nimenomaisesti säännelty. Anomusta ratkaistaessa on kuitenkin otettava huomioon kaikki tiedossa olevat seikat, joilla saattaa olla merkitystä arvioitaessa sitä, tulisiko vanki noudattamaan lupaehtoja. Poistumislupapäätös perustuu aina tapauskohtaiseen kokonaisharkintaan. Eduskunnan apulaisoikeusasiamies katsoikin tässä tapauksessa, että vangille määrätty lähestymiskiello on yksi seikoista, joka voidaan ottaa huomioon päätösharkinnassa. Tältä osin apulaisoikeusasiamies yhtyi Rikosseuraamuslaitoksen lausunnossa esitettyyn.

Eduskunnan apulaisoikeusasiamies katsoi, että kuten Rikosseuraamuslaitoskin oli lausunnossaan ilmoittanut, apulaisjohtaja B:n käsitys viraston kannasta lähestymiskiellon vaikutuksesta poistumisluvan myöntämiseen on virheellinen. Koska Rikosseuraamuslaitos oli jo saattanut kannanottonsa A:n vankilan johtajan tietoon lähettämällä hänelle tiedoksi lausuntonsa, apulaisoikeusasiamies katsoi, ettei asia anna hänelle aihetta enempään.

Poistumislupa-anomuksen käsittelyn osalta apulaisoikeusasiamies totesi ratkaisussaan seuraavaa. Kantelija oli arvostellut sitä, että hänen poistumislupa-anomuksensa oli jätetty käsittelemättä. Kantelija epäili, että tämä olisi johtunut lähestymiskielloa koskevan asian vireilläolosta.

Apulaisjohtaja B:n mukaan syy siihen, ettei anomusta käsitelty oli kuitenkin se, ettei anomuksen käsittelemistä pidetty tarkoituksenmukaisena, koska kantelija oli anottuna ajankohtana ollut sijoitettuna toiseen vankilaan.

Eduskunnan apulaisoikeusasiamies katsoi, ettei selvityksen perusteella ollut aihetta epäillä, että anomuksen käsittelemättä jättäminen olisi johtunut lähestymiskielloasian vireilläolosta. Apulaisoikeusasiamiehen käsityksen mukaan saattaa olla perusteltua, että mikäli anottu ajankohta on sellainen, että anomus ehdittäisiin käsitellä uudessa sijoitusvankilassa ennen anottua ajankohtaa, tulisi anomus siirtää sinne käsiteltäväksi.

Apulaisoikeusasiamiehen mielestä vankila A:n menettely asiassa on ongelmallista siltä osin, kun anomusta ei siirretty toiseen laitokseen käsiteltäväksi. Anomus oli hänen mukaansa ilmeisesti vain palautettu kantelijalle, koska kyseisen vangin

vankiasiakirjoista ei löytynyt kyseistä anomusta. Käytännössä poistumislupa-anomuksen vireilläolo lakkasi siten A:n vankilan yksipuolisella toimenpiteellä.

Eduskunnan apulaisoikeusasiamies totesi, että perustuslain 21 §:n mukaan jokaisella on oikeus saada asiansa käsiteltyksi asianmukaisesti ja ilman aiheutonta viivytystä toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa. Siten vangilla on oikeus saada poistumislupa-anomuksensa asianmukaisesti käsiteltyksi. Apulaisoikeusasiamiehen käsityksen mukaan laitos ei voi palauttaa poistumislupa-anomusta vangille ilman hänen pyyntöään tai suostumustaan. Kyseisessä tapauksessa noudatettua menettelyä ei voida perustella sillä seikalla, että vanki tullessaan siirtämään toiseen laitokseen. Myöskään sillä seikalla, että vanki voi anoa uudelleen poistumislupaa, kuten hän on tässä tapauksessa C:n vankilassa tehnytkin, ei ole asian yhteydessä merkitystä. Apulaisoikeusasiamies katsoi, että apulaisjohtaja B menetteli virheellisesti siinä, kun hän palautti poistumislupa-anomuksen vangille ilman anomuksen asianmukaista käsittelyä.

Toimenpiteiden osalta apulaisoikeusasiamies saattoi käsityksensä A:n vankilan virheellisestä toiminnasta A:n vankilan johtajan sekä apulaisjohtaja B:n tietoon.

Tässä tapauksessa vanki oli kannellut oikeusasiamiehelle siitä, että hänelle määrätty lähestymiskielto olisi ollut syynä siihen, ettei hänelle ollut myönnetty poistumislupaa. Kuten apulaisoikeusasiamieskin toteaa ratkaisussaan, ei lähestymiskielto sinänsä ole mikään syy olla myöntämättä poistumislupaa, mutta koska poistumisluvan myöntäminen perustuu yksittäistapaukselliseen kokonaisharkintaan, täytyy myös lähestymiskielto ottaa harkinnassa huomioon, kun arvioidaan sitä, voidaanko poistumislupaehtojen noudattamista pitää riittävän todennäköisenä. Tämäkin tapaus ilmentää hyvin päätöksentekijän harkintavallan laajuutta poistumisluparatkaisua tehtäessä. Vaikka apulaisjohtaja B oli tässä tapauksessa ymmärtänyt lähestymiskieltoa koskevan ohjeistuksen väärin, saattoi hän silti harkintavaltansa puitteissa tehdä asiassa kielteisen ratkaisun, koska lähestymiskielto on ilman muuta sellainen seikka, joka voidaan ottaa huomioon arvioitaessa lupaehtojen noudattamisen todennäköisyyttä. Tämä tulee tietenkin silloin muistaa myös perusteluja laadittaessa, eli ratkaisuun ei voi ainoastaan kirjoittaa, että syynä on lähestymiskielto, vaan että kokonaisharkinnan perusteella lupaehtojen noudattamista ei voida pitää todennäköisenä.

Apulaisoikeusasiamies katsoi myös, että poistumislupa-anomus olisi tullut siirtää vankila C:n käsiteltäväksi sen sijaan, että poistumislupa-anomus A:n vankilan yksipuolisella toimenpiteellä jätettiin käsittelemättä. Apulaisoikeusasiamies totesi, että perustuslain 21 §:n mukaan jokaisella on oikeus saada asiansa käsiteltyksi asianmukaisesti ja ilman aiheetonta viivytystä toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa.

5.2. Mikä poistumislupajärjestelmässä toimii ja mikä ei?

5.2.1. RISE:n oikeudellisen yksikön johtajalle ja oikeusministeriön kriminaalipoliittisen osaston lainsäädäntöneuvokselle esitetyt haastattelukysymykset

Tässä osiossa pureudutaan siihen, mikä poistumislupajärjestelmässä toimii hyvin ja millä osa-alueilla olisi vielä parantamisen varaa. Tätä osiota varten haastattelin Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön oikeudellisen yksikön johtajaa Jouko Pietilää¹¹⁹, sekä oikeusministeriön kriminaalipoliittisen osaston lainsäädäntöneuvosta Ulla Mohellia¹²⁰. Esitin seuraavat kysymykset Jouko Pietilälle:

- 1. Miten koet poistumislupajärjestelmän toimivan käytännössä?**
- 2. Millaisia hyviä puolia näet poistumislupajärjestelmässä?**
- 3. Millaisia ongelmia näet poistumislupajärjestelmässä? Onko poistumisluvan saaminen mielestäsi liian helppoa tai vaikeaa? Näetkö ongelmia harkintavallan laajuudessa poistumisluparatkaisuja tehtäessä?**
- 4. Miten poistumislupajärjestelmää voisi mielestäsi kehittää?**
- 5. Koetko muutoksenhakumahdollisuuden puuttumista ongelmallisena vankien perusoikeuksien toteutumisen kannalta?**

¹¹⁹ Haastateltu 4.9.2012

¹²⁰ Haastateltu 28.8.2012

Ulla Mohellille esitin seuraavat kysymykset:

- 1. Miten koet poistumislupajärjestelmän toimivan käytännössä?**
- 2. Millaisia hyviä puolia näet poistumislupajärjestelmässä?**
- 3. Millaisia ongelmia näet poistumislupajärjestelmässä? Onko poistumisluvan saaminen mielestäsi liian helppoa tai vaikeaa? Näetkö ongelmia harkintavallan laajuudessa poistumisluparatkaisuja tehtäessä?**
- 4. Miten poistumislupajärjestelmää voisi mielestäsi kehittää?**
- 5. Onko olemassa mitään konkreettista näyttöä siitä, että normaalisuusperiaate vankeinhoidossa tuottaa parempia tuloksia, kuin vankien eristäminen yhteiskunnasta?**
- 6. Millaisia muutoksia vankeuslain uudistus tulee sisältämään? Onko vankeuslain uudistuksen yhteydessä tulossa muutoksia poistumislupajärjestelmään? Ollaanko muutoksenhakuoikeutta laajentamassa poistumislupien osalta vankeuslain uudistuksessa?**
- 7. Koetko muutoksenhakumahdollisuuden puuttumista ongelmallisena vankien perusoikeuksien toteutumisen kannalta?**
- 8. Millaisia näkökohtia vankeinhoitoa koskevassa lainvalmistelussa tulee ottaa huomioon?**

5.2.2. Haastateltujen näkemykset sekä omia kommenttejani poistumislupajärjestelmän toiminnasta ja siihen liittyvistä ongelmista

Haastattelujen perusteella vaikuttaisi siltä, että poistumislupajärjestelmä toimii pääpiirteissään erittäin hyvin. Suurimmassa osassa poistumislupia minkäänlaisia ongelmia ei esiinny ja luvat onnistuvat hyvin. Sikäli kun rikkomuksia esiintyy, on kysymys useimmiten vähäisistä rikkomuksista, kuten itsensä päihdyttämisestä, myöhästymisestä lualta paluussa ja niin edelleen. Kuten Jouko Pietilä haastattelussani totesi, vakaviin rikoksiin

syyllistymisen poistumisluvalla on erittäin harvinaista. Ulla Mohell puolestaan kertoi, että hänen toimiessaan ylitarkastajana 1990-luvulla tehtiin paljon systemaattista työtä poistumislupakäytäntöjen yhtenäistämiseksi, sillä ongelmana järjestelmän toiminnassa oli se, että laitosturvallisuudeltaan samantasoisissa laitoksissa (esimerkiksi Turun keskusvankila ja Helsingin keskusvankila) oli hyvin erilaiset lupien myöntämisprosentit ja lupaehtojen rikkomisprosentit. Myös rikkomusten seuraamukset vaihtelivat eri laitosten välillä.

Poistumislupajärjestelmän hyvinä puolina Pietilä näkee sen, että järjestelmä vähentää vankeudesta aiheutuvia haittoja. Tärkeimpinä seikkoina vankeudesta aiheutuvien haittojen ehkäisemisen kannalta Pietilä mainitsee suhteiden säilyttämisen omaisiin ja ystäviin vankeudesta huolimatta, mahdollisuuden hoitaa erilaisia asioita siviilissä, kuten esimerkiksi asumiseen ja työnhakuun liittyen, sekä sen, että henkilö kokee vankeudesta huolimatta olevansa edelleen yhteiskunnan jäsen. Kaikilla näillä seikoilla on merkitystä pyrittäessä vähentämään uusintarikollisuuden riskiä. Mohell kertoi, että kun poistumislupajärjestelmä otettiin käyttöön 1971, sitä perusteltiin sellaisilla hyötynäkökohdilla, kuten laitostumisen vähentämisellä sekä mahdollisuudella säilyttää yhteydenpito ulkomaailmaan. Poistumislupajärjestelmän toivottiin myös vähentävän kurinpitovankilaitoksia. Mohell toteaa, että järjestelmän hyvät puolet ovat edelleen samat kuin järjestelmää perustettaessa. Poistumisluvan tarkoituksena on vankeuslain 14 luvun 1 §:n mukaan tukea vangin yhteyksien säilymistä ja sijoittumista yhteiskuntaan sekä vähentää vapauden menetyksestä aiheutuvia haittoja.

Poistumislupajärjestelmään liittyvien ongelmien osalta Pietilä on sitä mieltä, että laitosten välillä olevat erot poistumislupakäytännöissä ovat ongelmallisia, koska ne saattavat asettaa vangit keskenään erilaiseen asemaan. Pietilän mukaan tämä johtuu siitä, että päätöksentekijän harkintavalta poistumislupapäätösten tekemisessä on niin laaja. Ulla Mohell toimitti minulle poistumislupia koskevan muistionsa vuodelta 2000, jossa todettiin jo tuolloin järjestelmän ongelmana olevan laitosten väliset erot soveltamiskäytännöissä. Muistiosta käy ilmi, että komiteassa ja sen jälkeen vankeuslakia valmisteltaessa pyrittiin löytämään aiempaa täsmällisempiä kriteereitä poistumislupaharkinnan ohjaukseksi. Kun itse olin kesällä 2012 Rikosseuraamuslaitoksella harjoittelussa, saatoin hyvin havaita, kuinka eri vankiloiden välillä oli eroja poistumislupakäytännöissä. Eroja esiintyi muun muassa poistumislupapäätösten perustelujen laatimisen tasossa, lupaehtojen noudattamisen todennäköisyyden arvioinnissa, tärkeän syyn määrittelemisessä pois-

tumislupaharkinnassa, poistumislupakustannusten korvaamisessa sekä poistumislupien peruuttamisessa.

Pietilä on sitä mieltä, että poistumisluvulle pääsemisen kynnyks on keskimäärin oikealla tasolla, eli poistumislupa ei heltä liian helposti, mutta toisaalta edellytysten täytyessä poistumisluvulle pääseminen ei ole myöskään liian vaikeaa. Mohellin käsityksen mukaan järjestelmä toimii varsin hyvin.

Yhtenä vankeja eriarvoistavana tekijänä poistumislupajärjestelmässä Pietilä näkee vankien erilaisen sosioekonomisen aseman vaikutuksen poistumislupaharkintaan. Kaikilla vangeilla ei ole paikkaa, johon mennä poistumisluvan aikana taikka tarvittavaa toimeentuloa, jolla pärjäisi vankilan ulkopuolella. Tässä suhteessa Pietilä näkee erityisesti ulkomaalaisten vankien olevan huomattavasti suomalaisia vankeja heikommassa asemassa. Mikäli vangilla ei ole mitään paikkaa mihin mennä poistumisluvan aikana, se vaikeuttaa poistumisluvulle pääsyä.

Kysyttäessä sitä, kuinka poistumislupajärjestelmää voisi kehittää, Pietilä vastasi, että valvontaa voisi pyrkiä tehostamaan esimerkiksi nilkkapannan avulla. Marraskuussa 2011 voimaan tullut laki valvontarangaistuksesta (8.4.2011/330) toi tullessaan nilkkapantavalvonnan Suomeen. Ilmeisesti kuitenkin valvontarangaistus ei ole käytännössä toiminut aivan niin hyvin kuin toivottiin, koska nilkkapantojen teknisessä toiminnassa on esiintynyt ongelmia. Rangaistusmuodossa sinänsä ei käsittäkseni ole ollut ongelmia. Esimerkiksi Ruotsissa valvontarangaistuksesta on paljon hyviä kokemuksia. Olen itse samaa mieltä siitä, että poistumislupien valvonnassa voitaisiin myös siirtyä käyttämään nilkkapantavalvontaa. Olin erittäin vaikuttunut kyseisen valvontamuodon tehokkuudesta vierailtuani Suomenlinnan avovankilassa, jossa saimme näytöltä seurata nilkkapannalla varustettujen vankien liikkeitä Helsingin keskustassa. Kokonaan toinen kysymys on tietenkin se, minkälaisia kustannuksia aiheutuisi siitä, että nilkkapantavalvontaa ryhdyttäisiin käyttämään poistumislupien valvonnassa.

Mohellin mielestä poistumislupajärjestelmässä saattaa olla kehittämistarvetta etenkin ulkomaille suuntautuvien poistumislupien sääntelyn osalta. Koska maailma ja Eurooppa ”kutistuvat” koko ajan, tällaiselle sääntelylle saattaa olla lisätarvetta.

Muutoksenhakumahdollisuuden puuttumisesta poistumislupa-asioissa Pietilä oli sitä mieltä, että kyseinen oikeus toisi vangeille lähinnä näennäistä oikeusturvaa, sillä todennäköisyys sille, että hallinto-oikeus myöntäisi vangille poistumisluvan, kun vankila ei

ole sitä myöntänyt on erittäin pieni. Pietilän mielestä siis nykyinen malli, jossa vangilla on oikeus hakea muutosta ainoastaan erittäin tärkeän syyn perusteella anotun loman kohdalla, on riittävä. Mohell puolestaan näkee muutoksenhakuoikeuden puuttumisen jossain määrin ongelmallisena vankien perusoikeuksien toteutumisen kannalta. Hänen mukaansa oikeusministeriössä harkitaan vankien muutoksenhakuoikeuden laajentamista vankeuslain uudistuksen yhteydessä, vaikkakin Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuore ratkaisu näyttää antavan tilaa kansalliselle sääntelylle. Vankeuslain uudistuksen olisi näillä näkymin määrä tulla voimaan vuoden 2014 aikana.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin antoi keväällä 2012 vankilomia koskevan ratkaisun (Case of Boulois v. Luxembourg), jossa oli kyse siitä, oliko vangilla oikeus saada loma-anomuksensa epääminen tuomioistuimen käsiteltäväksi. Tapausta seurattiin mielenkiinnolla sekä Rikosseuraamuslaitoksella, että oikeusministeriössä. Tapauksessa oli kyse siitä, soveltuuko Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artikla vangin loma-anomukseen. Jos Euroopan ihmisoikeustuomioistuin olisi katsonut, että soveltuu, olisi vangilla ollut oikeus saattaa asia tuomioistuimen ratkaistavaksi. Tämä olisi todennäköisesti johtanut lakimuutokseen myös Suomessa.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan Luxemburgin kansallisessa lainsäädännössä lomaa vankilasta pidetään etuoikeutena, joka voidaan myöntää vangille tietyissä oloissa. Etuoikeus-käsitteellä saattoi olla erilaisia merkityksiä eri yhteyksissä. Sillä saatiin tarkoittaa vapaaharkintaista lupaa tai lupaa, johon viranomaisen oli pakko suostua tiettyjen edellytysten täytyessä.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin otti huomioon myös lain ilmaisun ”voidaan myöntää”, sekä lain esityöt, joissa korostettiin harkinnanvaraisuutta. Lainsäätäjän tarkoituksena oli selvästi ollut perustaa etuoikeus ilman oikeussuojakeinoja.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin huomioi myös sen, että vankilalautakunta oli tutkinut loma-anomuksen vangista annettujen lausuntojen pohjalta, huomioiden hänen henkilönsä, edistymisensä sekä rikollisen käyttäytymisen vaaran.

Luxemburgin esittämät tilastot osoittivat harkintavallan väljyyden, jolloin vangeilla ei Luxemburgissa ollut oikeutta päästä lomalle, vaikka muodolliset edellytykset täytyisivätkin.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen mukaan Euroopan ihmisoikeussopimuksessa eikä sen lisäpöytäkirjoissa ollut nimenomaisia säännöksiä vankilomista. Myöskään kansain-

väläinen oikeus ei tunne sellaista oikeutta, vaikka kantaja oli siihen vedonnut. Asiasta ei Ihmisoikeustuomioistuimen mukaan ole myöskään minkäänlaista yhtenäistä käytäntöä jäsenvaltioiden kesken.

Lisäksi Euroopan ihmisoikeustuomioistuin totesi, etteivät Luxemburgin viranomaiset olleet suhtautuneet vankien sopeuttamiseen yhteiskuntaan välinpitämättömästi, vaan lomien lisäksi käytössä on ollut myös muita keinoja. Näillä perusteilla Euroopan ihmisoikeustuomioistuin päätyi siihen, ettei Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artikla soveltunut tähän tapaukseen. Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan 1 kohtaa ei oltu rikottu äänin 15-2.

Halusin haastatteluja tehdessäni käyttää tilaisuutta hyväksi ja kysyä Ulla Mohellilta, minkälaisia seikkoja ja näkökohtia tulee ottaa huomioon vankeinhoitoa koskevassa lainvalmistelussa. Mohell kertoi minulle, että perustuslaki tietenkin määrää lainvalmistelun rajat, mutta sen lisäksi Euroopan ihmisoikeussopimus ja muut kansainväliset vankeinhoitoa koskevat yleissopimukset, suositukset ja normit luovat perustaa kansalliselle lainsäädännölle. Lisäksi lainvalmistelussa on otettava huomioon muun muassa Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen, eduskunnan oikeusasiamiehen, CPT:n ja CAT:n antamat suositukset ja päätökset. Mohellin mukaan käytännön ongelmat ja muutenkin vankeuden täytäntöönpano käytännössä on tunnettava hyvin. Perustuslakivaliokunnan ja lakivaliokunnan linjaukset ovat Mohellin mukaan myös erittäin tärkeitä.

Mohell korostaa sitä, että kansalaisjärjestöjä pitäisi kuulla lainvalmistelussa aikaisempaa enemmän. Tällaisia järjestöjä ovat esimerkiksi Vankien omaiset ry, KRIS ry, Kriminaalihuollon tukisäätiö sekä Rikosuhripäivystys. Tällaiset tahot on Mohellin mukaan merkitty kuultaviksi asiantuntijatahoiksi vankeuslakitiimin perustamispäätökseen.

6. Johtopäätökset

6.1. Tutkimuksen tuloksia

Poistumislupajärjestelmä luotiin Suomeen vuonna 1971 vankeuden haittavaikutusten vähentämiseksi. Pitkäaikaista rangaistusta suorittavien osalta lomaoikeutta perusteltiin mielenterveydellisillä syillä. Katsottiin, että lomamat vähentäisivät laitostumista ja mahdollistaisivat yhteydenpidon säilymisen ulkomaailmaan. Lisäksi toivottiin, että lomajärjestelmä vähentäisi kurinpitovangeista.

Nykyään poistumisluvista säädetään vankeuslain 14 luvussa ja sen 1 §:n mukaan poistumisluvan tarkoituksena on edelleen tukea vangin yhteyksien säilymistä ja sijoittumista yhteiskuntaan sekä vähentää vapauden menetyksestä aiheutuvia haittoja. Poistumislupa voidaan myöntää rangaistusajan pituuden perusteella, tärkeän syyn perusteella, erittäin tärkeän syyn perusteella tai saatettuna.

Poistumislupajärjestelmän toimivuudesta on käyty paljon kriittistä keskustelua, koska etenkin kesällä 2011 vankien poistumisluvilta palaamatta jäämisestä uutisoitiin erittäin laajasti. Totuus kuitenkin on hieman toisenlainen, ainakin jos katsotaan poistumislupaehtojen rikkomisista laadittuja tilastoja. Niiden mukaan vuonna 2011 poistumislupaehtoja rikottiin ainoastaan neljässä prosentissa myönnettyistä luvista. Poistumislupia myönnettiin vuonna 2011 yhteensä 11 016.

Poistumislupajärjestelmään liittyy kuitenkin tiettyjä ongelmia, joista esille voidaan nostaa ensinnäkin päätösten tekijöiden harkintavallan laajuudesta johtuvat erilaiset ratkaisukäytännöt laitosten välillä. Erilaiset ratkaisukäytännöt vankiloiden välillä saattavat asettaa vangit keskenään eriarvoiseen asemaan.

Toisena ongelmakohtana voidaan nostaa esille vankien erilaisesta sosioekonomisesta asemasta aiheutuva eriarvoisuus poistumislupien myöntämisprosessissa. Monilla ei ole mitään paikkaa mihin mennä poistumisluvalla, jolloin myös poistumisluvan saamis mahdollisuudet ovat heikommalla kuin vangeilla, joilla on olemassa tukiverkosto vanki-

lan ulkopuolella. Erityisesti tämä koskettaa ulkomaalaisia vankeja. Kuten Ulla Mohell haastattelussani totesi, ongelma liittyy ulkomaalaisten kohdalla myös siihen, ettei vankeuslaki välttämättä sisällä riittävää sääntelyä ulkomaille suuntautuvista poistumisluvista. Asian merkitys tulee varmasti kasvamaan jo lähitulevaisuudessa, sillä ulkomaalaisten vankien määrä on kasvanut edellisten 20 vuoden aikana yli kaksikymmentäkertaiseksi. Vuonna 2011 ulkomaalaisten vankien osuus kaikista vangeista oli jo 14 prosenttia¹²¹.

Kolmanneksi esille voi nostaa muutoksenhakuoikeuden puuttumisen poistumislupa-asioissa. Tällä hetkellä muutosta voi hakea ainoastaan erittäin tärkeän syyn perusteella anottuihin lupapäätöksiin. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tuoreen ratkaisun mukaan muutoksenhakuoikeus poistumislupakysymyksissä jää kansallisen harkinnan varaan. Se, ettei valitusoikeuden puuttuminen ole suoranaisesti Euroopan ihmisoikeussovimuksen vastaista, ei tietenkään tarkoita sitä, että tilanne olisi perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta ihanteellinen. Oikeusministeriössä harkitaankin sitä, että muutoksenhakuoikeutta laajennettaisiin poistumislupa-asioissa.

Edellä mainituista ongelmista huolimatta katson, että poistumislupajärjestelmä toimii melko hyvin. Vaikka harkintavallan käyttöä pyrittiin vankeuslain myötä ohjaamaan entistä täsmällisemmin, liittyvät poistumislupajärjestelmän suurimmat kehittämistarpeet nähdäkseni edelleenkin lupakäytäntöjen yhtenäistämiseen laitosten välillä. Mielestäni kokonaisharkintaan perustuvasta päätöksenteosta ei tule luopua, mutta poistumisluvan myöntämisen edellytyksiä voitaisiin pyrkiä jatkossa jonkin verran täsmentämään. Esimerkiksi rangaistusajan suunnitelman edistäminen ja lupaehtojen noudattamisen pitäminen riittävän todennäköisenä ovat lupaedellytyksinä melko ylimalkaisia. Ylimalkaiset säännökset puolestaan ovat usein omiaan aiheuttamaan epäilyksiä harkintavallan väärinkäytöstä. Toisaalta taas laaja harkintavalta mahdollistaa sen, että kaikki asiaan vaikuttavat seikat voidaan ottaa päätöksenteossa huomioon. Esimerkkinä voidaan mainita niin sanotut liivijengiläiset, joiden kohdalla tunnuksenomaista on muodollisesti täysin moitteeton käyttäytyminen. Mikäli siis esimerkiksi poistumislupien myöntäminen liitetäisiin aiempaa kiinteämmin joihinkin konkreettisiin vähimmäisedellytyksiin, jouduttaisiin poistumisluvulle päästämään sellaisiakin vankeja, joille kokonaisharkinnassa lupaa ei välttämättä myönnettäisi.

Kuten edellä jo todettiin, ulkomaalaisten vankien tilannetta sekä Suomeen että ulkomaille suuntautuvien poistumislupien osalta tulisi pyrkiä parantamaan. On kuitenkin

¹²¹ Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2011, s. 20.

vaikea sanoa, miten lainsäädäntöä tulisi tältä osin muuttaa, koska sääntelyä lisäämällä ei voida muuttaa sitä käytännön tosiasiaa, että ulkomaalaisen vangin tukiverkosto asuu yleensä ulkomailla.

Muutoksenhakuoikeuden osalta tilanne jää nähtäväksi. Vankeuslain uudistuksen on näillä näkymin tarkoitus astua voimaan vuonna 2014, joten luultavimmin silloin selviää myös muutoksenhakuoikeuden kohtalo poistumislupakysymyksissä. Asiaan vaikuttaa varmasti myös resurssipuoli, sillä poistumislupia anotaan vuosittain noin 15 000.

6.2. Onko poistumislupajärjestelmästä hyötyä?

Tässä tutkimuksessa olen pyrkinyt käsittelemään poistumislupajärjestelmää eri näkökulmista. Pähkinänkuoressa voisi todeta, että huolimatta joistakin ongelmista, joita poistumislupajärjestelmän toteuttamiseen väistämättäkin liittyy, ovat sillä saavutettavat edut huomattavasti suuremmat kuin siitä aiheutuvat haitat. Ongelmalliseksi olen kokenut sen, että poistumislupajärjestelmän hyödyistä on erittäin vaikeaa saada minkäänlaista konkreettista näyttöä, koska ymmärrettävistä syistä järjestelmän avulla saavutettuja tuloksia on hankalaa mitata minkäänlaisten tilastojen avulla. On vaikeaa vetää suoraan sellaisia johtopäätöksiä, että poistumisluvat olisivat auttaneet vankeja sopeutumaan yhteiskuntaan, tai että uusintarikollisuus olisi vähentynyt poistumislupajärjestelmän ansiosta. Kuten Ulla Mohell totesi häntä haastatellessani, poistumislupien hyötyjen voidaan katsoa olevan talonpoikaisjärjellä pääteltävissä.

Sotien jälkeen käyttäytymis- ja yhteiskuntatieteissä tapahtunut kehitys johti moniin tutkimuksiin, joissa yritettiin selvittää erilaisten rikollisiin kohdistuvien interventioiden aikaansaamia tuloksia. Amerikkalainen kriminologi Robert Martinson yhdessä hänen kollegoidensa kanssa laati vuonna 1974 näistä erilaisista tutkimuksista kattavan yhteenvedon, metatutkimuksen ja sen pohjalta artikkelin, jolla on kuvailtu olleen suuri merkitys amerikkalaiseen kriminaalipolitiikan ja vankeinhoidon kannalta. Artikkelin otsikko oli ”mikä toimii” (what works), mutta erittäin nopeasti hänen tutkimustaan ja artikkeliaan ruvettiin kutsumaan kriminologien ja kriminaalipoliitikkojen keskuudessa nimellä ”mikään ei toimi” (nothing works)¹²². ”Mikään ei toimi” tarkoitti sitä, ettei millään vankeihin kohdistetuilla kuntoutustoimilla oltu saatu aikaan mitään. Martinson selvitti yli

¹²² Laine 1994, s. 16.

kaksi sataa tutkimusta, joissa arvioitiin erilaisia menetelmiä, kuten koulutusta, yksilöterapiata, ryhmäterapiata, miljööterapiata, lääkehoitoa sekä vapaudessa tehtäviä toimintoja. Lopputulos oli se, ettei uusintarikollisuutta oltu millään menetelmällä saatu merkittävästi vähennettyä¹²³. Martinson väitti, ettei ”hoidolla”, eli esimerkiksi terapialla tai koulutuksen järjestämisellä voitu osoittaa saatavan mitään arvokasta lisää olemassa olevien rikosoikeudellisten tuomioiden, seuraamusten tai muiden virallisten juridisten menettelyjen verkkoon¹²⁴.

Sittemmin on moneen otteeseen näytetty, että erilaiset toimenpiteet vankien sopeuttamiseksi takaisin yhteiskuntaan ovat olleet jossakin määrin onnistuneita. Esimerkiksi Martinson on käytännössä itse perunut aiemmin esittämänsä negatiiviset tulokset myöhemmässä julkaisussaan vuonna 1979¹²⁵. Tarinan opetus on kuitenkin siinä, että arvioitaessa esimerkiksi poistumislupajärjestelmän toimivuutta vankien sopeuttamisessa takaisin yhteiskuntaan, pitää miettiä ensiksikin sitä, mitä yhteiskuntaan sopeutumisella oikein tarkoitetaan. Jos tavoitteena pidetään esimerkiksi juuri uusintarikollisuuden vähentämistä, niin kuinka pystyttäisiin arvioimaan sitä, mikä on poistumislupajärjestelmän osuus uusintarikollisuuden vähentymiseen? Toiseksi, kuten Matti Laine toteaa, pelkkä rikosten uusiminen on liian karkea mittari ihmisen käyttäytymisen muutoksen arviointiin, sillä emmehän me arvioi sairaaloidenkaan toimintaa sen perusteella, kuinka moni sen potilaista sairastuu uudelleen tai päihdehuoltoa pelkää sen perusteella, kuinka moni sen asiakkaista vielä joskus retkahtaa ryypäämään¹²⁶.

Saattaa myös esimerkiksi olla niin, että poistumisluvasta on ollut vangille paljonkin hyötyä, mutta vapauduttuaan vanki ei ole olosuhteiden johdosta kyennyt näyttämään toteen siitä saatuja valmiuksia palata takaisin tuottavaksi osaksi yhteiskuntaa. Kuten muunkin kuntoutuksen kohdalla, myös poistumisluvan hyödyt eivät välttämättä näy, jos moninkertainen vankilassa kävijä joutuu vapauduttuaan asumaan työttömänä yksinäisten alkoholisoituneiden miesten yömajassa. Monesti positiiviset vaikutukset saattavatkin olla todettavissa vasta vuosien kuluttua, eivätkä suinkaan heti vapautumisen jälkeen¹²⁷. Ensiarvoisen tärkeää uusintarikollisuuden ehkäisemisen ja vankeinhoidon asiakkaiden selviytymisen kannalta on päihdeongelmiin puuttuminen¹²⁸.

¹²³ Laine 1994, s. 16.

¹²⁴ McGuire 2001, s. 85.

¹²⁵ McGuire 2001, s. 85.

¹²⁶ Laine 1994, s. 53.

¹²⁷ Laine 1994, s. 21.

¹²⁸ OM:n työryhmämietintö 2006:12, s. 22.

Oma näkemykseni poistumislupien hyödyllisyydestä on se, että luvat antavat vangeille ainakin mahdollisuuden yhteyksien säilyttämiseen ja sijoittumiseen takaisin yhteiskuntaan. Poistumisluvat myös varmasti vähentävät vapauden menetyksestä aiheutuvia haittoja verrattuna siihen, että vangit suorittaisivat rangaistuksensa täysin eristyksissä muusta yhteiskunnasta.